

COLLECTANEA VATICANA HUNGARIAE

EXCERPTUM EX CLASS. I, VOL. 8

MAGYARORSZÁG ÉS
A RÓMAI SZENTSZÉK
(Források és távlatok)

Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére

BUDAPEST ♦ RÓMA

2012

*Bibliotheca Historiae Ecclesiae Universitatis Catholicae
de Petro Pázmány nuncupatae
Series I*

Kiadja a MTA-PPKE 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoport
Published by the MTA-PPKE 'Lendület' Church History Research Institute

Szerkesztette
TUSOR PÉTER

ISSN 1786-2116
ISBN 978 963 308 063 4

<http://coll-vat-hung.btk.ppke.hu>
<http://www.gondolatkiado.hu>

Kiadásra előkészítette - *Prepared for publication*
a GONDOLAT Kiadó - *the Publishing House "Gondolat"*

SZENTSZÉKI–MAGYAR KAPCSOLATOK A KOALÍCIÓ (1945–1949) ÉVEIBEN

I. NYITÁNY: A KIUTASÍTÁS¹

„Súlyos veszteség a m. kat. egyháznak, hogy *Angelo Rotta* érsek, apostoli nuncius ápr. 6-án kénytelen volt elhagyni állomáshelyét” – jelentette be Grósz József a magyar katolikus püspöki kar háború utáni első, 1945. május 24-én tartott értekezletén, úgy is mint a március 29-én váratlanul elhalálozott Serédi Jusztinián hercegprímás helyett elnöklő kalocsai érsek. 1945 tavaszán a magyarországi katolikus egyház nemcsak prímását veszítette el, de a Szentszékkal való kapcsolattartása is megnehezült a nuncius kiutasításával. A háború befejezését követően Magyarország a győztes nagyhatalmak képviselőiből álló Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SzEB) ellenőrzése alá került, és csakis ennek engedélyével szüntethetett meg régi kapcsolatokat, illetve létesíthetett újakat az 1945. január 20-án Moszkvában a szövetséges hatalmak részéről aláírt fegyverszüneti egyezmény hatálya alatt. Erre az egyezményre – bár tételesen nem tartalmazta –, és a februárban tartott jaltai konferenciára hivatkozva nemcsak a nyilas kormányhoz akkreditált diplomatáknak kellett elhagyniuk az országot, hanem azoknak is, akik a német megszállás, illetve a nyilas hatalomátvétel után újabb *agrement* nélkül, de tovább működtek Budapesten. Mérlegelve az ellentmondó forrásokat úgy véljük, hogy nem az Ideiglenes Nemzeti Kormány saját vagy közvetett intézkedéséről volt szó, hanem a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnokság dominanciája alatt lévő SzEB hozta, és hajtotta is végre a döntést. Erre a legnyomósabb bizonyíték magának az érintettnek, Rotta nunciusnak a történekekről szóló jelentése: eszerint a SzEB két orosz alkalmazottja szólította fel három napon belüli távozásra 1945. március 22-én a Szentszék² képviselőjét, miután a többi semleges ország (Portugália, Spanyolország, Svájc, Svédország,

¹ A MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében folytatott kutatómunkát az OTKA NK-83 799 sz. pályázata tette lehetővé.

² A szakirodalomban is tapasztalható némi fogalmi zűrzavar a Szentszék és a Vatikán kifejezések használatában. A köznyelvi használat tévesen nem tesz különbséget a „Vatikán”, azaz a Vatikánvárosi Állam és az Apostoli Szentszék, azaz a Róma püspökének (a pápa) hivatala között. A Vatikán *állam*, az Apostoli Szentszék pedig *egyházi szerv*, de mint ilyen a nemzetközi jog sajátos alanya. Helyesen szentszéki, és nem vatikáni diplomáciai kapcsolatokról kell beszélni. Lásd SCHANDA BALÁZS, *Magyar állami egyházjog*, Budapest 2000, 89; RÓNAY MIKLÓS, *A Szentszék és a Vatikán Városállam viszonya a közbeszédben és a jogban*, *Külgügyi Szemle* 3 (2004) 271–289. – Az 1945–1949 közötti szentszéki magyar kapcsolatok néhány részletére lásd e kötet előző tanulmányát is.

Törökország) követségei is hasonló utasítást kaptak.³ Rotta haladéktalanul tájékoztatta Serédi Jusztinián hercegprímást, aki halála előtt még elolvasta a nuncius levelét, így értesült a szentszéki képviselő jövőjének bizonytalanságáról, és az intézkedés végrehajtásának megakadályozására tett erőfeszítéséről.⁴

A nunciaturára vonatkozó döntés visszavonása érdekében először P. Jánosi József jezsuita lépett: nemcsak a szovjet képviselőt kilincselte, de elment gróf Teleki Géza kultuszminiszterhez, és biztatta: telefonáljon rá az ügyben illetékes Kliment Jefremovics Vorosilov marsallra, aki már hetek óta Debrecenben tartózkodik, hogy „revideálják a pápai követség kiutasítását, mert ebből nemzetközi botrány lesz”.⁵ Balogh István kigazda képviselő, a fegyverszüneti egyezmény egyik aláírója – aki szeged-alsóközponti plébánosból lett miniszterelnökségi államtitkár – egy hét múlva, március 30-án érkezett Budapestre. A politikai karrierista pap-politikust mindenki azzal fogadta: mentse meg az apostoli nunciust a kiutasítástól. A szovjetek által is respektált, befolyásos államtitkár a bombakárosult Dísz téri rezidencia helyett az angolkisasszonyok Váci utcai zárdájában talált rá a 73. életévét taposó, megrendült Rottára (ahová egyébként szovjet katonai segítséggel költözött át), majd az intézkedés visszavonása végett haladéktalanul a szovjet katonai parancsnokság székhelyére, a körúti Britannia szállóba ment. Borisz Pavlovics Oszokin, a SzEB helyettes politikai tanácsadója azonban csak 48 óra haladékot adhatott, az ennél hosszabb kedvezmény már Vorosilov marsallra tartozott. Az államtitkár nem volt rest Debrecenbe utazni, kimondottan annak érdekében, hogy további haladékot kérjen Vorosilovtól. A közbenjárásoknak köszönhetően sikerült is bizonytalan időre felfüggesztetni Angelo Rotta kiutasítását.⁶

A magyarországi szovjet parancsnokság hajlott a kivételezésre, talán mert így akarta korigálni a „barbár Vörös Hadsereg”-ről kialakult képet a közvélemény szemében, kivált azután, hogy Apor Vilmos győri püspököt részeg szovjet katonák meggyilkolták. A szovjetekhez bejáratos Nagy Töhötöm jezsuita szerzetes egykorú naplófeljegyzése szerint Vorosilov maga is kelletlenül állt a kiutasításhoz, egyedül nem akarta vállalni a felelősséget, ezért megkérdezte Moszkvát, de elutasító választ kapott.⁷ Vannak, akik az elutasítás-

³ TOMISLAV MRKONJIĆ, *Archivio della Nunziatura Apostolica in Ungheria (1920–1939)*. Gli archivi della Santa Sede e il Regno d’Ungheria (secc. 15–20) (CVH I/4; cura di Gaetano Platania–Matteo Sanfilippo–Péter Tusor), Budapest–Roma 2008, 259. A szerző, a Vatikáni Titkos Levéltár munkatársa, a leghitelesebb források alapján összegzi a történeteket: Rotta 1945. március 25-én és április 21-én kelt, Tardini helyettes államtitkárhoz intézett – ma még nem nyilvános – jelentéseit idézi. A jelentések tartalmával egybecseng P. Nagy Töhötöm S. J. korabeli naplója is: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (OSzKK) 216. f. 19. ó. e. 4. füzet, 1945. március 23-ai bejegyzés.

⁴ Prímási Levéltár, 311/1945. Angelo Rotta olasz nyelvű, kézírásos levele Serédi Jusztiniánhoz. Budapest, 1945. március 27. (Az eredeti keltezés – március 26. – javítva. A levélre Drahos János érseki helytartó a következőket jegyezte fel: „Őminenciája közvetlen halála előtt még elolvasta. Ezt a temetés alkalmával a nuncius úrnak megmondtam.”)

⁵ OSzKK 216. f. 19. ó. e. 4. füzet, 1945. március 23-ai bejegyzés.

⁶ Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PSzL) 867. f. 1/b. – 286. 15–16. fol. Dr. Balogh István visszaemlékezése, Budapest, 1970. május 12.

⁷ OSzKK 216. f. 19. ó. e. 4. füzet, P. Nagy Töhötöm S. J. naplója, 1945. április 5.

ban Rákosi Máttyás kommunista vezér kezét látják,⁸ de véleményünk szerint ő ekkor még nem olyan befolyásos személy, és Moszkvában nélküle is ellenségesen álltak mindenhez, ami klerikális. A nagyjából ugyanekkor (március 21-én) Moszkvában tárgyaló Eduard J. Flynn-nek, Roosevelttel amerikai elnök katolikus tanácsadójának V. M. Molotov szovjet külügyminiszter tett szemrehányást amiatt, hogy szerinte a Vatikán magatartása „minden, csak nem semleges”, vagyis folyton szovjetellenes.⁹

Végül 1945. április 4-én Angelo Rotta pápai nunciust másodszor is, ezúttal véglegesen *persona non grata*-nak nyilvánították. Aznap reggel két másik orosz tisztviselő jelent meg a nunciushoz, és közölték: nem lehet kivételt tenni. A távozásra 48 órát kapott.¹⁰ Másnap, április 5-én a nuncius Budapesten még találkozott Grósz József kalocsai érsekkel, aki naplójában más szemponttal indokolta a döntést: „Az ok: a jelenlegi kormánynak nincsenek külföldi követői, tehát a külföldnek sem lehetnek itt követői. Az igazi ok: Moszkva nem akar tanúkat arra, ami itt történik.”¹¹ Az érsek gyanújában bizalmatlanság és az a félelem fogalmazódott meg, hogy egy kommunista hatalomátvétel hasonlóan radikálisan és egyházellenes élel meg majd végbe, mint ahogy az 1917 után Oroszországban történt. Egyelőre azonban – legalábbis 1947 őszéig – Sztálinnak fontosabb volt a Szovjetunióval nem ellenséges szomszédsági zóna kiépítése, mint a gyors és könnyörtelen szovjetizálás. A nuncius persze valóban szemtanú is volt, hiszen átélte Budapest megszállását, a Vörös Hadsereg bevonulását; megfigyelhette az Ideiglenes Nemzeti Kormány létrejöttét az oroszokhoz áttált dálnoki Miklós Béla tábornok vezetésével, és megtapasztalhatta az első intézkedéseket, köztük az egyházi földbirtokvagyon felszámoló rendeletet a földreformról.

A Magyarországon 1930 óta diplomáciai szolgálatot teljesítő Angelo Rotta kiutasítását formailag az indokolta, hogy Horthy Miklós államfő 1944. október 15-ei lemondását követően állomáshelyén maradt, és így a Szálasi-rezsimnél is képviselte a Szentszékét. A nuncius tagadhatatlanul érintkezett a „nemzetvezető”-vel: először 1944. október 21-én találkozott vele személyesen, mert tisztán kívánta látni az új kormány felfogását az egyházhoz való viszonyról, a felekezeti oktatásról és a zsidókérdés további kezeléséről. Gyorsan nyilvánvalóvá vált, hogy a lényegi kérdésekben gyökeresen eltér az álláspontjuk. Bár Szálasi buzgó katolikusnak vallotta magát, az oktatást állami feladatnak, a zsidóság társadalmi kirekesztését pedig a nemzet legmagasabb rendű érdekének tekintette. Ugyanakkor az egyházi házasság kötelezővé tételét tervezte. Rotta már a Sztójay-kormánytól is többször tiltakozott az ellen a mód ellen, ahogyan a zsidók százazreit külföldre deportálták,¹² és most Szálásinnál is érvelt a zsidóság érdekében. Négy kéréssel hozakodott elő: az eddig engedélyezett kivételezések fenntartását, a kivándorlás céljára adott úti papírok tiszteletben tartását, a vegyes (zsidó–keresztény) házasságok érvényességének elismerését, továbbá a zsidó házak lakóinak bizonyos mozgási szabadság engedélyezését kérte. Az engedelménye-

⁸ LAPO LOMBARDI, *Magyarország és a Szentszék a hidegháború hajnalán*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok (MEV)–Regnum 10 (1998) 1–2, 69–83. (Interneten: http://www.c3.hu/~mev/tartalom/98_1_2/lombardi.htm [2012. 02. 20.]

⁹ HANSJAKOB STEHLE, *Geheimdiplomatie im Vatikan. Die Päpste und die Kommunisten*, Zürich 1993, 235.

¹⁰ MRKONJIC, *Archivio della Nunziatura Apostolica in Ungheria*, 260.

¹¹ Grósz József kalocsai érsek naplója 1944–1946, s. a. r. TÖRÖK JÓZSEF, Budapest é.n. [1995], 192.

¹² A vonatkozó dokumentációt lásd Magyar Országos Levéltár, K 64, 1944, 100. cs., 43. t.

kért cserébe Szálasi megszarolta Rottát. Ragaszkodik ahhoz – mondotta –, hogy „azok az államok, amelyek a zsidókérdésben érdeklődést tanúsítanak, előbb ismerjék el a jelenlegi kormányt”.¹³ A „nemzetvezető” láthatóan sóvárgott törvényességének szentesítésére a semleges államok részéről. Az adott helyzetben ultimátumként – vagy cserealapként – értelmezhető kijelentése, meghintve a „nemzetvezető” szívélyességével és katolikusságának megtévesztő bizonygatásával, elgondolkodtatta Rottát. A tárgyaláson Szálasi megnyugtatóra kijelentette, hogy igyekszik előmozdítani a kormány elismerését, ám valóban elhárította, hogy ezt is javasolja a Szentszéknek. Másnap P. Jánosi győzködte, hogy ezt a lépést nem szabad megtenni.¹⁴ Talán az embermentés hatékonysága érdekében Rotta mégis meggondolta magát, és br. Kemény Gábor külügyminiszter 1944. november 27-én azt táviratoztatta a berlini magyar követnek, hogy a Vatikán – Törökország és Spanyolország mellett – egyike azon semleges államoknak, amely *de iure* elismerte a kormányt.¹⁵ A három állam közül *agrément* kérésének viszont csak a spanyolnak van dokumentálható nyoma 1944. december 5-ére keltezővel¹⁶ – a többiekére időhiány és a hadi helyzet miatt nemigen kerülhetett sor.

Rotta még elfogadta a meghívást Szálasi Ferenc 1944. november 4-ei „nemzetvezető” eskütételére, amelyen a diplomáciai testület doyenjén kívül teljes létszámban képviselte magát a német és a japán követség is. Svédországot Carl Ivan Danielsson követ képviselte. Rajtuk kívül még Szlovákia részéről jelent meg követ rangú diplomata, a többi diplomáciai képviselőt csak ügyvivőket küldött.¹⁷ Majd két héttel azután, hogy november első napjaiban elindult az első munkaszolgálatos gyalogmenet Németország felé, Rotta nuncius és Danielsson svéd követ a semleges országok diplomáciai testületének nevében tárgyaltak Szálasiival. Az első találkozó hangnemétől eltérően Rotta ezúttal nemcsak vitakozott, hanem igen keményen tiltakozott a deportálások ellen. A nemzetvezető hamis cáfolatát hallva figyelmeztetett: a zsidókkal szembeni bánásmódnak hatása lehet a külföldi államok Magyarországgal kialakított viszonyára, mire Szálasi önérvényesen azzal vágott

¹³ MOL K707 1944-45, I. cs. 2. tétel, 12.932/pol.-1944. 300-317:315. fol. Feljegyzés Szálasi Ferenc miniszterelnök úrnak Rotta Angelo pápai nunciussal folytatott megbeszéléséről, 1944. október 21. Gépelt tisztázat.

¹⁴ OSZKK 216. f. 19. ő. e. 4. füzet, P. Nagy Töhötöm S. J. naplója, 1945. március 17.

¹⁵ „Magyar kormányt *de iure* elismerte: Németország, Olaszország, Japán, Horvátország, Szlovákia, Vatikán, Törökország, Spanyolország, Dánia, De Brinon [francia], Quisling [norvég]. *De facto* elismerés svájci, svéd és portugál kormány részéről történt.” MOL K707 1944-45, I. cs., 2. t., 122. fol. 13.128/pol.-1944. Br. Kemény Gábor külügyminiszter távirata Mecser András berlini magyar követnek. (Mecser 1944. november 24-én távirati úton érdeklődött: „mely államok ismerték el Szálasi nemzetvezetőt és kormányát?”) Egy másik, hasonló tartalmú iratban annyi az eltérés, hogy Dánia helyett a Szuverén Máltai Lovagrend szerepel a kormányt *de iure* elismerők között. MOL K707 1944-45, I. cs. 1. tétel, 54. fol. 22.054/pol.-1944. „Új kormányt elismerő államok névsora.” Csopey Dénes követségi tanácsos, a Külügyminisztérium I/2. osztálya vezetőjének összeállítása. Az irat hátoldalán megjegyzés: „Tudomásul szolgál. Ad acta teendő. Bpest, 1944. dec. 2.”. Lásd továbbá MOL Filmtár, K814 X-7076-16718. tekercs, br. Kemény Gábor jelentése „diplomáciai viszonyaink alakulásáról 1944. október 16-tól november 11-ig”.

¹⁶ MOL K707 1944-45, I. cs. 2. t., 251. fol. 13.208/pol.-1944. Számjeltávirat Szántay ezredesnek, a madri di katonai attasénak, 1944. december 16.

¹⁷ MOL K814 X-7076-16718. tekercs, 198-199. felvétel (Mikrofilm.) Jelentés Szálasi Ferenc 1944. november 4-ei eskütételén megjelent diplomatákról, 1944. november 16.

vissza, hogy ha 300 ezer zsidó miatt a 14 milliós magyarság rokonszenvét akarják egyes államok veszélyeztetni, akkor ezt a nyilas kormány tudomásul veszi, de biztos abban, hogy a magyar nemzet ebben az ügyben őmellette áll. Ezzel együtt megígérte, hogy az „állítólagos” bántalmazásokat kivizsgálhatja, és ha valóban voltak ilyenek, akkor azokat „kíméletlenül megtorolja”.¹⁸

A két diplomata és általuk a többi semleges országbeli követ nyomása nem volt eredménytelen: Szálasi pár nappal később, november 21-én leállította a tömeges gyalogmeneteket Budapestről. Ha valamiért, hát ezért ismerhette el a Szentszék Szálasi kormányát: tízezrek élete érdekében tett egy diplomáciai gesztust. A tragikus fejlemények láttán Rotta haladéktalanul hozzálátott a nunciatúra védelmét élvező házak láncolatának megszervezéséhez, a menlevelek tömeges kiadásához, és minden lehetséges módon próbált védelmet nyújtani.¹⁹ A Szentszék képviselőjét csatlakoztatta a semleges államok 1944. december 7-én létrejött közös irodájához (*Département de Coopération*), amelynek kinyilatkoztatott célja az embermentés és a védelemre szorulóknak segítése volt.²⁰ Nem csoda, hogy Rotta személye szálla lett a nyilasok szemében, de a kenyértörés nem állt érdekükben. Megelégedtek az erőfitogtatással, és előbb novemberben Mindszenty József veszprémi püspököt, majd 1945. februárban Shvoy Lajos székesfehérvári püspököt tartóztatták le és internálták Sopronkőhidára, illetve Sopronba.

Szálasi maga adott arra választ a február végén tartott nemzetvezetői értekezleten, hogy Rottát miért kímélte meg. Miközben vállalta a felelősséget az eddigi letartóztatásokért, felvázolta egyházpolitikai stratégiai céljait: „levelet óhajtok írni a Pápa úrnak, amelyben... konkrét javaslatokkal akarok előállni, különösen az új konkordátum megkötésének elvi alapjait óhajtanám a hungarista nemzetvezetés szempontjaiból rögzíteni. Májusban cselekedni fogok a magyarországi római katolikus egyházzal és papjaival kapcsolatosan.”²¹ A távlati cél tehát egy konkordátum megkötése lett volna, amire a magyar állam ezeréves fennállása alatt nem került sor, és azt még azt követően sem tartotta senki szükségesnek, hogy 1920-ban diplomáciai kapcsolat létesült a Szentszék és a Magyar Királyság között. Szálasi kormánya láthatóan kettős szorításban vergődött az egyházat illetően: egyfelől szerette volna megnyerni rokonszenvét és „megkereszteltetni” a hungarizmust, ugyanakkor mélységesen ingerelte annak passzív ellenállása. Ennek lett az eredője az a teljesen képtelen törekvés, hogy a magyar nemzetiszocialista kormányzat konkordátumban szabályozza kapcsolatait a katolikus egyházzal.²² Rotta helyben maradása és bántatlansága azonban azt

¹⁸ MOL K63 Kültügyminisztérium Politikai osztály iratai, 1943–44. Zsidó ügyek, 13.182/1944. november 17. Az összefoglaló szövegét közölte Karsai László, *A pápai nuncius és Szálasi Ferenc*, Európai Utas 3 (1991) 2. 73–75.

¹⁹ BEKE MARGIT, *Angelo Rotta apostoli nuncius (1930–1945)*. (*Hazai források alapján*), Magyar Egyháztörténeti Évkönyv I (1994) 165–174. – Rotta életéről bővebben lásd BORBÉLY ISTVÁN, *Rotta Angelo és a magyarországi nunciusok*, Magyar Papi Egység 33–34 (1965) 2. 23–41.

²⁰ MOL K707 1944–45, I. cs. 2. t., 200–201. fol. 13.199/pol.-1944. A Semleges Államok Irodája képviselőinek beadványa Kemény Gábor külügyminiszternek, Budapest, 1944. december 7. Eredeti, autográf. (Az iroda működését engedélyezték és elismerték területenkívüliségét.)

²¹ TELEKI ÉVA, *Nyilas uralom Magyarországon*, Budapest 1974, 161.

²² A kérdéstről bővebben lásd GERGELY JENŐ, *Concordatum Hungaricum. A nyilas kormány konkordátumtervezete 1945 elején*, Századok 129 (1995) 3, 695–728.

a hamis látszatot keltette, hogy a nuncius elismerte, sőt együttműködött a Szalasi-rezsimmel, holott – összhangban a Szentszék általános elvárásával – felszólításra sem volt hajlandó a nyugat felé menekülő hatalommal együtt újszék helyre távozni, miként ezt az akkori német birodalmi és olasz köztársasági kormány diplomatái tették, hanem a semleges országok követihez hasonlóan Budapesten maradt, annak ellenére, hogy ezzel elveszítette az addig élvezett diplomáciai védelmet. Küldetése nem a puccsal hatalomra került kormányhoz, hanem a magyar néphez szólt.²³

Amikor Moszkvában megszületett a döntés Rotta kiutasításáról, akkor csak úgy tekintettek rá, mint a szovjet jogértelmezésben az államiságában megkérdőjelezett Vatikán Városállam Budapesten maradt politikai képviselőjére, és nem törődtek a nuncius egyházi jellegű képviseletével. Egy pápai követ ugyanis kettős hatalmat képvisel: egy világi, politikai hatalmat és egy apostoli, lelki hatalmat. Rotta szívesen maradt is volna úgy is, mint egy lelki hatalom képviselője és összekötő személy a római Szentszék és a magyar katolikus egyház között, vagyis mint „apostoli delegátus”, de erre sem nyílt lehetőség.²⁴ Bár egy visszaemlékező, a Mindszenty-perben kémkedés vádjával elítélt Ispánki Béla szerint Rotta azt közölte Serédi hercegprímás temetési szertartása után a jelenlévő papokkal, hogy Vorosilov udvarias levelében felajánlotta: „magánszemélyként, mint szívesen látott vendég” Budapesten maradhat, de diplomataként nem, amit Rotta sajnálattal, de nem fogadott el. Úgy tudta, a szovjet kormány álláspontja az, hogy saját megszállási övezeteiben csak azoknak az országoknak a diplomáciai képviseletét engedélyezi, amelyek a Szovjetunióval normális diplomáciai kapcsolatot tartanak fenn.²⁵

Angelo Rotta, mielőtt tizenöt évi budapesti szolgálattal a háta mögött elhagyta volna az országot, Grósz József kalocsai érsekre ruházta azokat a rendkívüli felhatalmazásokat, amelyeket Rómától *sub secreto* arra az időre kapott, amíg az Apostoli Szentszékkel az érintkezés lehetetlen.²⁶ Például házasságok érvénytelenítésénél az első püspöki és a második érseki szint után harmadik fórumként eljárni, vagy bizonyos bűnök alóli felmentés jogával bírni. Ez a kitétel mint előfeltétel megléte – „*si forte evenerit quod impossibile evadat ex Hungaria cum Apostolica Sede communicare*”, azaz ha lehetetlenné válik az Apostoli Szent-

²³ Rotta határozottan kijelentette, hogy „őt Őszentsége a római pápa nem Szombathelyre vagy Kőszegre, vagy valamely dunántúli nyugati városba, hanem Budapestre nevezte ki, és ő ezt a helyet nem hajlandó elhagyni”. MOL XIX-J-1-j, Vatikán-2722/pol.-1946 (1. doboz); *Az 1945. évi november hó 29-ére összehívott Nemzetgyűlés naplója. Hiteles kiadás. III: 51–66. ülés (1946. aug. 13–1946. okt. 4.)*, Budapest 1951, 724. A nemzetgyűlés 62. ülése 1946. szeptember hó 18-án, szerdán.

²⁴ MOL XIX-J-1-j-Vatikán-IV-113-ad 32219/pol.-1945 (1. doboz). Feljegyzés Tóth K. János külügyminisztériumi szentszéki referens 1945. március 26-ai látogatásáról, k.n., olvashatatlanság aláírás.

²⁵ Ispánki Béla, *Az évszázad pere*, Abaliget 1995, 36.

²⁶ Az 1945. május 24-ei püspökkari értekezlet jegyzőkönyve, 1/c. pont, *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között*, szerk. BEKE MARGIT, Köln–Budapest 1996, 28. (Serédi Jusztinián hercegprímás 1944. augusztus 1-jén teljes titoktartás mellett közölte az ordináriusokkal, hogy az orosz invázióra tekintettel XII. Pius pápa a magyar ordináriusoknak különleges felhatalmazásokat adott. Levelét és a fakultásokat is lásd *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1945 között II*, szerk. BEKE MARGIT, München–Budapest 1992, 448 és 455–462.)

szék és Magyarország érintkezése – visszatérő elem lesz a későbbi felhatalmazásokban is, amelyeket időlegesen Mindszenty József hercegprímás is megkapott, először 1946. március 4-én, majd 1948. december 11-én. Ez utóbbiba foglalt jogosítványokat a bíboros érsek – józanul számolva a pár nap múlva valóban bekövetkezett letartóztatásával – december 22-én átruházta Grósz József kalocsai érsekre,²⁷ aki ezt a lelki joghatóságot 1951. május 18-án történt letartóztatásáig gyakorolta.

A kiutasítási döntés megfellebbezhetetlen volt. Jöndulata jeléül Rotta és legközelebbi munkatársainak távozásához Vorosilov marsall különvonatot biztosított – harmadosztályú vagonnal, megfelelő élelmezés, világítás és fűtés nélkül –, ami Bulgárián át Isztambulig vitte őket, ahonnan amerikai hajón tértek vissza Rómába. Felelős magyar kormányzati és egyházi személyek e gesztus miatt sem tartották reménytelennek, hogy belátható időn belül normalizálódnak a Szentszékhez fűződő diplomáciai kapcsolatok. Az elvárás általában, Magyarország és minden más állam viszonyát illetően nem is volt megalapozatlan, ám a Szentszék esetében idővel más szempontok is jelentkeztek.

Elterjedt vélekedés a nuncius kiutasítását a diplomáciai kapcsolatok megszűnéseként értelmezni, ám ez némi finomításra szorul. Ugyanis a kapcsolatok megszakadásának tényét a Szentszék cáfolta, Péterffy Gedeon vatikáni ágens, a római Pápai Magyar Intézet megbízott igazgatójának jelentése szerint még 1948 nyarán is azt az álláspontot képviselte, hogy Magyarországgal a diplomáciai összeköttetést nem szakította meg, és ez a hivatalos Magyarország részéről sem következett be. A Szentszék úgy érvelt, hogy a nuncius kiutasítása nem jelentette egyúttal a diplomáciai kapcsolat nemzetközi jogi megszakítását is. Ez indokolja, hogy Magyarország még az 1948. évi *Annuario Pontificio* 810. lapján szerepel a nunciaturák sorában.²⁸ Hozzátehetjük, a koalíció éveiben – függetlenül az esetlegesen erre utaló szóhasználatától – a magyar kormány sem gondolta, hogy a nuncius távozása a diplomáciai kapcsolatok teljes megszüntetését jelentené Magyarország és a Szentszék között, ellenkezőleg: a magyar kormány 1947–1948-ig kifejezetten kívánta a diplomáciai kapcsolatok megújítását. Ha *de iure* azonban nem is tekinthetjük megszakítottnak a diplomáciai kapcsolatokat a nuncius kiutasításával, *de facto* mégis ez következett be: 1945. április 6. és 1990. június 21. között nem volt apostoli nuncius Magyarországra, illetve magyar követ az Apostoli Szentszékhez delegálva. Amikor 1963-tól rendszeressé váltak a Szentszék és a magyar kormány képviselőinek tárgyalásai, és a napirendi pontok között rendre felbukkant a diplomáciai kapcsolatok felélesztése, a Szentszék visszatérően a kapcsolatok megszakíthatatlanságával érvelt.

²⁷ Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár I. r. c. Grósz József személyes iratai, A Grósz-per visszaszolgáltató dokumentumai, 7. dosszié, 359–362 és 368; 5. dosszié, 39–54. Az Esztergomból érkezett levélre Grósz érsek a következőket jegyezte: „A zirci apát úr, aki a felhatalmazásokat Rómából hozta, 1949. január 3-án azt mondta nekem Budapesten, hogy a bíboros hercegprímás akadályoztatása esetén ezeket a facultásokat az a főpásztor használja, akinek a bíboros hercegprímás a másolatot elküldi. Ez Róma akarata, amelyet Őeminenciájával élőszóval közölt. 1949. jan. 11. József érsek.” Uo. 369.

²⁸ Az 1948. június 24-ére összehívott püspökkari értekezlet jegyzőkönyve, 17. napirendi pont. *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 384.

2. ELLEHETETLENÜLŐ FŐKEGYÚRI JOG

A magyar állam és a Szentszék 1945-ben megszakadni látszó, évszázados kapcsolatrendszerében mindig kulcskérdés volt a főkegyúri jog. A magyar király apostoli jellegéből²⁹ és az évszázados szokásjogból eredően őt megillető legfőbb felügyeleti és főkegyúri joga alapján 1918-ig érsekségeket, püspökségeket, apátságokat, káptalanokat alapíthatott, kinevezhette az érsekeket, püspököket, apátokat és kanonokokat, valamint ellenőrizte és felügyelte az egyházi vagyont. Az évszázadok alatt a főkegyúri jog nemcsak szigorúan a koronás királyt, hanem a mindenkori államfőt illette meg. Külön szabályozták a király nélküli királyság éveiben: a kinevezési jog az 1920. évi I. tc. 13. §-a és az 1937. évi XIX. tc. 6. §-a szerint szünetelt ugyan, de a magyar kormány a szünetelés tartama alatt is befolyásolni kívánta ezt a lényeges kérdést. Végül a magyar királyi kormány részéről gróf Klebelsberg Kuno kultuszminiszter és Walko Lajos külügyminiszter – egy levélváltás révén – megállapodást ért el 1927 tavaszán a Szentszéknél, ami formailag nem volt egy kétoldalú, nemzetközi jogi szerződés, ezért is nevezik következetesen csak „*intesa semplice*”-nek, „egyszerű megegyezésnek”. Tartalmilag ez annyit jelentett, hogy a főpapi szék betöltésének jogát az Apostoli Szentszék 1918-tól magához vonta ugyan, de a magyar kormánynak lehetősége nyílt arra, hogy a Rómától függő egyházi hivatalok betöltésekor észrevételeit előzetesen megtegye, és az általa alkalmasnak vélt személyekre javaslatot tegyen a szék üresedésétől számított két hónapon belül.

Nuncius nélkül azonban a főkegyúri jog érvényesítésére annyi kilátás sem volt, mint amennyit abból a Horthy-korszakban érvényesíteni sikerült.³⁰ Az után, ami a háború befejezését követően történt – az egyház kifosztásával egyenértékű földreform végrehajtása, a nuncius eltávolítása, a papság kezdődő üldözése – a magyar kormány nem számíthatott arra, hogy az Apostoli Szentszék érdemben szóba áll vele. „Ha a kormány akar valamit, próbálja helyreállítani a viszonyt az Apostoli Szentszékkal, és mutasson készséget az egyház ellen elkövetett igazságtalanságok reparálására” – vélekedett a püspöki kar. És bár az üresedésben lévő püspöki székek, különösen a hercegprímási betöltése égetően sürgős lett volna, mégis arra hajlottak, hogy türelmet kérnek az Apostoli Szentszéktől a helyzet letisztulásáig, „mert valóságos kálváriajárással kezdhetné csak az új hercegprímás a működését”.³¹ A püspökök ezért úgy határoztak, hogy a Szentszékhez intézendő jelentésükben nem vetik fel a főkegyúri jog kérdését, és az esztergomi érsek kinevezését sem sürgetik.

A cselekvőképességében akadályoztatott ideiglenes kormány mindent megmozgatott szempontjai érvényesítéséhez. Gróf Teleki Géza kultuszminiszter először 1945. április

²⁹ A főkegyúri joggal párhuzamosan a 17. században formálódott meg az apostoli király eszménye, amely szerint a mindenkori magyar királyt ugyanolyan apostoli jogok illetik meg, mint Szent Istvánt. Bővebben lásd ADRIÁNYI GÁBOR, *A magyar királyok apostoli címe*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2 (1990) 77–87 [Budapest 1991].

³⁰ A kérdéstről lásd SALACZ GÁBOR, *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon*, Budapest 2002.

³¹ Az 1945. május 24-ei püspökkari értekezlet jegyzőkönyve, 25. pont, *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 45–46; *Gróf József kalocsai érsek naplója 1944–1946*, 213.

29-én, majd május 15-én újfent jelezte, hogy a diplomáciai érintkezés szünetelése miatt (figyelemreméltó, hogy nem a „megszűnt”, hanem a „szünetel” kifejezést használta, amivel a helyzet átmenetiségére utalt) a kormány nem juttathatja el határidőre személyi javaslatait és észrevételeit a Szentszékhez. Ezért sürgette a SzEB hozzájárulását ahhoz, hogy a főpapi székek ügyében a Szentszékkel érintkezésbe léphessen.³² Am a sürgetések hatástalannak maradtak, pedig a kormány május 19-én szóbeli jegyzéket intézett a SzEB-hez, utalva a kéthónapos határidők vészes közelségére, ameddig a kormány egyáltalán észrevételt tehet (a Serédi Jusztinián hercegprímás március 29-ei és báró Apor Vilmos győri püspök április 2-ai halálát követő két hónapos határidő május 29-én, illetve június 2-án járt le).³³

A kormány hercegprímási jelöltjeinek névsora a későbbi fejlemények tükrében tanulságos: első helyen Bánáss László prépost, debreceni plébános helynök neve állt, őt Márton Áron gyulafehérvári megyéspüspök és Kelemen Krizosztom bencés rendi főapát követte. Ezt a listát Balogh István plébános, kisgazdapárti miniszterelnökségi államtitkár 1960-ban írt visszaemlékezésében még három jelölttel egészítette ki: szerinte Czapik Gyula egri érsek, Grósz József kalocsai érsek és P. Jánosi József jezsuita filozófus is élvezte a kormány bizalmát.³⁴ Találgatások persze szép számmal voltak, római források például úgy tudták, hogy az egyházjog professzorával, a náciellenességéről híres Magyary Gyulával fogják a hercegprímási széket betölteni.³⁵

A kormány május 25-ei ülésén újfent állást foglalt a kapcsolatteremtés engedélyezésének megsürgetése mellett, ám végül G. M. Puskin szovjet követ nyomatékos kérésére, hogy a magyar kormány semminemű lépést ne tegyen az ügyben „arra való tekintettel, hogy nincs módjuk eljárni diplomáciai kapcsolatok hiányában”,³⁶ abbamaradtak a kezdeményezések. A külügyi apparátus hiába érvelt a kapcsolatok fontossága mellett, amit a Szentszék egész világ előtt növekvő tekintélyével húzott alá, az újabb sürgető jegyzéket már nem is továbbíthatták. Az objektív akadályból fakadó tehetetlenséget a külső szemlélő – talán nem is teljesen alaptalanul – személyes érdektelenségnek is nézhette: legalábbis ennek minősítette Gyöngyösi János külügyminiszter hozzáállását Grósz kalocsai érsek, mi-

³² MOL XIX-A-1-j-XXIII-1631/1945 (21. doboz). Az Ideiglenes Nemzeti Kormány Miniszterelnökségének iratai (1944) 1945–1949. Gróf Teleki Géza kultuszminiszter levele dálnoki Miklós Béla miniszterelnöknek. Budapest, 1945. április 29. Eredeti, autográf; uo. Teleki miniszter újabb levele, Budapest, 1945. május 15.

³³ MOL XIX-A-1-j-XXIII-1631/1945 (21. doboz). Az Ideiglenes Nemzeti Kormány Miniszterelnökségének iratai (1944) 1945–1949. 27.971/pol.-1945. Szóbeli jegyzék a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak. Budapest, 1945. május 19. A jegyzék Apor utódlása esetében június 1-jét említ. A püspököt április 1-jén érte a halálос lövés, és április 2-án, hajnali egy órakor halt bele sérüléseibe.

³⁴ MOL XIX-A-1-j-XXIII-1631/1945 (21. doboz). Az Ideiglenes Nemzeti Kormány Miniszterelnökségének iratai (1944) 1945–1949. Gróf Teleki Géza vallás- és közoktatásügyi miniszter levele a külügyminiszternek, 1945. május 31.; BALOGH ISTVÁN, *Tizenöt év egyházpolitikája*. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Kézirattár – No. 1676. A *Vigilia* c. folyóirat kérésére írta 1960. decemberben. Várszegi Asztrik panonhalmi főapát szíves tájékoztatása, 2001. szeptember 6.

³⁵ MOL XIX-J-1-u, Gyöngyösi János iratai, Kapcsolatfelvétel az egyes országokkal 1945–1946 c. dosszié, 5. irat. A külügyminiszter feljegyzése, k. n. [1945. augusztus 9.]

³⁶ MOL XIX-A-1-j-XXIII-1631/1945 (21. doboz). Az Ideiglenes Nemzeti Kormány Miniszterelnökségének iratai (1944) 1945–1949. 27.991/pol.-1945. Magyar Külügyminisztérium; Pro domo, 1945. július 30.

után a muravidéki magyarok érdekében 1945. július 24-én személyesen felkereste, és értesült az ügy elakadásáról.³⁷

Hivatalosan tehát nem juthatott el Rómába a kormány listája, hogy kiket látna szívesen a hercegprímási székben, bár valamilyen informális csatorna nem kizárható, esetleg báró Apor Gáboron, az utolsó szentszéki magyar nagyköveten keresztül, aki Magyarországon német megszállása után is Rómában maradt. Bizonyító erejű forrással nem rendelkezünk arról, hogy a nyilas hatalomátvétel után volt-e még kapcsolata Apornak Budapesttel. A vatikáni magyar követség iratai között ennek nincs nyoma. A szentszéki magyar képviselő azonban 1945 után sem szűnt meg teljesen, a követség kánonjogi tanácsosa, Luttor Ferenc apostoli protonotárius bizonyosan a helyén maradt. Sőt 1946 februárjáig, majd egy évvel Rotta távozása után is hivatalos minőségben járt el a Vatikánban, többek között ő intézte el, hogy Magyarország hercegprímása bíborossá kreálásával tituláris templomául a *Santo Stefano Rotondó*t kapja meg. Aktivitása és intenzív jobboldali kapcsolatai miatt Budapestről hamarosan tevékenységének abbahagyására utasították.³⁸

XII. Pius pápa 1945. augusztus 16-án Mindszenty József veszprémi püspököt nevezte ki esztergomi érsekké, akinek neve, mint láthattuk, nem szerepelt a kormány listáján. Kormányzati mellőzése nyilván öelötte sem maradt titokban, ami a kormánnyal szembeni későbbi fenntartásait csak erősíthette. A Szentszék pedig vagy nem vette figyelembe a kormány ajánlását – feltéve, hogy egyáltalán eljutott hozzá –, vagy a megváltozott helyzetben nem volt tekintettel a Horthy-korszakban bevált *intesa simplicé*re. Holott annak jogfolytonosságára az Ideiglenes Nemzeti Kormány sűrűn hivatkozott, szerződésnek tekintette, ám ezzel az 1927-es jegyzéket eredeti jellegéhez és tartalmához képest meglehetősen túlértékelte. Hiszen az csupán a Szentszék engedményeit közlő, diplomáciai jegyzéknek tekinthető levélváltás volt, ezért nem beszélhetünk valódi szerződéses kötelemről. Ettől persze még tovább élhetett volna a bevett gyakorlat a nuncius kiutatása és a diplomáciai viszony politikai értelemben vett megszakadása esetén is, kivált, hogy mindkét fél újra kívánta élesíteni a kétoldalú kapcsolatokat. Mivel magyarázható akkor a Vatikán egyoldalú döntése, amit nemcsak az esztergomi érsek kinevezésekor, hanem a veszprémi és a győri püspöki székek betöltésénél, illetve a pécsi koadjutor püspöki kinevezésnél is követett (1946-ban Bánáss László és Papp Kálmán, 1949-ben Badalik Bertalan, illetve 1948-ban Rogács Ferenc esetében)? A korábbi eljárás figyelmen kívül hagyása inkább abból a rendhagyó helyzetből eredt, amit a magyar államhatalom ideiglenes jellegével, az ország orosz megszállásával, a szuverenitáshiányos állapottal jellemezhetünk. És mivel Magyarország megszállt, nem szuverén, *ab ovo* önállóan és függetlenül nem tudott élni a megszerzett engedményekkel, így beállt az *intesa semplice* előtti, az 1917-es egyházi törvénykönyvben rögzített római értelmezés: a püspökkinevezések joga mindenestül a Szentszéké.

³⁷ Grösz József kalocsai érsek naplója 1944–1946, 247.

³⁸ MOL XIX-J-1-j-Vatikán-IV-116 (1. doboz). Követ visszahívása, új kinevezésére javaslat. Luttor Ferenc követ, kánonjogi tanácsos visszarendelése; Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.1.9. V-700/32. 8–9. [16–17.] Mindszenty József levele Luttor Ferenchez, Esztergom, 1946. január 6.

3. KÍSÉRLETEK A DIPLOMÁCIAI KAPCSOLAT NORMALIZÁLÁSÁRA

A katolikus egyház óriási diplomáciai jelentőségével, erkölcsi tekintélyével és erős világbefolyásával a dálnoki Miklós Béla vezette ideiglenes kormány tisztában volt, és saját jól felfogott érdekében késznek mutatkozott normalizálni a diplomáciai kapcsolatot. A katolikus egyháznak is hátrányos volt a közvetlen érintkezés hiánya, azt nem tudták pótolni az angolszász diplomaták közvetítései sem. Alig foglalta el az esztergomi érseki széket Mindszenty József, amikor október 10-én már levélben kérte XII. Pius pápától a diplomáciai kapcsolat újjáélesztését:

„Ami Magyarország katolikusainak leginkább hiányzik és amit nagyon sajnálunk, az, hogy nincs közöttünk a legfőbb Közös Atyánk személyét legjobban képviselő apostoli nuncius. Hogy milyen körülmények között kényszerítették távozásra a szerencsétlen elmúlt évben³⁹ az Excellenciás és Főtisztelendő Angelo Rotta címzetes érsek, apostoli nunciust, arról biztosan ő maga hitelesen beszámolt Szentségednek. A szomorú tény, ami történt – ezt biztosan meg tudom erősíteni – nemcsak a katolikusok akarata ellenére történt, hanem általában minden jóakarató magyar ember ellenére. Mindenkiben él és napról napra növekszik az Apostoli Szentszék és Magyarország közötti diplomáciai kapcsolat helyreállításának vágya. Ezért Magyarország minden katolikus, és elsősorban minden püspöke és egyházi embere nevében könyörögve bátorkodom kérni Szentségedet, hogy a diplomáciai kapcsolatot mielőbb helyreállítani és nunciust hozzáunk küldeni méltóztassék. A legmélyebb alázattal jelzem, hogy a magyar kormány is nagyon kívánja ezt a helyreállítást, és arra kért, hogy fejezzem ki ezt a kívánságát. Sietek ezt a megbízatást ezennel teljesíteni.”⁴⁰

Hogy miként fogadták a magyar hercegprímás levelét Rómában, az az épp ott tartózkodó Nagy Töhötöm jezsuita szerzetes jelentésének köszönhetően pontosan tudható. A két helyettes államtitkár⁴¹ – Domenico Tardini a rendkívüli ügyek, Giovanni Battista

³⁹ Az eredeti latin szövegben szereplő „*anno lapsó*” kifejezésen nem az 1944-es naptári év, hanem az 1944 októberétől 1945 októberéig, a levélírás dátumáig terjedő év értendő.

⁴⁰ ÁBTL 3.1.9. V-700/27. 248. Mindszenty József levele XII. Pius pápához, Esztergom, 1945. október 10. Ugyanez kézírásos piszkozatban: ÁBTL 3.1.9. V-700/32. 2. (Teljes szövege *Függelék*, 1. sz.)

⁴¹ A vatikáni intézmények és hivatalnokainak megnevezése körül adódnak bizonytalanságok és pontatlanságok. Az Államtitkárság ekkori szervezetéről az 1917-es egyházi törvénykönyv 263. kánonja a következőképp rendelkezett: „*Can 263. Officium Secretariae Status, cuius moderator est Cardinalis Secretarius Status, constat triplici parte hoc ordine: 1. Prima pars, cui praesidet Secretarius Congregationis pro negotiis ecclesiasticis extraordinariis, versatur in negotiis quae eidem, Congregationi examinanda subici debent ad normam can. 255, ceteris pro diversa eorum natura ad peculiares Congregationes remissis; 2. Altera pars, cui praesit Substitutus, incumbit in ordinaria negotia; 3. Tertiam partem dirigit Cancellarius Brevium Apostolicorum, qui vacat expeditioni Brevium.*” Eszerint tehát a bíboros államtitkár által vezetett Államtitkárság (1968-as átszervezéséig) három részből állt: I. szekcióból, amely a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja, élén a bíboros államtitkár (egyik) helyettesével, a titkárral (*secretarius, segretario*). A II. szekció, azaz Általános („Rendes”) Egyházi Ügyek Szekciója (1968 óta az I. szekció), élén a *substitutus*sal avagy *sostituto*val, aki a bíboros államtitkár másik helyettese volt. A III. szekciót kancellár vezette, feladatául a brévek kiadása szolgált. (A bíboros államtitkárnak tehát két helyettese volt: a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkára és a Rendes Egyházi Ügyeket felügyelő *substitutus*. 1937-től Domenico Tardini volt a titkár, Giovanni Battista Montini a *substitutus*, és ebben a beosztásban 1939-ben, az új pápa megválasztása után is megerősítették őket. Luigi Maglione bíboros államtitkár halála (1944) után XII. Pius nem nevezett ki államtitkárt, tehát Montini és Tardini közvetlenül a pápa alá tartoztak.)

Montini a rendes ügyek élén (utóbbi 1963-tól VI. Pál néven pápa) – a hercegprímás kezdeményezését udvariasan megköszönte, de mindkettőjük véleménye az volt, hogy az első lépést mégiscsak a kormánynak kell megtennie, tekintettel, hogy egy állam és egy szakrális entitás (a világegyház, illetve kormányzata, vagyis a Szentszék) közötti kapcsolatfelvételtől van szó. Tudakolták Mindszenty véleményét a mindkettőjük részéről kedvelt Luttor Ferenc kánonjogi tanácsosról, aki a „mai napig” a Vatikán területén lakva képviselte a magyar ügyeket, „de már nem tudjuk, hogy kit képvisel”. Tardini szerint ő alkalmas lenne diplomáciai kapcsolatra vonatkozó megbeszélések előkészítésére. A másik személy, akiről – különösen a Rómában nemigen pártolt legitimista kapcsolata miatt – tájékoztatást kértek, az a hercegprímás-jelöltként is emlegetett Magyary Gyula professzor volt, aki még Serédi Jusztinián engedélyével érkezett Rómába, és most „azt állítja magáról egyeseknek, hogy ő jelenleg a magyar kormány római megbízottja”.⁴² Az Államtitkárság két legbefolyásosabb személyisége konstruktívan állt a kérdéshez, Montini azt is kijelentette, hogy

„a Szentszék már várja a napot, amikor a magyar kormány kérni fogja a nunciatura újból való felállítását. Bár igaz, hogy nem a magyar kormány utasította ki a Nuncius urat, hanem a szovjet, mégis most a kormány részéről kell kiindulnia az első lépésnek, mert az tudja, hogy vajon nem fogja-e a szovjet újból visszaküldeni a Szentatya követét s egyáltalán, hogy beengedi-e az országba. Továbbá a kormány tudja megadni a biztosítékokat, amelyeket ezennel kér is a Szentszék, t.i. diplomáciai testülete tagjainak sértetlenségét, az épület területenkívüliségét és a szabad összeköttetést a Vatikánnal. A lakást és ellátást illetően nem igényel a Szentszék semmivel sem többet és jobbat, mint ami most a többi magyaroknak is osztályrésze.”⁴³

A hercegprímás meg sem várta levelére a hivatalos választ, amikor október 27-én arról értesítette dálnoki Miklós Béla miniszterelnököt, hogy – amint már meg is tette – személyesen kívánja a Szentszékét felkérni a diplomáciai kapcsolat sürgős felvételére. „Természetes az, hogy első vatikáni követünk személyének kiválasztásához hozzászólni kívánok.” Miklós Béla másnap (holott vasárnap volt!) táviratban értesítette a hercegprímást, hogy a „szóban forgó ügyről tárgyalások már pénteken megkezdődtek. Hívek nevében kezdeményezés a kormány felé egyházi részről szükségesnek látszik. Erről levélben küldök tájékoztatást.” Az ígért levél november 3-án meg is érkezett, s mint ebben a miniszterelnök részletesen megokolta, azért tartja kívánatosnak, hogy a hercegprímás a katolikus hívek képviselőjében előterjesztést tegyen a kormányhoz, amelyben a diplomáciai kapcsolatok helyreállítását nyomatékosan kéri, hogy „igazolni” tudja a szovjetek felé: más államokat megelőzve miért éppen a Vatikánnal való összeköttetés újrafelvételét sürgetik.⁴⁴ A kezdő lépéseket tehát megtették a kapcsolatok normalizálása érdekében, de a hercegprímás nem hagyott kétséget afelől, hogy kezében kívánja tartani a döntést.

⁴² Uo. 48. ő. e. 5–6. fol.

⁴³ OSzKK 216. f. 19. ő. e. 300–303. fol. P. Nagy Töhötöm S. J. naplója. Róma, 1945. október 23.; uo. 48. ő. e. 5. fol. „Jelentés a 2. római tartózkodásom alatt elért eredményekről (1945. október 11–november 19.)” Róma, 1945. november 21. „Alessandro” [= P. Nagy Töhötöm] aláírással Mindszenty József hercegprímás részére.

⁴⁴ PSzL 274. f. 7/247. ő. e. 39. 4o. 41. és 42. fol.

Az 1945. novemberi nemzetgyűlési választásokat követően az új miniszterelnök, Tildy Zoltán – alighogy bemutatta kormányát a parlamentben – a régi világot idézően november 16-án Varga Béla plébános, kisgazdapárti politikus kíséretében Mindszenty József hercegprímásnál tisztelgő látogatást tett. A hercegprímás kifejtette előtűk, hogy ellenzi a köztársasági államforma kérdésének felvetését, és ha annak elnapolása nem lehetséges, akkor népszavazás kiírását javasolja. (Mintául nyilván Franciaország szolgálhatott, ahol 1945. október 21-én a nép szavazott az államformáról, és ennek eredményeként jött létre a IV. francia köztársaság.) Mindszentyt vendégei egyetértésükről biztosították, majd Tildy tolmácsolta a kormány óhaját, hogy „mielőbb diplomáciai kapcsolat létesüljön a Vatikánnal”.⁴⁵

A hercegprímás közvetítő szerepére két, ekkoriban esedékes római útján nyílt lehetőség. Az első utazásra 1945. november 29. és december 13., a másodikra 1946. február 18. és március 18. között került sor. Emlékirataiban a két utazást – legalábbis a diplomáciai kapcsolatok egyengetését tekintve – nem különbözteti meg, holott időközben markáns változás következett be helyzetmegítélésében. A hercegprímásként megtett első külföldi út formai oka újabb két üresedésben lévő püspöki szék (a győri és a veszprémi) betöltése volt, emellett Mindszenty nyilvánvalóan be akart mutatkozni a szentszéki hivatalok vezetőinek, és találkozni kívánt a pápával. XII. Pius december 8-án, a Szeplőtelen Fogantatás ünnepén fogadta.⁴⁶ Találkozásukat bensőségessé tette, hogy a pápa nem is oly régen, 1938-ban még pápai legátusként Budapesten járt a 34. Eucharisztikus Világkongresszuson. Mindszenty megköszönte Árpád-házi Boldog Margit szentté avatását (mivel 1943-ban, a szentté avatáson a háborús viszonyok miatt nem jelent meg magyar küldöttség), tájékoztatta az élénkülő hitéletéről és az államalapító Szent István királyt ünneplő augusztus 20-ai eseményről. Az amerikaiak ugyanis erre az alkalomra – részben a pápa közbenjárására – visszaadták Szent István király ereklyeként tisztelt kézfejét, a Szent Jobbot, amit még a nyilasok hurcoltak magukkal, így a hagyományos ünnepi körmenetet, ahogy 1819 óta minden évben, az ereklyével tarthatták meg.

Mindszenty – a benyomásai szerint egyébként igen tájékozott pápának – feltárta a magyar katolicizmus helyzetét, rávilágítva az oroszok fosztogatásaira, a kommunisták mindent bekebelezni akarására, illetve a kisgazda többségű kormány közömbösségére. „Amikor kijelentettem, hogy az új kormány miniszterelnöke kéri a diplomáciai kapcsolatok helyreállítását a Szentszékkal, azonnal intézkedni akart, hogy Angelo Rotta nuncius

⁴⁵ Az 1945. december 20-ára összehívott püspökkari értekezlet jegyzőkönyve. *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 66. – A jegyzőkönyvben 1945. november 13. szerepel a találkozás időpontjaként, de ez gépelési hiba, mert miniszterelnöki minőségben Tildy még nem tehetett tiszteletét Mindszenty-nél, miután csak két nap múlva, november 15-én lépett hivatalba. Más forrásokban – így például Mindszenty József emlékirataiban – a miniszterelnöki látogatás napja helyesen, november 16-ára keltezve szerepel.

⁴⁶ Az *Emlékirataim* szerint a pápa kimondottan azért szakította meg adventi lelkigyakorlatát, hogy fogadhassa Mindszentyt. Az útról tudósító *Új Ember* 1 (1945) 19. 3. szerint viszont épp azért került sor ezen a napon a fogadásra, mert akkora fejeződött be a pápa egyhetes adventi lelkigyakorlata, aminek megkezdését a *L'Osservatore Romano* 1945. december 2-i száma is bejelentette. Elemzi NÉMETH LÁSZLÓ, *Mindszenty megvalósult álma. A Santo Stefano Rotondo és a Szent István Ház című munkájában*, Budapest 2009, 33. 77. jegyzet.

induljon Budapestre.”⁴⁷ Az emlékiratok szövege itt Mindszenty kételyével folytatódik: „De elkomorult az arca, amikor gyanúmat evvel az ügygel kapcsolatban feltártam.”⁴⁸ Mindszenty egyébként már az említett Tildy-látogatás felidézésekor is gyanakvásáról ír: felmerült benne, hogy „az oroszok ezzel az indítvánnyal akarnak jó benyomást kelteni a Vatikánban”, és vele akarják szállítatni a jó hírt, hogy ellensúlyozzák a vallásellenes megnyilvánulásokat feltáró jelentéseit.⁴⁹

A pápai kihallgatás több évtized távlatából rekonstruált jelenetében összemosódnak a két utazás történései, ahogy Tildy kapcsán is orosz és kommunista érdekeket feltételez, visszavetítve a kommunistának még nem nevezhető kisgazda vezetésű koalícióra a későbbi politikai erőviszonyokat. Mindszentynek 1945 decemberében – ha a gyanú netán már körvonalazódott is benne – még nem volt igazán komoly oka kételkedni abban, hogy az új magyar kormány szavahihető és nem idegen érdekeket szolgál. Rómából hazatérve két nap múlva azt közölte a kormányfővel, hogy a Vatikán örömmel fogadta a diplomáciai kapcsolatok felvételére irányuló kezdeményezést, részéről „a kapcsolatok felvételének akadálya nincs”, és Angelo Rotta érsek, eddigi nuncius Magyarországra küldésében gondolkodik. „Feltételezi a Szentszék, hogy a nuncius ugyanazt a szerepet és helyet tölti be a budapesti diplomáciai testületben, mint a múltban és mindenütt”⁵⁰ – e mondattal a katolikus országokban hagyománnyá vált szerepkörre, a diplomáciai testületben rangelsőséget jelentő *doyenség*re történt utalás. Az a gesztus, hogy Rottát kívánták visszaküldeni Budapestre, tükrözte az említett szentszéki álláspontot: a diplomáciai kapcsolatok folytonosak, és *de iure* nem szakadtak meg.

Mindszenty a nyilvánosságot is ugyanígy tájékoztatta: „A Szentséges Atya nagyon örült annak a jelentésnek, hogy Magyarország kéri diplomáciai kapcsolat felvételét a Szentszékkal. Még inkább örült annak, hogy ezt a kormány megbízásából is jelentettem... A Vatikán választát, amely – mint mondtam – igenlő, eljuttattam a miniszterelnök úrhoz. A közvélemény a továbbit a kormánytól várja” – nyilatkozta az *Új Ember* című lapnak adott interjújában.⁵¹ Történelmi példákkal húzta alá a pápai követek fontosságát, és figyelemreméltóan kihangsúlyozta a trónviszályok és más belvillongások elsimításában vitt szerepüket, mintha a jelenben is hasonló feladatot szánt volna a visszavárt nunciussnak.

⁴⁷ *Mindszenty József: Emlékirataim*, Budapest 1989, 109.

⁴⁸ Uo. – A szakirodalom is az első úthoz köti az idézett tartalmat, lásd például GERGELY JENŐ. *A 20. században, Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve* (szerk. Zombori István), Budapest 1996, 276; LAPO LOMBARDI, *La Santa Sede e i cattolici dell'Europa Orientale agli albori della guerra fredda*, Róma–Budapest 1997, 103; GERGELY JENŐ, *A magyarországi katolikus egyház és a külpolitika (1948–1990)*, Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században (szerk. Pritz Pál), Budapest 2006, 79.

⁴⁹ *Mindszenty: Emlékirataim*, 105.

⁵⁰ „...a Vatikánban jelentettem a m. kir. kormány ama elhatározását, hogy a Vatikánnal keresi a diplomáciai kapcsolatok felvételét”. A levél szerint ennek a Vatikán részéről akadálya nincs, s hogy Angelo Rotta személyére gondol. ÁBTL 3.1.9. V-700/27. 247. Mindszenty József levele Tildy Zoltán miniszterelnökhöz. Esztergom, 1945. december 15. Gépelt másolat. (Ugyanez a levél kézírásos piszkozatban: ÁBTL 3.1.9. V-700/32. 1.); ÁBTL 3.1.9. V-700/27. 246. és V-700/32. 4. [11.] Mindszenty József 4045/1945. sz. levele Gyöngyösi János külügyminiszterhez. Budapest, 1945. december 20. Gépelt másolat.

⁵¹ *Új Ember* 2 (1946) 1, 2.

A hercegprímás a püspöki kar tagjai előtt is hasonlóképp nyilatkozott, és Rotta lelkesen üdvözölt jelölését ecsetelte, aki „valósággal betege annak, hogy mielőbb visszatérhessen Budapestre”. Első római útjáról visszatérve Mindszenty tehát nem mondott semmi olyasmit, ami fenntartásaira utalt volna, inkább ő maga is szorgalmazta a diplomáciai kapcsolatok újbóli felvételét. A nyilvánosságot csupán a saját értelmezésű világpolitikai helyzetképebe nem avatta be: „a Vatikán és a szovjet korábbi feszült viszonyában semmi kedvezőbb változás nincs, egyelőre erre kilátás sincs. A távolabbi jövőre nagy missziós reményekkel foglalkoznak a Vatikánban. A magyar hadifoglyok és nyugati menekültek és kiszállítottak ügyében a Szentszék lépéseket tett, az előbbi eredményéről nem tudnak, illetőleg a szovjet áthatolhatatlan fal, az utóbbi ügyben van eredmény.”⁵²

Egészen másként látta és értékelte a Vatikán keleti politikáját a pár héttel a hercegprímás előtt Rómában járt P. Nagy Töhötöm jezsuita. Híreit főleg a pápa bizalmasaitól „csipegette” fel, többek között az ugyancsak jezsuita P. Robert Leibertől, XII. Pius magántitkárától. Tőle úgy hallotta, hogy a Vatikán feltétlenül fel akarja venni a kapcsolatokat Moszkvával, az évek alatt több diplomáciai csatornát is megmozgatott, elsőként évekkal ezelőtt az ankarai internunciust, majd a néhai Roosevel amerikai elnök megbízottját, aktuálisan pedig Stockholmon keresztül próbálnak közelebb jutni mindkét oldalról. Épp ezért kellemetlen Rómának, ha egyes főpapok – kimondatlanul is utalva a politikai pártok részéről sérelmezett prímási választási körlevélre⁵³ – elmérgesítik a helyzetet.⁵⁴ A páter hasonlót szűrt le az október 23-ai pápai kihallgatáson elhangzottakból is: a pápai vonal magáévá tette a szovjetekkel való *modus vivendi* keresését.⁵⁵

XII. Piusnak ugyanakkor nem voltak illúziói a szovjet rendszer természetét, Közép- és Kelet-Európa irányában tanúsított hódító céljait illetően. A kommunizmus terjedésének veszélye, az oroszországi katolikus hívek iránti felelősség, a kételkedés Sztálin szavaiban folyton arra készítette, hogy ne szűnjön meg hatékony ellenszert keresni a nyugati keresztény civilizációt fenyegető veszélyre. Ezzel együtt a Szentszék keleti politikája sokkal árnyaltabb és összetettebb volt, semhogy egyértelműen elköteleződött volna, vagy netán a két politikai blokk között egyensúlyozva ne a semlegesség látszatát öltse magára, legalábbis a hidegháború nyitányáig. „A kommunizmussal szembeni reakció a politikait megelőzve

⁵² Az 1945. december 20-ára összehívott püspökkari értekezlet jegyzőkönyve, 2. napirendi pont. *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 65.

⁵³ A közlő nemzeti gyűlési választások alkalmából 1945. október 18-án kibocsátott körlevél a prímás aláírásával, de a magyar püspöki kar nevében jelent meg. Jogos és erős kritikával illette a belpolitikai fejleményeket, implicit módon arra szólította fel a hívőket, hogy a kisérdők felé orientálódjanak, ezáltal elősegítette a polgári erők egységének létrejöttét. E körlevél volt az első, amely ország-világ előtt feltárta a demokrácia korlátait és válságát, s e válság alapvető okaként a természettörvények mellőzését, Isten tagadását, a kommunista pártpolitikát, a rendőrségi túlkapásokat jelölte meg. Tartalma miatt a politikai pártok példátlan beavatkozásnak minősítették a napi politikába és a választási küzdelembe. A körlevél publikált szövegét lásd *Mindszenty okmánytár: Pásztorlevelek, beszédek, nyilatkozatok. I: Mindszenty tanítása*, szerk. VECSEY JÓZSEF, München 1957, 70–76.

⁵⁴ OSzKK 216. f. 19. ó. e. 313–314. fol., P. Nagy Töhötöm S. J. naplója. Róma, 1945. november 1.

⁵⁵ OSzKK 216. f. 19. ó. e. 300–303. fol., P. Nagy Töhötöm S. J. naplója. Róma, 1945. október 23., uo. 48. ó. e. 10. fol. „Jelentés a 2. római tartózkodásom alatt elért eredményekről (1945. október 11–november 19.)” Róma, 1945. november 21. „Alessandro” [=P. Nagy Töhötöm] aláírással Mindszenty József hercegprímás részére.

erkölcsi és vallási jellegű” – olvashatjuk az Államtitkárság által 1948 januárjában a nunciussokhoz intézett utasításokat tartalmazó feljegyzésben.⁵⁶

A hercegprímás viszont nem mérlegelte a geopolitikai helyzetből eredő kompromisszumkeresési kényszert, inkább a háborús előrejelzések befolyásolták, amikor eltökélte: a mindennapokban és minden téren harcolni fog a kommunizmus ellen. 1945 utolsó napjaiban azonban még teljes lendülettel a Szentszék képviselőjének visszatérésén dolgozott. Hiszen máris hátrány érte a magyar katolikus egyházat: ugyanis a prágai nunciátúra ügyvivője, a Szentszék speciális felhatalmazásával élve, az évek óta húzódó felvidéki egyházi kérdésben Csehszlovákia javára döntött, és az 1938. november 2-ai bécsi döntéssel Magyarországnak ítélt terület fölötti egyházi joghatóságot 1945. október 14-én az esztergomi érsektől a nagyszombati apostoli adminisztrátorhoz rendelte – anélkül, hogy a kérdéstről az esztergomi érsek előzetesen kifejtette volna véleményét. Persze ha lett volna nuncius Magyarországon, ez a joghatósági változás akkor is bekövetkezik, mert arra gyakorlati és lelkipásztori szempontok miatt szükség volt, de nyilván több magyarországi ellenérvet lehetett volna felsorakoztatni. Mindszenty így viszont csak egy levélben kérhette a pápától az intézkedés hatálytalanítását – eredménytelenül.⁵⁷

A nunciátúra ügyének gyakorlati előmozdítása érdekében Mindszenty az alkalmas személyekről is gondolkodott: még karácsony előtt levelet írt a külügyminiszternek, amelyben a magyar szentszéki követség mielőbbi összeállítását és útnak indítását javasolta. Jelöltjét is megnevezte a követi posztra Gombó István rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter személyében.⁵⁸ (A miniszter titulus ez esetben a követek és internunciussok osztályába tartozó diplomáciai képviselőt jelent.) A quirináli követség, azaz az Olasz Köztársaság melletti diplomáciai képviselő élére pedig ifj. Pallavicini György örgrófot ajánlotta. Egyúttal kérte a követség részletes személyi összetételére vonatkozó listát, hogy a „vatikáni államtitkárság elgondolásainak ismeretében a legmegfelelőbb tervezetet terjeszthesse a magyar kormány a Szentszék elé”.⁵⁹

⁵⁶ Archives du Ministère des Affaires étrangères Europe 1944–1949, Saint-Siège 1944–1949, dossier 9. Le Saint-Siège et la pol extérieure 01.01.1947–30.05.1948; PHILIPPE CHENAUX, *L'Église catholique et communisme en Europe (1917–1989). De Lénine à Jean-Paul II*, Paris 2009, 173–174.

⁵⁷ Vö. CSÍKY BALÁZS, *Szerédi Jusztián hercegprímási tevékenysége*, PhD-értekezés, Eötvös Loránd Tudományegyetem 2010, 247; Veszprémi Érseki Levéltár, H VII/Bánáss. 1. doboz. A pozsonyi rádió 1945. október 25-ei híre.

⁵⁸ Gombó István (1895–1967) jogi és államtudományi doktor, 1944 elején miniszteri osztálytanácsos, a külügyminisztérium nemzetközi magánjogi osztályának helyettes vezetője. A Szálasi-adminisztrációval nem távozott Nyugatra, így válhatott a debreceni külügyminisztérium politikai és sajtóosztályának vezetőjévé. A kormány Budapestre költözése után a politikai osztály vezetője 1945. december elejéig, majd pár hónapig rendkívüli követ és meghatalmazott miniszterként Moszkvában szolgált. 1946 márciusától már rendelkezési állományban találjuk, miután a minisztériumi állományt átvilágító igazoló bizottság áthelyezésre ítélte.

⁵⁹ ÁBTL 3.1.9. V-700/27. 246. és V-700/32. 4. [11.] Mindszenty József 4045/1945. sz. levele Gyöngyösi János külügyminiszterhez. Budapest, 1945. december 20. Gépelt másolat. (Nem volt veszélytelen felkerülni a prímás ajánlólistájára. Az egyik jelöltet, Rácz György jogi és államtudományi doktort, az 1933-ban megjelent *A nemzetek szövetségének büntetőjogi érdekű tevékenysége és feladatai* című mű szerzőjét, aki idővel legfelsőbb bírósági bíró lett, 1958-ban még épp ezért marasztalták el, illetve szembesítették elhallgatott „klerikális” múltjával. ÁBTL 3.1.9. V-700/27. 308.)

Mindszenty – még ha fel is merült benne – nem javasolta báró Apor Gábort, a volt szentszéki magyar követet, ugyanis róla az a hír érkezett Rómából, hogy „maga a Szentatya neheztelt meg reá” egy közelebről nem részletezett, de a Szentszéknél kellemetlen gesztusa miatt.⁶⁰ A miniszterelnök december 27-én szívélyes levélben köszönte meg a hercegprímás fáradozásait, és a magyar kormány fogadókészségéről biztosította Rotta személyét illetően, akire „a magyar kormány tisztelettel és hálával gondol”. Jelezte egyúttal, hogy „a diplomáciai kapcsolatok felvételére irányuló kezdeményezés a külügyminiszter úr részéről az Ellenőrző Bizottság felé folyamatba tétetett”.⁶¹ Eddig ez az egyetlen irat, amely a hivatalos eljárás elindításáról szól, a ma még kutathatatlan szentszéki és moszkvai iratok nélkül egyéb bizonyosságot nem lehet tudni.

1946. január 1-jén a hercegprímás újévi szózatot intézett papjaihoz és híveihez, és római útvjáról szólva ismét utalt a kapcsolatok fontosságára: „Ahogy az emberi szervezet nem élhet fej és szív nélkül, mi magyar katolikusok sem nélkülözhetjük a kapcsolatokat Rómával.”⁶² Az új esztendő első hónapjában tovább folyt a mindkét fél számára elfogadható diplomaták keresése. Miután a Mindszenty által javasolt Gombó Moszkvába került, Beresztóczy Miklós, a kultuszminisztérium katolikus osztályának vezetője 1946. január 28-án – hivatkozva a nála járt Sebestyén Pálra, a külügyminiszter adminisztratív helyettesére – Gajzágó Lászlót javasolta. A nemzetközi jog 1919 óta külügyminisztériumi szolgálatában álló elismert professzora ellen a hercegprímásnak nem volt kifogása, de Meggyesi László követet még jobb választásnak tartotta volna.⁶³ Kifelé úgy tűnt tehát, teljes az összhang, és belátható időn belül ismét elkezdheti működését a budapesti nunciatura. Beresztóczy levele azonban egy másik, látszólag jelentéktelen problémát is felvetett: mégpedig a nuncius *doyenségének* kérdését. 1815 óta, amikor Bécsben megalkották a diplomáciai képviselők rangsoráról szóló nemzetközi szabályzatot, a pápa követe – akit *decanus*-nak, *dojennak*, azaz legelsőnek, legidősebbnek neveztek – a katolikus országokban mindenkor, másutt általában az első helyet foglalta el a diplomáciai testületekben, függetlenül attól, hogy mikor adta át ténylegesen megbízólevelét. 1945 után az első külföldi diplomata, akit Magyarországra kineveztek, nem volt más, mint Georgij Maximovics Puskin szovjet követ... A szokványos diplomáciai koreográfia hirtelen egy vallás nélküli világbirodalom és a kato-

⁶⁰ OSzKK 216. f. 48. ó. e. 11. fol. „Jelentés a 2. római tartózkodásom alatt elért eredményekről (1945. október 11–november 19.)” Róma, 1945. november 21. „Alessandro” [= P. Nagy Töhötöm] aláírással Mindszenty József hercegprímás részére.

⁶¹ ÁBTL 3.1.9. V-700/27. 297 és V-700/32. 5. [13.] Tildy Zoltán miniszterelnök 12.264/1945. M.E. levele Mindszenty Józsefhez. Budapest, 1945. december 27. Gépelt másolat. Hitelesítette Fábián János érseki levéltáros, Esztergom, 1948. december 16.

⁶² *Mindszenty okmánytár: Pásztorlevelek, beszédek, nyilatkozatok, levelek*, s. a. r. VECSEY JÓZSEF, München 1957, Mindszenty tanítása, I, 95.

⁶³ MOL XIX-J-1-j, Vatikán-IV-116 (1. doboz). Követ visszahívása, új kinevezésére javaslat, 1946. Mindszenty József levele Beresztóczy Miklós miniszteri osztályfőnökhöz. Esztergom, 1946. január 31. (A levél tervezetében Mindszentynek még nem volt ellenjelöltje, és kimondottan dicsérte Gajzágót: „a legnagyobb megnyugvással töltene el – írta –, ha ennek a kényes és a mai körülmények közt is különösen fontos pozíciónak a betöltésére ő nyerne megbízást”. ÁBTL 3.1.9. V-700/32. 12.)

likus egyház közötti presztízskérdéssé változott.⁶⁴ A hercegprímási válasz természetesen ragaszkodott a történelmi gyakorlathoz és az adott szóhoz: „nyilvánvaló idegen beavatkozás jele lenne, és minden bizonnyal ennek tulajdonítanak vatikáni körökben is, ha a magyar kormány kénytelen lenne megváltoztatni a nuncius *doyensége* tekintetében előzően elfoglalt és spontán kifejezésre juttatott álláspontját, illetve ígéretét”. Ugyanakkor nagyvonalúan hozzáfűzte: nem hiszi, hogy a Vatikán ettől tenné függővé a Magyarországgal való diplomáciai viszony felvételét. Am láthatóan bosszantotta a kérdés felvetődése, és a már legépel levelére ráírta: „A nuncius doyenségének biztosítása különben annál könnyebben elérhető, mert nem most kezd, csak folytatni fogja itteni nunciusi tisztét. A diplomáciai testületnek ő mindenkinél régebb tagja lesz.”⁶⁵ Minden jel arra mutatott, hogy nincs más kérdés, csupán az: mikor térhet vissza a nunciatura Budapestre.

XII. Pius pápa láthatólag meg volt elégedve Mindszenty József főpásztori működésével, hiszen a háború után először kinevezett új bíborosok között ott volt az esztergomi érsek is. A pápa elsőrangú diplomáciai érzékkel úgy nevezett ki 32 új bíborost, hogy nem várta meg a háborút lezáró békekötéseket, hanem azokat megelőzve a világ minden részéből választott egy-egy jeles férfit a vatikáni politika érvényesítésére. A Mindszentynek szóló értesítést Montini *substitutus* (helyettes államtitkár) 1945. december 23-ai keltezéssel küldte el – nunciatura híján – az Amerikai Egyesült Államok budapesti missziójához. Kérdés, vajon miért nem a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz, de legalábbis a SzEB brit egységéhez címezte, tekintve hogy 1945 júniusától a Szentszék és Magyarország közötti összeköttetést elsődlegesen a britek vállalták biztosítani. Az amerikai misszió vezetője, H. F. Arthur Schoenfeld nem is érezte illetékesnek magát a postázásra, Montini levelét csak egy hónap múltán továbbította Mindszentynek, miután a kommunikációs zavarra időközben fény derült. Ily módon a hivatalos értesítés a bíborosi kinevezésről egy hónapos késéssel jutott csak el a címzetthez.⁶⁶

⁶⁴ Hasonló esetre már volt példa, amikor 1929-ben Németországban a távozó Pacelli nuncius után rangban a legidősebb Kresztinszkij orosz nagykövet lett. Az új nuncius kinevezésével felmerült a kérdés, hogy *decimus natus*nak tekinthető-e, amihez Japán és Szovjet-Oroszország nem járult hozzá (a dolog pikantériáját csak fokozta, hogy a *doyensége* aspiráló orosz követ hazáját, Szovjet-Oroszországot a Németországban diplomáciai képvisellel bíró államok egy része még nem ismerte el). Lásd *A vatikáni magyar követ jelenté...*, összeáll. és bev. B. LŐRINCZ ZSUZSA, Budapest 1969, 195.

⁶⁵ ÁBTL 3.1.9. V-700/32. 13. Mindszenty Beresztóczyhoz, Esztergom, 1946. január 31.

⁶⁶ National Archives and Records Administration, College Park, Maryland (NARA), Record Group (RG), 84. Records of the Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest Legation, General Records 1946. Box 103, 840.4. Catholic Church. Mindszenty József 422/1946. sz. levele H. F. Arthur Schoenfeldhez, a budapesti amerikai politikai misszió vezetőjének. Esztergom, 1946. január 23. Eredeti, gépelt, angol nyelvű tisztázatot, autográf. E levélben Mindszenty annak továbbítását kérte Montini vatikáni helyettes államtitkár felé, hogy még nem kapott hivatalos értesítést bíborosi rangra emeléséről. (E levél gépelt, magyar és angol nyelvű fogalmazványai: ÁBTL 3.1.9. V-700/32. 246–247.) – Az amerikai követ előző nap, január 22-én küldte el Montini január 17-ei üzenetét, amiben sürgönyileg kért választ arra a kérdésre, vajon Mindszenty megkapta-e az értesítést bíborosi kinevezéséről. Tudakolta, hogy mikor érkezik Rómába, egyúttal vázolta a forgatókönyvet. (ÁBTL 3.1.9. V-700/32. 244. Szövegét közli SOMORJAI ÁDÁM–ZINNER TIBOR, *Majd balábra ülve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez*, Budapest 2008, 262–264.) Mindszenty válasza után két nappal, január 25-én az amerikai követ továbbította Montini még 1945. december 23-án kelt üzenetét: „Örömmel közlöm Excellenciáddal, hogy a legközelebbi konzisztóriumon, február 18-án a Szentatya Excellenciádat a

A malórt orvosolandó Mindszenty 1946. február 18-án az amerikai katonai misszió gépén utazhatott Rómába, hogy átvegye a bíborosi kalapot, gyűrűt és a titulust. Az egy hónapig elhúzódott második olaszországi tartózkodása alatt a pápa március 4-én fogadta kihallgatáson.⁶⁷ Mindszenty írásban is jelentést tett a magyarországi állapotokról, amelyben egyfelől megismételte a magyar kormány az irányú óhaját, hogy „az Apostoli Szék és Magyarország között a nyilvános kapcsolatok újra megköttessenek”, ám ezúttal már személyes fenntartásait is megfogalmazta. Legalábbis egyértelműen erre utal a jelentésére március 14-ei keltezéssel érkezett válasz: „Aligha kell mondanom, hogy egy ilyen kívánsággal egyetért a pápa Őszentsége” – kezdte Montini a lényeggel egyetértő válaszlevelet, majd egy barokkos körmondat után a fenntartás szavait tolmácsolta: „mivel részéről is kétely merült fel, meg kell vizsgálni, hogy nem merült-e fel valami akadály a javaslatlalt kapcsolatban.”⁶⁸

Mindszenty 1946 februárjára vált bizalmatlanná az új kormányzat szándékainak őszinteségét illetően, erre 1945 végén még nem volt alapos oka. Második római útja előtt azonban történt valami, ami radikálisan átformálta a kormányról alkotott ítéletét: ez pedig nemigen lehet más, mint a szemében csak puccsszerűen törvénybe iktatott köztársasági államforma. „Úgy értesülök, hogy a Nemzetgyűlés a közeljövőben napirendre szándékozik hozni az alkotmányreformokat, köztük a köztársaság behozatalát az ezeréves magyar királyság megszüntetésének tervével” – írta alig leplezett felháborodással 1945 utolsó napján Tildy Zoltán miniszterelnöknek. „Ha ez a hír megfelel a valóságnak, ha nem is kaptam erről hivatalos tájékoztatást, a magyar prímások több mint 900 éven át gyakorolt közzogi tisztéből folyóan óvást emelek ezen tervek ellen.”⁶⁹ Mindszenty szerint az alkotmányjogi kérdések felvetése „felette időszerűtlen”, inkább a szociális-gazdasági bajokat kellene orvosolni. Amennyiben a kérdést mégis napirendre akarják tűzni, úgy ebben „illik, sőt kell megkérdezni a népet”, azaz népszavazást kell tartani. Emlékeztette Tildyt,

bíborra emeli.” (ÁBTL 3.1.9. V-700/32. 249. és 248. H. F. Arthur Schoenfeld levele Mindszenty Józsefnek. Budapest, 1946. január 25. Eredeti, aláírt angol nyelvű levél másolata és annak magyar fordítása. Ezt a levelet az érsek még aznap megköszönte. Uo. 26.) Mindszenty viszont már jóval a hivatalos értesítés kézhezvétele előtt, január 5-én elindította útlevelekérelmét. Az irat kiadásának akadályoztatását emlékirataiban hosszasan ecsetelte.

⁶⁷ ÁBTL 3.1.9. V-700/32. 264. és 240. F. C. di Vignola főkamrás hivatalos értesítése az audienciáról. Vatikánváros, 1946. március 3.

⁶⁸ ÁBTL 3.1.9. V-700/30. 80–81. G. B. Montini *substitutus* 110.941. sz. levele Mindszenty József bíboros érsekhez. Vatikán, 1946. március 14. Másolat eredetiről, autográf. (Eredeti az ÁBTL-ből átadva a Prímási Levéltárnak. Magyarul (a tanulmányunkban közölttől stílusosan eltérő): ÁBTL 3.1.9. V-700/30. 79–80; gépelt másolat uo. V-700/27. 249. A latin nyelvű levél szövege *függelék*, 2. sz.)

⁶⁹ PSZL 274. f. 7/247. ó. e. 5. és 8. fol.; PL Mindszenty-különgyűjtemény, 4. doboz; ÁBTL 3.1.9. V-700/15A. 296–298. (Mindszenty kéziratos fogalmazványa), 305–307. (gépelt, aláírt tisztázata); V-700/49. 213–215. és V-700/56. 184–186. (gépelt másolatok) – A levelet először a kormány által kiadott úgynevezett „Fekete Könyv” közölte (*Mindszenty József a népbíróóság előtt*, Budapest 1949, 70–72.), majd lényegét közzétette a Mindszenty okmánytár I. kötete (*Mindszenty tanítása*, s a. r. VECSEY JÓZSEF, München 1957, 107–108.), ahol a szerkesztő megkérdőjelezte a levél hitelességét. Azóta a dokumentum több, előbbieken hivatkozott levéltárban is előkerült, hitelessége igazolt. Szövegét újabban közölte SOMORJAI ÁDÁM–ZINNER TIBOR, *Majd halálra ítélve*, 255–257. – A kérdésről lásd: MÉSZÁROS ISTVÁN, *A köztársaság*, Állok Istenért, Egyházért, Hazáért (szerk. Somorjai Ádám–Zinner Tibor), Budapest 2000, 94–117.

hogy november 16-ai esztergomi látogatásakor, mint a kisczardapárt vezére és kormányfő, még egyetértett vele ebben a kérdésben.

A népszavazás kiírását egyébként a társadalom nagyobb része is szívesen fogadta volna. Ám annak kimenetele már korántsem volt monarchiapárti. Egy, a fővárosi lakosság körében 1945 decemberében végzett magyar, de a szovjetekhez is eljutott közvélemény-kutatás legfontosabb kérdése a jövőbeli államformára vonatkozott, és a megkérdezettek 76 százaléka a köztársaság mellett döntött, míg csupán 20 százaléka ragaszkodott a monarchia fenntartásához.⁷⁰ A társadalom jelentős része igenis arra törekedett, hogy leszámoljon a múlttal és megújítsa a jelent, és ezt szimbolizálta az államformaváltás. A Nemzetgyűlés végül 1946. január 31-én elfogadta az 1946. évi I. törvénycikket, amely eltörölte a királyság intézményét és Magyarországot köztársasággá nyilvánította. Mindszenty az állam–egyház évezredes olajozott viszonyrendszerét látta veszélyeztetve, az ő ideális államformája a királyság volt és maradt, amiben a hercegprímás közjogi szerepköre is gyökerezett.

Ezért gondoljuk úgy, hogy a hercegprímás a köztársasági államforma keresztülvitele miatt vált bizalmatlanná a nunciatúra visszaállítását illetően, s bár emlékirataiban nem részletezte különösebben a gyanúját, de az – láthattuk – kitűnik, hogy szerinte a magyar kormány így szeretne kedvező színben feltűnni a Vatikán előtt, és hogy a nuncius akkreditálását mind a szovjetek, mind a magyar kormány saját igazolásukra akarják kihasználni, leplezve egyházellenes törekvéseiket. Mindszenty ezzel lényegében lebeszélte a pápát a diplomáciai kapcsolatok *haladéktalan* újrafelvételéről, de *bosszú távon* természetesen az akadálytalan szentszéki érintkezésben volt érdekelt, hiszen nuncius híján a magyar egyház elszigetelődött Rómától. Aggályoskodása azért érhetett célba, mert a helyzet hasonlított ahhoz, ami azokban az országokban történt, ahol a szovjet-kommunista erők és a katolikus egyház a történelem során már összeütközésbe kerültek egymással (Lengyelországban 1939–1941-ben, Litvániában 1940–1941-ben).

A pápai Államtitkárság Mindszentytől további véleményt várt annak eldöntéséhez, hogy szorgalmazzák vagy sem, és ha igen, milyen szinten a kapcsolatok újrafelvételét: „Hálásak lennénk, ha óvatosan felderítenéd az ügyet és utána biztosítanál, hogy a magyar állam vezetői még kitartanak-e álláspontjukban és bizalommal vannak-e a küldendő apostoli nuncius iránt és szabadságot, valamint a tisztségéhez kapcsolódó jogokat biztosítanak-e neki”⁷¹ – sorolta Montini a tisztázandó kérdéseket, beleértve az elorzni szándékolt *doyenséget* is. Ám épp azért, hogy a korelnökség vitája nem hiúsíthassa meg a kapcsolatok felvételét, nuncius (nagykövet) helyett kész volt internunciust (követet) de-

⁷⁰ Rosszizskij Goszudarsztvennij Arhiv Szocialno-Politicseszkaj Isztorii (RGASZPI), Centralnij Komitet VK(b)P, Otygel vnyesnyej polityiki, f. 17. op. 128. gy. 913. l. 156; G. P. MURASKO, *Kommunizticseszkije partyii i katoliceszkaja cerkov Vosztočnoj Jevropi v poszlevojenih politiceszkib realijab (1944–1948)*, Vlaszty i cerkov v SZSZSZR i sztrana Vosztočnoj Jevropi 1939–1958. Diskusszionnije aszpektü (szerk. G. P. Murasko–M. I. Odincov), Moszkva 2003, 136.

⁷¹ ÁBTL 3.1.9. V-700/30. 81–81. G. B. Montini *sostituto* 110.941. sz. levele Mindszenty József bíboros érsekhez. Vatikán, 1946. március 14. Másolat eredetiről, autográf. (Eredeti az ÁBTL-ből átadva a Prímási Levéltárnak. Magyarul: ÁBTL 3.1.9. V-700/30. 79–80., gépelt másolat: uo. V-700/27. 249.)

legálni. Ezért a korábbi nuncius, Angelo Rotta visszaküldése helyett a Rotta mellett *auditore*ként szolgált Gennaro Verolino látszott a legalkalmasabb internuncius-jelöltnek.

A legelőnyösebb megoldás persze a régi apparátus visszatérése lett volna: ezzel a Szent-széeknek megadatott volna az elégtétel képviselőjének méltatlan eltávolításáért; kikerül-hették volna az új akkreditáció kérdését, mert tagadhatatlanul szokatlan lett volna, hogy a katolikus anyaszentegyház feje a református lelkész Tildy Zoltánhoz mint államfőhöz küldje a képviselőjét; végül a hagyomány okán nem lehetett vitatni elsőbbségét a többi kö-vettel szemben. Az internuncius alacsonyabb rangú diplomáciai személy, és Verolino elő-térbe kerülése a hercegprímásnak nem kedvezett, mert ő – a jelek szerint – sokkal inkább a „rebellis” jezsuiták, köztük a Mindszenty részéről ki nem állhatott Jánosi páter véleményére hallgatott.⁷²

Úgy tűnik, 1946 tavaszára a Vatikánban lelohadt a kapcsolatok újjáélesztése iránti lelkesedés, ahol – láthattuk – azon is skrupulizáltak, hogy a kormány szándéklevelét Esztergomba, és nem Rómába címezték.⁷³ A katolikus egyház leendő követének valóban legalább négy objektív tényezővel kellett számolnia: 1) egy földrajzival, azaz hogy Ma-gyarország a szovjet nagyhatalom szomszédállama 2) a szovjet katonai jelenléttel, ebből eredően az ország szuverenitáshiányával 3) az egyre nagyobb hatalomra szert tevő kom-munista párttal 4) végül azzal, hogy a Szovjetunió szövetségese – ekkor még legalábbis – az Amerikai Egyesült Államoknak. Hogy e négy tényező együtt milyen előjelű egyház-politikához vezet, ez 1945 végén, illetve 1946 elején még rejtve maradt, ám az új szom-szédsági együttélés módozatait puhatoló útkeresések mellett megerősödött az óvatos vagy inkább bizalmatlan erők hangja. És persze mind nyilvánvalóbbá vált az is, hogy a Szentszékekkel történő diplomáciai kapcsolatok helyreállítását végső soron nemcsak poli-tikai – különösen nem magyar belpolitikai –, hanem ideológiai szempontok is akadá-lyozzák. A SzEB ugyanis sorra adta az engedélyeket diplomáciai kapcsolatok létesítésére, 1946 derekáig Olaszországgal, Romániával, Bulgáriával, Svájjal és az emigráns spanyol kormánnyal, de a Szentszékekkel nem. Így a római magyar követség csak közvetett mó-don tudott kapcsolatot teremteni a Szentszékekkel: az Olaszországhoz akkreditált szent-széki nagyköveten keresztül.⁷⁴

Az 1946-os esztendő első felének történései a vallási türelem végét jelezték. Tavasszal a belügyi hatóságok hadjáratot indítottak a katolikus középiskolák ellen. Rendházakban, is-kolákban tartottak házkutatásokat, fegyveres „összeesküvéseket” lepleztek le, szovjet ka-tonák elleni „merénylőkre” bukkantak. A legsúlyosabb eset a gyöngyösi volt, amelyet a kommunisták az ottani ferencesek (páter Kiss Szaléz és társai) elleni megtorlás mellett a kiscgazdapárt megroppantására is felhasználtak. A propagandahíreket következetesen cá-foló prímás fél év leforgása alatt nemzeti hőssé nőtt, akinek minden megnyilatkozása mindazt kifejezte, amit az ország nagyobb része is érzett a kommunistákkal és a szovjetek-

⁷² Szent István Társulat Irattára, Esty Miklós világi pápai kamarás hagyatéka, 2. iratsomó, Esty Miklós 1945–1973 közötti iratai, rendezetlen.

⁷³ Uo., illetve lásd a 43. jegyzetet.

⁷⁴ MOL XIX-J-1-u, Gyöngyösi János iratai, 6. ő. e. (24. doboz). „Gyöngyösi külügyminiszter feljegyzé-sei.” Feljegyzés Augusto Assettati olasz ügyvivő látogatásáról. Budapest, 1946. október 23.

kel szemben. A baloldal viszont az egyház felelősségétől visszhangzott és súlyos következményekre lehetett számítani. Szovjet katonák Oktogon téri halálesete (június 17.) kirobantotta a lappangó feszültséget: Vlagyimir Petrovics Szviridov altábornagy, a SzEB szovjet ügyvezető elnöke jegyzékben követelte a „fasisztabarát” ifjúsági egyesületek felosztatását.⁷⁵ Erre hivatkozva Rajk László belügyminiszter 1946. július 4-én elrendelte a valláserkölcsi egyesületek felosztatását, megbénítva ezzel a felekezeti ifjúsági munkát. Az intézkedés legkomolyabb áldozata az a KALOT (Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Testülete) lett, amelynek jezsuita vezetői a legutolsó pillanatig bíztak a *modus vivendi* lehetőségében, s akik Rotta nuncius kiutasítása előtt még szervezték és összehangolták az éhező Budapestet segítő pápai élelmezési segélyakciót. A jezsuita P. Nagy, akit a felosztatás híre Rómában ért, azonnal felmérte: a kommunistákkal kacérkodó KALOT két tűz – a taktikáját ellenző hercegprímás és a szovjetek – közé került. Pedig a *modus vivendi* lehetősége melletti, szinte egyetlen valóságos érv – és nem csak elméleti elgondolás – a tömeget felmutatni képes KALOT működésének biztosítása volt. A magyar jezsuiták e szervezet példáján próbálták bebizonyítani a Vatikánnak, hogy a szovjetekkel együtt lehet működni, ezért hívtak meg az egyesület fennállásának tízéves évfordulójára egy Komszomol-küldöttséget, és ezért írtak alá együttműködési megállapodást a baloldali ifjúsági szervezetekkel. A túlélést a prímás ellenében egy pápai rokonszenv-nyilvánítás biztosíthatta volna ideig-óráig, azonban ehhez is komoly eredményekkel kellett volna igazolni a „*modus vivendi*”-út járhatóságát.

„Kettőt akarok kérni” – jegyezte fel, immár újra Magyarországon, naplójába a jezsuita páter: „a nunciátúra visszaengedését, és az én személyem meghívását Moszkvába.”⁷⁶ Ezek érdekében 1946. szeptember 6-án hosszasan tárgyalt Oszkinnal. A szovjet politikai tiszt korábban is többször kifejtette, hogy Mindszentyt a Vatikán előretolt előőrsének tartja, aki római utasításokat követ, a nunciátúra visszaállítását saját diadalaként könyvelni el, és ezt az előnyt nem adhatják meg neki. „Mindenki azt mondaná, hogy a hercegprímás macacs keménysége előtt hajoltak meg az oroszok. Ezt pedig ők sohasem fogják megtenni.”⁷⁷ Nagy páter rendületlenül érvelt: a nunciátúra komoly támpont lehetne abban, hogy a magyar katolicizmussal való áldatlan küzdelmet lecsillapítsák, s hogy a Szentszék jelöltjét,

⁷⁵ Szövegét magyar fordításban elsőként közzétette FÖLDESI MARGIT, *A megszállók szabadsága*, Budapest 2002, 444–447; utóbb: *Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció, 1944–1948*, szerk. HORVÁTH JULIÁNNA–SZABÓ ÉVA–SZŰCS LÁSZLÓ–ZALAI KATALIN, Budapest 2003, 258–260. – Korabeli szovjet iratok szerint június végén a SzEB két memorandumot intézett a magyar kormányhoz. A másodikban haladéktalan fellépést, a reakció megfékezését és név szerint a KALOT és a cserkészlet felosztatását követelte. RGASzPI Centralnij Komitet VK(b)P, Otygel vnyesnej polityiki, f. 17. op. 128. gy. 124. l. 77. (A szovjet politikai elemzők az 1946. tavaszi–ősi fejleményeket a kiszagdapárt jobboldalának erősödő szovjet- és kommunistapárt-ellenes fellépésével magyarázták, egyértelmű összefüggést találva a terrorcselekmények és a politikai aktivizálódás között. A vöröskatonák ellen elkövetett merényletek száma 1946. júliusban 8, augusztusban 5, szeptemberben 5, októberben 6, novemberben 2, összesen 26 eset volt. Ugyanezen időszakban az ugyancsak megszállt Ausztria szovjet zónájában 22 merénylet történt. A 48 merénylet 75%-át katonák, 25%-át tisztek ellen követték el. RGASzPI Centralnij Komitet VK(b)P, Otygel vnyesnej polityiki, f. 17. op. 128. gy. 116. l. 145.)

⁷⁶ OSzKK 216. f. 20. ó. e. 14. fol, P. Nagy Töhötöm naplója, 1946. szeptember 1.

⁷⁷ OSzKK 216. f. 20. ó. e. 21. fol, P. Nagy Töhötöm naplója, 1946. szeptember 6.

Mons. Verolinót – akiről Oszokin a pátertől hallott először – folyamatosan tájékoztatta a belső vitákról. Ám minden hiábavaló volt. Az egyetlen esély esetleg az lehetett volna, ha módot találnak arra, hogy a nunciatúra visszahozásának az érdemét ne Mindszenty könyvelhesse el magának. Barankovics Istvánban, a Demokrata Néppárt vezérében fel is merült a gondolat, hogy „Szekfű Gyulát és a Demokrata Néppártot lehetne erre nagyon jól és óriási erkölcsi eredménnyel felhasználni”.⁷⁸ A nunciatúrával kapcsolatban a szovjetek még azt is igényelték, hogy a Vatikán tegye az első komoly lépést, amire aztán ők nagy-lelkűen válaszolhatnának. Reménytelen felvetés volt ez azok után, hogy fasisztának bélyegezték, majd felszámolták a vallási alapon szerveződött ifjúsági egyesületeket. A Szent-szék előtt a jezsuiták Moszkva-barát útkeresése súlyos kudarcot vallott.

A jezsuita–szovjet egyeztetéseken 1946. október 18-án merült fel utoljára a nunciatúra ügye. Az előző beszélgetéseket is összegezve Oszokin közölte a hivatalos moszkvai álláspontot:

„tudják, hogy meg kell egyezni az egyházzal, és meg is fognak, most azonban olyan feszült a légkör, hogy jelenleg erről komolyan nem tárgyalhatunk. Véleménye szerint 1-2 év kell ahhoz, hogy őszinte megegyezés jöjjön létre. Erre a konkordátumra ők is számítanak és tudják, hogy az elvek miatt nem lesz nehézség, mert az egyház tudott *modus vivendi*-t, sőt kollaborációt találni a liberálkapitalizmussal, pedig hitelvi alapon az sincs közelebb az egyházhoz, mint a kommunizmus. A kommunizmus kegyetlen eszközökkel jutott uralomra, s az új életformának ez a véres megszülése még ma is tart. Tisztában vannak azzal, hogy az egyház ma még nehezen ülhet le velük tárgyalni, mert a múlt embereinek felszámolása még mindig tart, és ők tudják, hogy ez mérsáros munka. De egyszer ez el fog csitulni és akkor megmaradnak csak a vívmányok és az új emberek, s ezek már az egyház szemében is szalonképesek lesznek. Tehát a szovjet részéről be fog következni a közeledés. Ők csak attól félnek, hogy az egyház részéről fog ez nehezebben menni.”⁷⁹

A szovjet politikai tiszt, akiről Nagy Töhötömnek igen elismerő véleménye volt („komoly tehetség”), mondhatni a jövőbe látott. Nincs már napirenden a *modus vivendi* – szavainak ez volt a világos üzenete. A tárgyalás után pár nappal Nagy Töhötöm megkapta kiutazási engedélyét, és 1946. október 24-én újból, ezúttal véglegesen elhagyta Magyarországot. Utolérte a hercegprímás büntetése, amiért tőle eltérő, a szovjetekkel egyezkedő elképzelései voltak, és ezért a jezsuita rend vezetésével Dél-Amerikába küldette. 1947. január 4-én indult Rómából Buenos Airesbe. Ha hazájában marad, nem kerülte volna el a politikai rendőrség „vendégszeretét”: a magyar államrendőrség államvédelmi osztályától ugyanis március 10-én idézés érkezett üres lakására.⁸⁰ Egyéni sorsának illetően alakulásával lezárult a szovjetek és a hozzájuk közvetlen kapcsolatot kereső, egyensúlyozó, kompromisszumkereső egyháziak érintkezésének rövid periódusa.

Az egyesületek felszámolása teljesen befagyasztotta a diplomáciai kapcsolatok újra-felvételének kérdését. Mindszenty azt is megkérdőjelezte, vajon történt-e egyáltalán

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ OSzKK 216. f. 20. ő. e. 45. fol, P. Nagy Töhötöm naplója, 1946. október 18.

⁸⁰ BALOGH MARGIT, *Huszádik századi keresztények*, Jelentkezünk 2, 1–2 (1990–1991) 51, 204–206. (A szovjetek felé történő kísérletről lásd P. Kerkai Jenő és P. Nagy Töhötöm 1946. június 24-én kelt összefoglalását Mindszenty József hercegprímás részére, BALOGH MARGIT, *Egy igazoló jelentés 1946-ból*, uo. 171–186.)

bármilyen lépés az ügyben: „eddig azért nem valósult meg ez az életbevágóan fontos ügy, mert vagy a magyar kormány nem vitte a Szövetségesek Ellenőrző Bizottsága elé, vagy ha vitte, annak elnöke nem terjesztette elő” – osztotta meg feltételezését Mindszenty Schoenfeld amerikai követtel, kérve egyúttal a mulasztás orvoslására.⁸¹ Az orosz külügyminisztérium levéltárában – bár részlegesen már kutathatók a magyarországi SzEB iratai – még valóban nem követhető nyomon a kapcsolatok felvételét kérelmező magyar irat sorsa.

Ráadásul a belpolitikai vihar továbbra sem csitult. Augusztus 2-án jelent meg a kormánynak a papsághoz szóló, egyszerre hízelgő és vádaskodó felhívása, amit a szovjet hadsereg főparancsnokságának levele, a katolikus egyesületek felosztatását követelő úgynevezett Szviridov-jegyzék bizonyos megállapításai ihlettek, amennyiben a jegyzék szerint egyes szervezetek és tényezők, *elsősorban a katolikus papság* nem nyújtott segédkezet „a megszálló hadsereg és a magyar nép békés együttélésének munkálásához”.⁸² A kormánynyilatkozatra a bíboros augusztus 10-én válaszolt, és mély megdöbbenését fejezte ki, amiért a kormány vállalkozott az egyház általánosságokon alapuló pellengérré állítására. Nem először, és nem is utoljára felsorolta a magyar katolikusok panaszait: a diplomáciai kapcsolatok hiányát a Vatikánnal, az egyházi iskolák elleni támadásokat, a katolikus szervezetek felosztatását, körmenetek engedélyezésének megvonását, papok bebörtönzését, a katolikus sajtó és politikai párt hiányát.⁸³

Katolikus napilap híján az egyház véleménynyilvánítási és vitafóruma nem a média, hanem a szószék lett. Mindszenty beszédei ezért is keltenek mind nagyobb figyelmet, és a hitélet gyakorlása ezért tűnhetett államellenes provokációnak a baloldali politika szemében. A heves „adok-kapok”-ba a katolikus vallású Gyöngyösi külügyminiszter az elvárt politikai vonalhoz igazodva, de felületes ismeretekkel szállt be. 1946. augusztus 17-én egy újságírói kérdésre – van-e Magyarországnak a Vatikánnal konkordátuma – azt felelte: „konkordátum van, de nincs diplomáciai viszony”. Holott külügyminiszterként ismernie kellett volna az általa helytelenül konkordátumnak minősített 1927-es *intesa semplice* jogi természetét. Ám igen súlyos szerződészegésnek hathatott, amikor Mindszenty József esztergomi érsek kinevezésének körülményeit említve nem tárta fel a SzEB diplomáciai érintkezést gátló magatartását, ehelyett a teljes felelősséget áthárította a Szentszékre, amikor így folytatta:

⁸¹ NARA RG 84. Records of the Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest Legation, General Records 1946. Box 103. 840.4. Catholic Church. Mindszenty József levele Arthur Schoenfeld követségnek, Esztergom, 1946. augusztus 2. Eredeti, angol nyelvű gépelt tisztázata, autográf. (Teljes szövege *Függelék*, 3. sz.) – A levél fogalmazványát az 1948. december 23-án tartott házkutatáskor lefoglalták, az a vizsgálati eljárás anyagát képezte. (ÁBTL 3.1.9. V-700/15A. 367. Mindszenty kézírásával készült fogalmazvány; V-700/27, 250. és V-700/32, 27. és 29. A fogalmazvány gépelt tisztázata, utóbbi helyen a levélben jelzett melléklettel, ami Tildy Zoltán levelének angol fordítása. Tildy levele magyarul: ÁBTL 3.1.9. V-700/27. 295.)

⁸² Az 1946. szeptember 6-ára összehívott püspökkari értekezlet jegyzőkönyve, 3. napirendi pont. *A magyar katolikus püspökkari támaszkodások*, 132–133.

⁸³ Uo. 139–141.; ÁBTL 3.1.9. V-700/30. 259–263; Mindszenty József 4001/1946. sz. levele Nagy Ferenc miniszterelnökhöz, Esztergom, 1946. augusztus 10.

„A hercegprímás a konkordátum ellenére lett kinevezve. A magyar kormány három személyt proponált s a Vatikán egy negyediket nevezett ki. De vallási kérdésekben nincs semmi viszály, mindenki szabadon gyakorolhatja vallását. Nemzeti ünnepünket, Szent István napot, akadály nélkül megtartjuk. – De az ultramontán politika, amelynek erős kapcsolatai voltak a feudalizmussal, most nagyon veszedelmes, nemcsak az Egyházra, de az egész országra is.”⁸⁴

4. A SZENTSZÉK SZOVJET MEGÍTÉLÉSE ÉS A KELETI TÖMB NUNCIATÚRÁI

Miután a Vörös Hadsereg átlépte Kelet-Közép-Európa államainak határait, a szovjet politika egy új társadalmi-politikai valósággal találta szemben magát: a katolikus egyházzal. Csehszlovákiában, Lengyelországban és Magyarországon a lakosság túlnyomó többsége, Jugoszláviában közel fele évszázadokon keresztül egybefonódott ezzel az egyházzal.

Szovjet-Oroszországnak – az 1922-es éhségsegély-szerződést leszámítva – kevés tapasztalata volt szentszéki kapcsolatok terén. Ráadásul a cári Oroszországtól megörökölte az ortodoxia által táplált katolikus-ellenességet, hiszen a görögkeletiek szemében a katolikus „eretnység” rosszabb volt, mint a pogányság. Oroszországban a római katolikus egyházat II. Katalin 1769-ben kiadott rendelete alapján irányították, amelynek értelmében a püspökök kinevezése és elmozdítása nem a Szentszék, hanem az orosz kormány joga. A diplomáciai kapcsolatok történetét kérészetű követcserek, kiutasítások és egyezkedések sorozata fémjelzi. Hosszabb időre Napóleon legyőzése után, 1817-től 1866-ig volt kapcsolatnak minősíthető érintkezés, benne az orosz–szentszéki 1847-es „*accomodamento*”-val, az orosz fennhatóság alá került lengyel katolikusok érdekében aláírt megállapodással, amit azonban II. Sándor cár 1866-ban felmondott. Közel harmincéves szünet után, 1894 és 1917 között – hol romló, hol javuló tendenciával – ismét élő kapcsolat alakult ki a Szentszék és Oroszország között, ám ez idő alatt sem volt a Szentszéknek Oroszországban állandó képviselője.

A pápa kapcsolattartása a katolikus hívekkel Oroszországban és fordítva az orosz belügyminisztériumon keresztül folyt, amelyben működött egy ügyosztály az „idegen vallásúak” lelki ügyeinek intézésére. Amikor a Szentszék megsértette ezeket a szabályokat, ez közvetlen kapcsolat kiépítésére törekedett az Oroszországban élő római katolikusokkal, ez a belügyminisztérium éles tiltakozását váltotta ki, mivel az orosz állami törvények Nagy Katalin cárnő 1772-es rendelete óta előírták, hogy „a pápai bullák, üzenetek és utasítások és egyáltalán bármilyen okmány, ami a pápai irányítástól származik, nem léphet életbe a birodalomban legfelsőbb engedély nélkül”. 1917 júliusában a Szentszék felvetette a vatikáni követ kinevezését, amire azt a választ kapta, hogy a februári forradalom után hatalomra került Ideiglenes Kormány „célszerűnek tartaná, ha várának egy kicsit a kérdés megvitatását illetően, a háború végéig”. Ezzel be is fejeződött a Szentszék és az Ideiglenes Kormány közötti tárgyalás. A katolicizmustól való idegenkedés a bolsevik rendszerben tovább élt, az univerzális és harcos római katolikus egyház a szovjet kormányzat szemében sokkal

⁸⁴ MOL XIX-J-1-u, Gyöngyösi János iratai. Interjúk, cikkek, 4. dosszié, 60. irat. M. Dijours amerikai újságíró kérdéseire adott válaszok, 1946. augusztus 17.

rosszabb intézmény volt, mint az állampolitikai célok érdekében tetszés szerint felhasználható és rendőrileg igazgatható orosz görögkeleti egyház.⁸⁵

A Szentszék – mint egy nemzetek felett álló, a katolikus világot irányító legfőbb egyházi szerv – a két világháború között a kelet- és közép-európai térség országai közül konkordátumot kötött Lengyelországgal (1925), Romániával (1929), a Német Birodalommal (1933), Ausztriával (1934) és a Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal (1935),⁸⁶ *modus vivendi* írt alá Csehszlovákiával (1928), és létrehozta a lateráni egyezményt Olaszországgal (1929). A Magyar Királyság esetében a már említett *intesa semplice* volt hatályban. Jogi minősítésüktől függően ezek az okmányok határozták meg a nevezett országokban a katolikus egyház helyzetét, privilégiumainak mértékét, a világi hatalom és az egyház viszonyát. A rögzített elvek egyfelől szavatolták a katolikus egyháznak az államtól való függetlenségét és szabad kapcsolattartását a Szentszékkel, másfelől megszabták az államnak az egyház irányába vállalt kötelezettségeit, elsősorban az oktatás, az egyházi tulajdon kezelése (érinthesetlen) és a családjog terén.⁸⁷

A bolsevik politikusok a Szovjetunió németek általi megtámadásáig a társadalom életéből kiiktatandó „feudális csökevényként” tekintettek a vallásra és hordozóira, az egyházakra. A honvédelem viszont kényszerű együttműködést hozott, aminek intézményi keretétől 1943. szeptember 14-én felállították az Orosz Ortodox Egyházügyi Tanácsot, majd az oroszországi nem ortodox vallási közösségek, egyházak – a törvény sorrendjét követve: a muzulmán, a zsidó, a buddhista, illetve az örmény-gregorián, a görög katolikus, a latin szertartású katolikus és az evangélikus egyház, valamint a szekták – felügyeletére 1944. július 1-jei hatállyal létrehozták a Vallásügyi Tanácsot.⁸⁸ A Magyarországon 1945. január 20. és 1947. szeptember 15. között működött Szövetséges Ellenőrző Bizottság egyházakkal összefüggő döntéseit, ezáltal a magyar kormány egyházpolitikai lehetőségeit – beleértve a Szentszékkel való kapcsolattartást is – feltehetően befolyásolták a Népbiztosok Tanácsa (azaz a kormány) mellé rendelt két kormány szerv állásfoglalásai. Egy 1946 tavaszi összeg-

⁸⁵ Goszudarsztvennij Arhiv Rossziszkoj Federacii (GARF) f. 6991. op. 3c. gy. 1435. l. 40–57; GERD STRICKER–STEFAN SAMERSKI, *Rußland*, Lexikon für Theologie und Kirche I–X (hg. von WALTER KASPER), Freiburg–Basel–Wien 1993–2001, VIII, 1374–1389.

⁸⁶ Ez a konkordátum végül nem lépett hatályba, mert a szerb ortodox egyház nyomásának engedve az erre vonatkozó törvényjavaslatot nem terjesztették a jugoszláv szenátus elé.

⁸⁷ A rendkívül bő szakirodalomból ízelítőül: *Konkordat zarwarty pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925 r.* „Światosław” Spółdzielnia Wydawnicza, Lwów 1925; LUDWIG VOLK, *Das Reichskonkordat vom 20. Juli 1933. Von den Ansätzen in der Weimarer Republik bis zur Ratifizierung am 10. September 1933* (Veröffentlichungen der Kommission für Zeitgeschichte, Reihe B: Forschungen 5), Mainz 1972; Konkordátum a Szentszék és a Német Birodalom között (1933. július 20.), NÉMETH ISTVÁN, *Demokrácia és diktatúra Németországban, 1918–1945, II, A „Harmadik Birodalom”, 1933–1945, Összegzés és dokumentumok*. Budapest 2007; GARF f. 6410. op. 1. gy. 69. l. 1–2. *Projekt konkordata 1935 g. Vatikana s korolecstvom serbov, horvatov, szlovencev* [az 1935. évi, a Vatikán és a Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal kötött konkordátum tervezete]; *Modus vivendi. Úmluva mezi republikou Československou a Svatou stolicí zjednána v lednu 1928*. Interneten: <http://spcp.prf.cuni.cz/dokument/modus.htm> (2012. 02. 18.); Polzovics Iván, *A lateráni szerződés. A szentszék nemzetközi jogi helyzete* (Szent István könyvek 114), Budapest 1934.

⁸⁸ GARF f. 6991. op. 3. gy. 79. l. 23. Szolgálati szabályzat; uo. a Vallásügyi Tanács létrehozásáról szóló 628. sz. rendelet szövegét lásd f. 6991. op. 3. gy. 95. l. 164–168.

zés szerint mindenki számára, „aki ismeri a történelmet”, „világossá kell tenni, hogy a Vatikán politikai intrikái ártottak a nyugati világnak a szabadság kivívására tett próbálkozásainak”, és „véget kell vetni a római pápizmusnak mint nemzetközi politikai szervezetnek”. A cél érdekében javasolt gyakorlati teendőket hét pontba sorolta: 1) az állam és az egyház teljes szétválasztása minden országban, teljes és korlátlan vallásszabadság, jog minden vallás számára a propagandára és vallási tanai terjesztésére 2) az állami oktatás elhatárolása mindenféle egyházi hatástól és befolyástól 3) a katolikus egyház tulajdonában álló földbirtokok átadása a lakosságnak azokban az országokban, ahol a katolikusok többségben vannak 4) a bíborosok és más főpapok arányos képvisellete a Római Kúrián a demokratikus országok részéről 5) polgári házasságkötés bevezetése minden országban 6.) a *Vatikán követeinek visszahívása, tekintettel arra, hogy a Vatikán nem önálló állam* 7) egyenlő adókvetés minden egyház templomi javaira.⁸⁹

A szocialista országokban jogi evidenciaként kezelt tétel volt, hogy a Szentszék nem bír nemzetközi jogalanyisággal. Az 1950-es évek egyetemi tankönyve ma már mosolygató ideologizáltsággal tagadta a Vatikán nemzetközi jogalanyiságát: „Legjellemzőbb a zavaros okoskodásokra a monopolkapitalisták egyik viharezett hírverőjének, J. L. Kunz – most amerikai – tanárnak fejtegetése, melyben arra a következtetésre jut, hogy a Szentszék mindig alanya volt az általános nemzetközi jognak, az maradt 1870 után, és ma is az. A lateráni szerződés létrehozta új államként a Vatikán-államot, melynek alkotmánya azonban a Szentszékből deriválódik, tehát a Szentszék vazallus állama. Ha mindez nem is győz meg a Szentszék vagy a Vatikán nemzetközi jogalanyiságáról, arról mindenesetre meggyőző, hogy ehhez az alanyhoz csak feudális fogalmakkal lehet közelíteni.”⁹⁰

A fentebb idézett orosz irat nemcsak a Vatikán államiságának és a Szentszék nemzetközi jogalanyiságának tagadása, hanem időpontja – 1946. május 6. – miatt is érdekes. A Vatikán és a katolikus egyház ekkori szovjet megítélése, pontosabban elítélése határozott volt ugyan, mégis bizonyítható némi ingadozás a potenciális imperialista-barátság vádja és a lehetséges szövetséges között. Magyarország moszkvai követe – nagyjából az előbbi irat időpontjával egyezően – például csupán a hagyományos merev elzárkózást érzekelte: „amennyire tüntetőleg kedvez – legalábbis külsőleg – a szovjet kormányzat az ortodox egyháznak, annyira elzárkózó, merev, sőt ellenséges magatartást tanúsít a római egyház iránt. Éppen ezért a görögkeleti egyház fejének megengedi a nem katolikus keresztény egyházak vezetőivel való érintkezést (Canterbury érsekének moszkvai látogatása és annak visszaadása a pátriárka által), de semmiféle kapcsolatot vagy közeledést a Vatikán felé nem tűr el.”⁹¹ Nyugati kutatók viszont inkább úgy vélik, hogy a szovjet kormány 1947-ig folyamatosan meg-megújította tapogatózásait Róma irányába, bizonyítékul hozva két ma-

⁸⁹ GARF f. 6991. op. 1 gy. 77. l. 300. 1946. május 9., n. 129. *Politika Vatikana vo vtoroj mirovoj vajne c. összefoglalás* Leo Lemantól. Következtetések. (Kiemelés tőlem – B. Ma.)

⁹⁰ *Nemzetközi jog. Egyetemi tankönyv*, szerk. HAJDU GYULA, Budapest 1954. 131. A Szentszék nemzetközi jogalanyiságáról szóló állásfoglalások összefoglalását lásd RÓNAY MIKLÓS, *Az egységesség elve a katolikus egyház külügyi tevékenységében*, PhD-értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem 2006, 11–17.

⁹¹ MOL XIX-J-1-j-Szovjetunió-IV-270 (14. doboz). Szekfű Gyula követ jelentése Gyöngyösi János külügyminiszternek. Moszkva, 1946. április 29.

gyar jezsuita – a már említett P. Jánosi József és P. Nagy Töhötöm – tevékenységét.⁹² P. Jánosi volt Rotta nuncius egyik fő segítője a budapesti zsidók mentésében, P. Nagy pedig a két világháború közötti, országos jelentőségű KALOT egyik vezetőjeként vált ismertté. „Töhi atyának” az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött iratai szerint valóban közvetíteni próbáltak Moszkva és Róma között.

A 2. ukrán front parancsnoka, Malinovszkij szovjet marsall és az országba átdobott politikai tisztek, akiknél a katolikus szervezetek számára P. Nagy védelmet keresett, fantáziát láttak a szervezetek Rómáig elért kapcsolatrendszerében. A nagyhatalmi viszonyokat jól ismerő, kalandoktól sem visszariadó Nagy Töhötöm 1946 őszéig ötször utazott inkognitóban Rómába, hol amerikai katonai menlevéllel, hol pápai útlevelel, hol civilként, de mindannyiszor szovjet rábólintással.⁹³ Moszkva még egy bizonyos „keretmegállapodást” is felajánlott, amelyet a Vatikánnak Kelet- és Közép-Európa országaival kötött egyezményei követtek volna. Hasonló szondázásokat végzett a későbbi meissenai püspök, Heinrich Wienken (1883–1961) is, aki a háború utáni években harmincöt-ször (!) találkozott különböző szovjet katonatisztekkel, és szép csendben lényeges biztosítékokat alkudott ki a kelet-német katolikus egyház számára.⁹⁴ Szovjet részről akkor még érdek mutatkozott arra, hogy éppen – a még nem végérvényesen megosztott – Németországban egy viszonylag türelmes valláspolitikát demonstráljanak, és a katolikus kisebbséget egy kissé a protestáns többség ellen is kijátsszák megszállási övezetükben. Ám Moszkva részéről a kapcsolatépítésnél erősebbnek bizonyultak az azok annullálására irányuló, hagyományból is táplálkozó törekvések, míg végül a hidegháború kialakulásával utóbbi kerekedett felül.

Milyen mintával szolgálhatott a szovjet zónába került országokban folytatott gyakorlat? Látszólag annyiféle, ahányan voltak. Ám általánosságban mégis helytálló az a megállapítás, hogy 1944/45-től 1947/48-ig szinte valamennyi kelet-közép-európai kormánynak érdekében állott, hogy a vallási türelem bizonyos mértékét mutassa, és lehetőleg tárgyalási kapcsolatban maradjon a Szentszékkal. A háborúból győztesként kikerült közép-európai államok külképviseletei és propagandaszervei általában eleve zavartalanul működhettek. Romániában az a különleges helyzet állt elő, hogy mivel az 1944. augusztus 23-ai átállást követően a király és a személyéhez akkreditált diplomáciai testület tagjai – a diplomáciai jogok felfüggesztésével – a helyükön maradtak, az országnak lehetősége nyílt arra, hogy az összes semleges országbeli külképviseleteit fenntartsa. Magyarország mozgásterét ezzel szemben a fegyverszüneti egyezmény korlátozta. Ám végeredményben függetlenül attól, hogy győztese vagy vesztese volt a háborúnak, a Szovjetunió érdekszférájába került országok egyikében sem maradhatott meg a pápai nunciatura.

Magyarországhoz hasonlóan 1945-ben Lengyelországban sem volt hivatalos diplomáciai képviselője a Szentszéknak, oda a pápa eleve nem küldött nunciust, de 1945. július 20-án – a lengyel emigráns kormány tiltakozása ellenére – visszatérhetett a németek által 1942-ben Franciaországba internált August Hlond poznań-gnieźnoi érsek, bíboros-prí-

⁹² STEHLE, *Gebeimdiplomatie im Vatikan*, 241.

⁹³ OSZKK 216. f. 20. ő. e. Naplójegyzetek.

⁹⁴ STEHLE, *Gebeimdiplomatie im Vatikan*, 245.

más. Hlond Rómában a pápai Államtitkárság első szekciójának titkárától, Domenico Tardinitől 1945. július 8-án meghatalmazást (*facultas specialis*) kapott arról, hogy joghatósági felhatalmazása van „az egész lengyel területen” és egy pápai legátus, azaz követ státusával rendelkezik.⁹⁵ Ez a meghatalmazás nem rögzítette kifejezetten, hogy az 1939-es határok közötti Lengyelországról van-e szó, amelyre az 1925-ös konkordátum vonatkozott, vagy az 1945-ben ténylegesen újraírt államhatárokról. A Szentszék joggyakorlata szerint mindenestre csak olyan területekről lehetett szó, amelyre az 1925-ös konkordátum hatálya kiterjedt, főleg mert a Szentszék ezt vette tekintetbe az 1933-as német birodalmi konkordátumban. Kivételt csak a danzigi püspökség képezett, mivel Danzigot joghatóság szempontjából kivett (*exempt*) püspökségként 1925-ben a varsói nunciushoz rendelték. Még alig zárult le a potsdami konferencia (1945. június 17.–1945. augusztus 2.), amikor Hlond bíboros augusztus 15-én – hivatkozva a Szentszéktől kapott speciális felhatalmazásra – öt lengyel prelátust apostoli adminisztrátorrá nevezett ki a lengyel állam által birtokba vett német birodalmi területekre, az Odera–Neisse határvonalától keletre. Ám eredménytelenül fáradozott azon, hogy intézkedését a kormány úgy tekintse, mint az új lengyel helyzet Vatikán általi elfogadását. A Szentszék ugyanis nem csatlakozott a potsdami konferencia döntéséhez, amellyel a szövetségesek megvonták az elismerést a londoni lengyel emigráns kormánytól, és helyette a varsói Ideiglenes Kormánytal létesítettek diplomáciai kapcsolatokat.

Viszonzásul a lengyel kormány sem ismerte el az apostoli adminisztrátorok kinevezését, majd szeptemberben felmondta az 1925-ben kötött konkordátumot azzal az indokkal, hogy azt a Szentszék egyoldalúan megszegte, amikor 1940-ben német nemzetiségű püspököt, illetve adminisztrátort nevezett ki Chełm (Holm) és Poznań–Gniezno lengyel püspökségek élére.⁹⁶ A varsói lengyel kormány tehát – a magyar helyzettől eltérően – maga bontotta fel a konkordátumot és szakította meg a diplomáciai viszonyt, ami előrevetítette a kíméletlen laicizálás kezdetét. Az emigráns kormányhoz 1947-ig Filippo Cortesi érseket akkreditáltak nunciusként. A konkordátum felmondásával az egyház elvesztette a nemzetközi jog által védett státusát, ugyanakkor a püspöki kinevezésekhez többé nem kellett állami beleegyezés. Feltehetően egy nunciusként Varsóba való küldésével és ezáltal Lengyelország új kormányának elismerésével a lengyel katolikus egyház sem kerülte volna el a későbbi súrlódásokat, azonban a kapcsolat fenntartása valószínűleg csökkentette volna az országra nehezedő szovjet nyomást, és talán azokat a nemzeti kommunista erőket is erősíthette volna, amelyek nem pusztán manővernek tekintették az egyházzal kötött kompromisszumos megállapodást 1950-ben. XII. Pius alatt nemcsak a lengyel, hanem az ugyancsak emigrációba kényszerült litván kormány is tovább működtethette vatikáni követségét. Változás 1958-ban következett be, amikor az új pápához (XXIII. János) a fennálló szokás szerint új megbízólevél kellett, amit a száműzetésben lévő kormányoktól az Államtitkárság nem fogadott el. Ezzel nem ismerték el a két emigráns kormány képviselőinek követi címét, ezentúl csak az emigráns kormányaiktól fenntartott

⁹⁵ JAN KOPIEC, *Polen, Kirche und Katholizismus seit 1945*, II, Ostmittel-, Ost- und Südosteuropa (hg. von Erwin Gatz), Paderborn–München–Wien–Zürich 1999, 103.

⁹⁶ STEHLE, *Geheimdiplomatie im Vatikan*, 239.

követségek egyszerű vezetőinek (*gerente*) tekintették és címezték őket, és nem viszonyozták saját képvisellettél (az emigráns kormányt 1972-ig Kazimierz Papée képviselte a Szentszéknél).⁹⁷ A diplomáciai kapcsolatok azonban csak a szovjet birodalom széthullásával, 1989-ben álltak helyre.

Jugoszláviával és Csehszlovákiával – mint győztes államokkal – nem szakadt meg sem jogilag, sem ténylegesen a Szentszék diplomáciai kapcsolata. A Vatikán 1945 tavaszán nyilvánította fogadókészségét a diplomáciai kapcsolatoknak a csehszlovák oldal által felajánlott megújítására, és 1945 nyarán hivatalosan megerősítette Raffaele Forni prágai nunciátúriai ügyvivő meghatalmazását, majd 1946 nyarán a pápa elfogadta az új csehszlovák követ megbízólevelét.⁹⁸ A helyzet az 1948. január 24-ei kommunista hatalomátvétel után változott meg. Az egyház- és vallásellenes intézkedéseket Beran prágai érsek nem nézhette szótlannul, és az új alkotmány előkészületekor levelet intézett a köztársasági elnökhöz, amiben kifejtette, hogy a katolikus intézmények az egyház életének nélkülözhetetlen részei, és kérte ezek jogi és gyakorlati helyzetének tisztázását, ami a Szentszékkal való jó viszony fenntartásához is alapvető. Javulást remélt a pápa személyét ért támadásokat illetően is.⁹⁹ „Jutalmul” 1949. júniusban letartóztatták és házi őrizetbe helyezték, miközben a Szentszéktől ügyvivőjének visszahívását kérte a csehszlovák kormány. Prágában tehát a diplomáciai kapcsolatok megszakítása együtt járt a belső „rendcsinálással”.¹⁰⁰

Jugoszláviában Tito marsall azonnal egy radikális, forradalmi egyházpolitikába fogott. A partizáncsapatok bevonulása után 1945 szeptemberére megölték 2 püspököt, 243 papot, 19 egyházi személyt, 7 szerzetest és apácát; 164 papot letartóztattak, 89-en eltűntek.¹⁰¹ Alojzije Viktor Stepinac zágrábi érseket azzal a váddal, hogy a háború alatt együttműködött a horvát bábállamban Ante Pavelić – szerbek és muzulmánok tömegét legyilkoló, náci barát – uszta rendszerével, és helyeselte a szerb ortodoxok erőszakos áttérítését a katolikus hitre, 1945 májusában letartóztatták. Majd miután visszautasította Tito marsallnak egy Rómától független, szerb–horvát nemzeti katolikus egyház létrehozására vonatkozó elképzeléseit, 1946 szeptemberében újból őrizetbe vették.¹⁰² A Vatikánban már az érsek első letartóztatását követően belátták, hogy haladéktalanul kapcsolatba kell lépni Titóval. A Szentszék 1944-ig az emigrációban lévő királyi kormányt ismerte el, ám miután a partizánok és az emigránsok kiegyeztek egymással, a hivatalos vatikáni körök kijelentették: lehetséges Tito kormányának pápai elismerése. Ezzel elhárult a legfőbb akadály a vatikáni követ küldése elől. A diplomaták cseréjére 1945-ben került sor.¹⁰³

⁹⁷ JAN KOPIEC, *Polen*, 104.

⁹⁸ KAREL KAPLAN, *Stat a cirkev v Ceskoslovensku. 1948–1953*, BRNO 1994, 10.

⁹⁹ A katolikus egyház Csehszlovákiában, *L'Osservatore Romano* 88 (1948) 154, 1948. július 5–6.

¹⁰⁰ PHILIPPE CHENAUX, *L'Église catholique et communisme en Europe (1917–1989). De Lénine à Jean-Paul II.* (Cerf Histoire), Paris 2009, 211.

¹⁰¹ TATJANA VOLOKITINA–GALINA MURASKO–ALBINA NOSZKOVA, *Moszkva i Vosztocsnaja Evropa. Vlaszty i cerkov v period obsesztvennib transformacij 40–50-b godov XX veka*, Moszkva 2008, 488.

¹⁰² CHENAUX, *L'Église catholique et communisme en Europe (1917–1989)*, 208.

¹⁰³ *Moszkva i Vosztocsnaja Evropa. Vlaszty i cerkov v period obsesztvennib transformacij 40–50-b godov XX veka*, 489.

A Szentszék első jugoszláviai követe 1945. október 22-én érkezett Belgrádba Joseph Patrick Hurley floridai püspök személyében. Bár a zágrábi érsek másodszeri letartóztatását és elítélését jelenlétével sem tudta megakadályozni, a Szentszék mégsem szakította meg a kapcsolatokat Jugoszláviával. Ezt végül Tito tette meg évekkel később: provokációnak tekintette, hogy a pápa bíborossá kreálta Stepinacot, ezért 1952. december 17-én a belgrádi nunciatúra ügyvivőjének, Silvio Oddinak távoznia kellett.¹⁰⁴ Hogy miért volt éveken át ily türelmes a Szentszék Jugoszlávia irányában? Igaz, a diplomáciai kapcsolatok már 1947 végétől több konfliktussal terhelve veszélyben forogtak, ám épp erre az időre esett Jugoszlávia szakítása a Szovjetunióval. Úgy tűnik, épp ez a szakítás adja meg a magyarázatot, mivel a kommunista táboron belüli jugoszláv nemzeti különút olyan reményt táplálhatott Rómában, hogy Tito egyházpolitikájában is kivétel lesz.

A keleti tömb katolikus múltú országai mellett a vallásilag muszlim vagy ortodox többségű államaiban is ideig-óráig működött a második világháborút követően szentszéki követség. Ám kiutasítás lett a sorsa 1945 májusában a tiranai apostoli delegátusnak, Leone Nigrisnek, és idővel Enver Hodzsa Albániája lett a világ első, alkotmányban is deklarált „ateista állama”. A háborúból ugyancsak vesztesként kikerült Bulgáriában 1925 óta – diplomáciai státus nélkül – volt állandó képviselője a Szentszéknek, kezdetben apostoli vizitátorként, 1931-től apostoli delegátusként. 1934-ig e minőségben Angelo Giuseppe Roncalli, a későbbi XXIII. János pápa tevékenykedett, utóda Giuseppe Mazzoli lett – és az ő váratlan halálát követően (1945. december 8.) a teendőket már csak ideiglenes megbízott látta el, aki egyik külföldi útja után nem térhetett vissza.¹⁰⁵ Romániából Gerald Patrick O’Hara nunciust 1950-ben utasították ki kémkedés vádjával,¹⁰⁶ ami teljesen új elem az indokok sorában, és maradása esetén kétség kívül csak szaporította volna az akkoriban elharapódzott koncepciók perек számát. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság az általa irányított, Magyarországgal szomszédos országok közül csupán Ausztria esetében járult hozzá a kapcsolatok újbóli felvételéhez, így ott 1945 után folyamatosan működhetett a pápai követ, a Vatikánban pedig az osztrák követ, holott az osztrák állam és az Apostoli Szék közötti 1934-es konkordátum érvényességéről vita folyt.

A magyar kísérletekhez hasonló kezdeményezések tehát Kelet- és Közép-Európa többi államában is kudarcot vallottak, nem a Vatikán szkepszise és tárgyalási kedvének hiánya, hanem mindenekelőtt Sztálin elhatározása miatt, hogy Kelet-Közép-Európát gyorsan szovjetizálja. Az „élesedő osztályharc” alapvető ismérve lett a vallással és egyházzal történő leszámolás, amit persze a túlnyomórészt nyugati hagyományokkal bíró országokban nem lehetett ugyanúgy végigvinni, mint ahogy az a szovjet szocialista köztársaságokban lehetséges volt.

¹⁰⁴ STEHLE, *Geheimdiplomatie im Vatikan*, 243–244.

¹⁰⁵ GERHARD FEIGE, *Bulgarien, Kirche und Katholizismus seit 1945. II: Ostmittel-, Ost- und Südosteuropa* (hg. von Erwin Gatz), Paderborn–München–Wien–Zürich 1999, 58; <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bmaz-zoli.html>.

¹⁰⁶ Uo. 244 és 247–248.

5. A TÓTH-MISSZIÓ

Amilyen erőteljesen szorgalmazták a magyar katolikus egyház részéről 1945–1946-ban a diplomáciai kapcsolatok rendezését, legalább akkora ütemben távolodott ennek politikai realitása, ami a hercegprímás és kormányzat közötti szakadék mélyüléséből is következett. Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettes, a Magyar Kommunista Párt vezére kijelentette, hogy azért nem jöhet vissza a nunciatúra, mert „akkor egy Mindszenty helyett kettő lenne az országban”, akinek provokatív gesztusait a Vatikán fedezi.¹⁰⁷ A Szentszék sem tanúsított túlzott iparkodást a kapcsolatok újjáélesztésére. Míg 1919-ben már a trianoni békeszerződés aláírása előtt késznek mutatkozott felvenni Magyarországgal a diplomáciai kapcsolatokat, addig most óvatosan kivárt. A szovjet katonai jelenlét még csak bizalmatlanságra adott okot, ám hamar kiderült egyházpolitikájának nyers brutalitása is az ukrán görög katolikusság 1947-re befejeződött felszámolása kapcsán.

Azt, hogy a kapcsolatok normalizálására mind kevesebb volt az esély, jól szemlélteti a külügyminisztérium béke-előkészítő osztálya egykori munkatársának, Kertész Istvánnak a visszaemlékezése. Miután 1947 elején tudomására hozták, hogy ő lesz az új olaszországi magyar követ, Nagy Ferenc miniszterelnöktől és Gyöngyösi János külügyminisztertől feladatuk kapta: derítse ki Rómában, milyen lehetőségek vannak a Szentszékkel való diplomáciai kapcsolatok helyreállítása és egy megállapodás megkötésére. Tildy Zoltán államfő azonban „mismásolt”, és félt írásba adni támogatását. Mindszenty szkeptikus volt. Bánáss László veszprémi püspök – aki szívélyes kapcsolatot ápolt néhány baloldali politikussal – viszont lelkesen biztatta Kertészt, naivan azt hitte, hogy a kommunisták és a szovjetek támogatják a kezdeményezést. Rákosi azonban nem támogatta a diplomáciai kapcsolatok felújítását, a Szovjetunió budapesti követe pedig rideg elutasítással válaszolt. Puskin a tiltást azzal indokolta, hogy „a Vatikán az amerikai érdekek európai ügynöksége, amelyet amerikai tőkészek finanszíroznak, s az új magyar demokráciának nincs szüksége ilyen reakciós erők képviselésére”.¹⁰⁸ Az 1947. február 25–26-ai püspökkari konferencián a bíboros hercegprímás elnöki megnyitójában épp ezért joggal állapíthatta meg: „a Szentatyával nem érintkezhetünk. A vatikáni diplomácia helyett, amelyet írásban vállaltak, a kvirinálit¹⁰⁹ állították fel.”¹¹⁰ Ráadásul tavasszal a fakultatív vallásoktatás kérdésében minden eddiginél súlyosabb összeütközésre került sor az állam és a katolikus egyház között, és ez szinte minden más kérdéstől elvonta az energiákat.

1947. március 6-án a koalíciós pártok három alapvető kérdésben egyeztek meg: a kisiszlákokat államosítás útján kell egyesíteni, a tankönyvkiadás államosításával egységessé kell

¹⁰⁷ OSzKK 216. f. 50. ó. e. „Jelentés a magyar katolicizmus helyzetéről. 1946. november 5-ig bezárólag.” Írta Nagy Töhötöm S. J. Róma, 1946. november 12.

¹⁰⁸ KERTÉSZ ISTVÁN, *Magyar békeillúziók 1945–1947. Oroszország és Nyugat között* (Extra Hungariam), Budapest 1995, 374.

¹⁰⁹ Kvirináli = quirináli, azaz az Olasz Köztársaság mellett diplomáciai képviselő. A *Palazzo Quirinale* az olasz államfő rezidenciája.

¹¹⁰ Az 1947. február 25–26-ára összehívott püspökkari értekezlet jegyzőkönyve, elnöki megnyitó. *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 166.

tenni a tankönyveket, végül – az 1946. évi I. törvényben is biztosított lelkiismereti és vallásszabadsággal összefüggésben – a hitoktatást fakultatívvá kell tenni.¹¹¹ A három pont együttesen oly mértékben korlátozta volna az egyházakat, hogy az gyakorlatilag egy államosítással ért volna föl. Mindszenty azonnal körlevélben tiltakozott. Ez a körlevél már bevezetőjében jelezte, hogy az egyik legsúlyosabb főpásztori állásfoglalásról van szó. Felrótta a kormánynak, hogy a püspöki kar tanácsa ellenére nem halasztotta el a kérdések megtárgyalását a Szentszékkel kötendő konkordátum idejére.¹¹² Az érveléssel egy új fogalom és vele egy új célkitűzés került előtérbe: *megállapodás az Apostoli Szentszék és Magyarország között*. A katolikus egyház és bármely állam közötti megállapodások megnevezése sokféle – *conventio, accordo, acuerdo, vertrag, accord, agreement, modus vivendi, note verbale, protocollo* – lehet. A konkordátum kétoldalú nemzetközi megállapodás az Apostoli Szentszék (Vatikán) és egy állam között. A történelem első konkordátuma a worms-i volt 1122-ben, ám a nemzetközi szerződések évszázadainak a 19. és a 20. század tekinthető. Ha most, 1947-ben konkordátumot kötött volna a Szentszék Magyarországgal, akkor 1922 óta ez lett volna az első írásos megállapodás egy szovjet érdekszférába tartozó – de még nem kommunista – közép-európai kormányzattal.

1947. április 12-én a katolikus püspöki karnak mind a 14 tagja aláírta azt a levelet, amelyben Nagy Ferenc miniszterelnöktől a fakultatív hitoktatás bevezetésének visszavonását kérték, továbbá leszögezték, hogy mivel az egyéb egyházpolitikai tervek általános egyházi törvényeket érintenek, azok tárgyalására a kánonjog értelmében kizárólag az Apostoli Szentszék illetékes.¹¹³ A levél hatására Nagy Ferenc miniszterelnök azonnal Ortutay Gyula kultuszminiszterhez fordult, és azt kérte tőle, hogy a megállapodást előkészítő tárgyalások lefolytatásával bízva meg Tóth László egyetemi tanárt.¹¹⁴ Mindössze két nap különbséggel felmerült egy másik futár neve is: a kánonjogból doktorált dr. Papp György görög katolikus kanonoké, ez idő szerint kispárti nemzetgyűlési képviselő. Feladatát egyértelműen rögzítették: Rómában készítse elő a megkötendő konkordátumot az eddigi konkordátumok anyagának feldolgozásával, vázoljon fel különböző megoldási lehetőségeket az egyházjog figyelembevételével, elemzésre álljon rendelkezésre (és legyen kész, mire a konkordátumtárgyalásokra sor kerül).¹¹⁵ Pappot akkurátus jogtudósként elméleti munkával bízták meg, és fél év múlva, 1947 őszén „az állam és egyház viszonyának rendezéséhez szükséges konkordátum kérdésével kapcsolatos egyházjogi és jogtörténeti tanulmányok”¹¹⁶ folytatására – miniszterelnöki pártfogással és SzEB-enge-déllyel – Rómába utazott, ám többé nem tért vissza Magyarországra.

¹¹¹ Jegyzőkönyv pártközi értekezletről. 1947. március 6, *Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció 1944–1948*, 478.

¹¹² Mindszenty József bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek körlevele a püspöki kar nevében, Esztergom, 1947. március 13. PL 3020/1947; PSzL 274. f. 7. cs. 246. ó. e. 25. fol.; ÁBTL 3.1.8. Sz-222/3. 187.

¹¹³ MOL XIX-A-1-e-VI/3-894 (2. doboz). Nagy Ferenc miniszterelnök iratai. Nagy Ferenc másolatban küldi a püspöki kar 313/1947. sz. levelét Rákosi Mátyás államminiszter, az MKP főtítkára részére.

¹¹⁴ MOL XIX-J-1-j, Vatikán-IV-14. 258/pol. res./1947 (1. doboz). KÜM 1947. április 16-i levele.

¹¹⁵ MOL XIX-A-1-e, VI/3-773 (2. doboz). Nagy Ferenc miniszterelnök iratai. Nagy Ferenc levele Gyöngyösi János külügyminiszternek. Budapest, 1947. április 18. Gépelt másolat.

¹¹⁶ MOL XIX-J-1-j, Vatikán-IV-12 (1. doboz). Magyarország és Vatikán közötti konkordátum előkészületi munkái (1947). Dinnyés Lajos miniszterelnök levele Szviridov altábornagyhoz. Budapest, 1947. június 30.

Most viszont Nagy Ferenc miniszterelnök és a pártvezetők együttes megállapodása értelmében Tóth László egyháztörténész, a szegedi tudományegyetem kisgazdapárti rektora utazott el Rómába, ő lett a háború utáni első (!) Szentszékhez küldött (fél)hivatalos kormány megbízott, eredetileg azzal a felhatalmazással, hogy az aktuális egyházpolitikai kérdésekről tárgyaljon. Tóth rektor küldetése és a kormányzat konkordatárius törekvése mögött a kormány politikai legitimitációt kereső szándéka állt. Saját választói, a fakultatív hitoktatás tervétől megdöbben magyar lakosság előtt akarta legitimáltatni magát, és egy vatikáni nyilatkozattal kívánta eloszlatni azt a szerinte hamis képet, hogy a kormányzat korlátozni akarja az egyházakat.

Tóth missziója azért fordulat a szentszéki–magyar kapcsolatok történetében, mert addig a diplomáciai kapcsolatok megújításáról volt szó, most viszont nemzetközi jogi megállapodás, egy konkordátum előkészítéséről. Tóth utazásának hírére az esztergomi érseki hivatal nyilatkozatot adott ki, amelyben – a püspökök fentebb idézett levelének ellentmondva – cáfolta, hogy „egy esetleg kötendő konkordátum tárgyalásainak keretén belül az elvett egyházi javak reális kártalanítása ellenében a fakultatív hitoktatás és az egyházpolitikai kérdés is az alkudozás asztalára kerülhetne”.¹¹⁷ Mindszenty gyorsan „megfúrta” a pápánál Tóth küldetését. Szóvá tette, hogy a kormány küldötte az ő előzetes tudta nélkül utazott a Szentszékhez tárgyalni, és csak utólag tájékoztatta róla Nagy Ferenc miniszterelnök, de különösen a célt sérelmezte, azaz hogy esetleg a Vatikán beleegyezésével eltörölhessék Magyarországon a kötelező vallásoktatást, és iskolakérdésben a Szentszék egy külön megbízottat nevezzen ki. A hercegprímás szerint a külön delegátus kinevezése nemcsak a híveket zavarná meg, de az ő – mint az Apostoli Szentszék született követének – tekintélyét is csorbítaná, ezért előrebballónak tartotta a diplomáciai kapcsolatok normalizálását.¹¹⁸

A rektor még meg sem érkezett Rómába, küldetése máris elbukott. Utazásának célját felpuhították: Budapesten már egy olyan közzétehető szentszéki nyilatkozattal is beérték volna, amely elismeri a magyar kormány jó szándékát az egyházpolitikai kérdések kezelésében, és egyszerre mind közvetett felszólítást tartalmazott volna a kormányzat munkájának katolikus egyházi támogatására. Tóth rektor azonban a magyar újjáépítés eredményeit elismerő nyilatkozat megszerzésével is eredménytelenül próbálkozott.¹¹⁹ Hogy küldetésére mekkora súlyt helyeztek, arra egy 1945 előtt bevett udvariassági gesztus felújításának szándéka is utal: Tildy Zoltán köztársaság elnök XII. Pius névnapja alkalmából táviratban kívánta üdvözölni. Az adminisztráció azonban figyelmeztette az elnököt: mivel „eddig semmiféle alkalomból a Szentatyát nem üdvözölte, sem a koronázási évfordulókon, sem egyéb alkalomkor”, ezért helyénvalóbb, ha csak Tóth rektort utasítanák, hogy adja át a szerencsekívánatokat az Államtitkárságon.¹²⁰

¹¹⁷ Új Ember 3 (1947) 17, 2.

¹¹⁸ ÁBTL 3.1.9. V-700/13. 22. Mindszenty József 3521/1947. sz. levele XII. Pius pápához, Esztergom, 1947. május 30. Magyar nyelvű, gépelt tisztázat, aláírás nélkül. Ugyanez latinul: 23–24.

¹¹⁹ MOL XIX-J-1-j, Vatikán-IV-14. 258/pol. res./1947 (1. doboz). Kertész István rk. követ és meghatalmazott miniszter feljegyzése Tóth László egyetemi rektor római megbízatásáról. Eredeti, aláírt, keltezés nélküli irat [1947. június].

¹²⁰ MOL XIX-J-1-j, Vatikán-IV-149 (2. doboz). Üdvözlő távirat, 1947.

Domenico Tardini helyettes államtitkár Magyarországról és a magyar kormány helyzetéről nagy megértéssel nyilatkozott Tóth Lászlónak. Az udvariaskodás után viszont kiderült, hogy célszerűtlennek tartja egy legmagasabb szintű írásos nyilatkozat kiadását, mivel ez esetben elkerülhetetlen a nehézségek felvetése is, ami pedig csak súlyosbítaná a helyzetet. A külügyi apparátus azonban még bizakodott: „Tóth rektor utazásának eredményéről hazaérkezése után nyilatkozni fog, amelynek szövegét dementi [*megbazudtolás* – *B. Ma.*] elkerülése céljából előzőleg jóváhagyatja a Vatikánban. Tóth rektort a pápa valószínűleg jövő héten fogja kihallgatáson fogadni, hazautazására előreláthatólag e hó végén kerül sor.”¹²¹ A pápa végül csak június 8-án fogadta a magyar küldöttet, akkor sem hivatalos minőségben. A szokatlan professzori delegátus az osztrák szentszéki nagykövet érdeklődését is felkeltette, de jelentésében nem sok érdemiről tudott beszámolni: „Tóth urat valóban meghallgatták az Államtitkárságon, azonban kapcsolatfelvételének eredménye teljesen negatív volt; beszélgetőpartnerem úgy vélte, ahhoz, hogy bizonyos értékű eredményre jusson valaki, előbb saját háza táján kell uralnia a helyzetet (*padrone in casa sua*)”.¹²²

Az Államtitkárságon naprakész információkkal rendelkeztek a budapesti kormányzati válságról, amelynek végkifejletként Nagy Ferenc miniszterelnök lemondott, a kormányzó kisczardapárt pedig a teljes szétesés előtt állt. Ilyen bizonytalan belpolitikai háttérrel illúzió volt mindennemű megegyezési szándék. Hogy ezen kívül miért idegenkedett a Szentszék attól, hogy Magyarországgal konkordátummal kapcsolatos tárgyalásokba kezdjen? A Szentszék politikáját különböző kritikák érték; egyik oldalról szemére hányták, hogy a kommunizmus irányában a „tűszúrások” politikáját alkalmazza, másik oldalról viszont kiváráo magatartását és az elmulasztott alkalmakat rótták fel. Természetesen mindkét megállapítás hamis. Amit a tűszúrások politikájaként jellemeztek, az nem más, mint a keresztény alapelvek és tanítások következetes és megalkuvások nélküli védelmezése, ha pedig elmulasztott alkalmakról beszéltek, akkor a Szentszék magatartását a közönséges napi politika helytelen mércéjének alapjára helyezték. Az egyház azonban mindig hosszú időtávlatokban gondolkodik, s nem engedi, hogy tetteit pillanatnyi konstellációk határozzák meg, amelyek aztán hosszabb időtávlatokban ártalmasak lehetnek számára.¹²³

Tóth László tárgyalásairól készített, a sovány eredményhez képest túlzóan optimista jelentése¹²⁴ 2010. december 31-ig titkosított, és így a kutatók elől elzárt volt, de ma már csodálkozva kérdezhetjük: vajon miért gondolták szükségesnek ezt ennyi évtizeden át? A jelentés ugyanis érdemben nem szól semmiről. Az nyilvánvaló, hogy Tóth állami megbízói túllőttek a célon, hiszen egy konkordátum még nem volt időszerű, az elvárt vatikáni nyilatkozat pedig áttételesen Mindszenty bíboros irányvonalának és magatartásának elítélé-

¹²¹ MOL XIX-J-1-u, Gyöngyösi János iratai, 1. ő. e. (25. doboz). „Hivatalos iratok.” Gyöngyösi külügyminiszter feljegyzése, Budapest, 1947. május 19.

¹²² Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik (AdR), Bundesministerium für Auswärtige Angelegenheiten (BMfAA), Sektion II-pol. Zl. 50-Pol/47. A szentszéki osztrák nagykövet jelentése Karl Gruber szövetségi külügyminiszter részére. Róma, 1947. június 25.

¹²³ ÖStA AdR, BMfAA, Sektion II-pol. Zl. 95-Pol/47. A szentszéki osztrák nagykövet jelentése Karl Gruber szövetségi külügyminiszter részére. Róma, 1947. december 29.

¹²⁴ Teljes szövege *Függelék*, 4. sz.

sét jelentette volna, amire a Szentszék nem volt kapható. Megbízói végül annak kipuhatlóságát kérték tőle: vajon a Szentszék hajlandó volna-e egy magyar püspököt fogadni a konkordátum megkötésére vonatkozó tárgyalások előkészítésére? A hercegprímás támogatása nélkül erre sem volt semmi esély, mint ahogy arra sem, hogy a Vatikán egy nem magyar bíborost, akit – mint ismeretes – Rómában egy vérszerinti királyi herceggel azonos rangúnak tekintenek, „külön követként”, nem tisztán egyházi jellegű, meghatározott küldetéssel Magyarországra küldene. Jelen esetben legfeljebb a püspöki kar egy rendes tagja, esetleg apostoli delegátus minőségben jöhetett volna szóba – mégpedig leginkább maga a bíboros hercegprímás, de Budapesten nyilván nem őrí számítottak –, ha erről a kormánnyal előzően megállapodtak és megfelelő garanciát kaptak volna. A Vatikán fokozott óvatossága indokolt volt, mivel csak akkoriban történt, hogy egy megállapodás alapján apostoli delegátust küldött Albániába, aki – alighogy megérkezett – máris távozni kényszerült.¹²⁵ A magyar kormányzat további hivatalos lépéseit elsodorta a parlament feloszlatása, az új választások kiírása. A magyar püspöki kar 1947. augusztus 14-ei konferenciája szűkszavúan, lényegében a prímás győzelmeként értékelte a Tóth-missziót: „Az eredmény alig valami vagy teljesen semmi. Kapott utasítást arra, hogy ez a kormány nem garancia; a Vatikán megbízottja a prímás.”¹²⁶

A (fél)hivatalos megbízatás tehát nem járt semmiféle kézzelfogható eredménnyel, legfeljebb az időközben lemondott Nagy Ferenc vezette kormány jóindulatát demonstrálta. Kárpótlásul fáradozásaiért, az 1947-es választások után Tóth rektor neve mint lehetséges kultuszminiszteré merült fel – Pártay Tivadar javasolta a kisgazdapárt politikai bizottságának 1947. szeptember 20-ai ülésén, de személyét épp klerikális elköteleződése miatt a baloldal nem fogadta el, és végül Rákosi érvelése és kiállása nyomán Ortutay maradt a bársonyszékben. A fakultatív hitoktatás kérdésén a diplomáciai kapcsolat és a konkordátum ügye is megfeneklett, a kormánynak semmit nem sikerült elérnie a Szentszéknél, nem küldtek különmegbízottat, sőt inkább Mindszenty politikáját erősítette meg: lényegében teljesen szabad kezet kapott Rómából, és a hitoktatás kérdésében is látványos eredményt ért el. Az általa indított, viharos gyorsasággal kibontakozó tiltakozási hullám mértéke ugyanis meglepte a politikusokat, nyilvánvalóvá vált, hogy az iskolák fokozatos és demokratikus szekularizációjának programja megbukott az egyházak tömegbefolyásán, szervezettségén és egységén.

Május végére, június elejére, még mielőtt végleges döntés született volna a kérdésben, a fakultatív hitoktatás bevezetése – legalábbis egyelőre – lekerült a napirendről. A kapcsolatfelvétel terve viszont nem, olyannyira, hogy az 1947. augusztus 1-jével kezdődő állami költségvetésbe beállították a Szentszék mellett működő magyar követség várható költségeit.¹²⁷ A Nagy Ferenc miniszterelnök lemondásával járó kormányzati válságból, illetve az

¹²⁵ ÖStA AdR, BMfAA, Sektion II-pol. Zl. 54-Pol/47. A szentszéki osztrák nagykövet jelentése Karl Gruber szövetségi külügyminiszter részére. Róma, 1947. július 2.

¹²⁶ Az 1947. augusztus 14-ére összehívott püspökkari értekezlet jegyzőkönyve, Mindszenty József bíboros hercegprímás közlései. *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások*, 232.

¹²⁷ MOL XIX-J-1-j, Vatikán-IV-14-258/pol.-1947 (1. doboz). „Magyarország és a Vatikán közötti kapcsolat” Tóth László jelentésének melléklete. [Róma, 1947. június 16.]

őszi választások visszaélései miatt kialakult bizalmi vákuumból eredően a világi félnek nagyobb szüksége volt az egyházra, mint fordítva. A püspöki kar nem a sarokba szorított pozícióból tárgyalhatott volna – tudva persze, hogy a kommunizmus hosszú távon a vallás és annak hordozói, az egyházak megsemmisítésére törekszik. Ráadásul a jelek szerint mindenki arra számított, hogy az 1947. február 10-én aláírt párizsi békeszerződés érvénybe lépése után (1947. szeptember 15.) fordulat következik be, és a szovjet csapatok remélt kivonulása után helyreáll az ország szuverenitása.

6. KONKORDÁTUM-TERVEK

A békeszerződés életbe lépéséből eredő új helyzet képviselője Velics László római magyar követre hárult; elődje, Kertész István emigrált Nagy Ferenc miniszterelnök svájci lemondása után. Velics XII. Pius pápa már két évtizede személyesen ismerte még Németországból, ahol a pápa berlini nunciusként, Velics pedig a müncheni Magyar Intézet titkáráként, illetve főkonzulként szolgált. Miután 1947 októberében átadta megbízólevelét Rómában, szinte azonnal kereste a lehetőséget a Szentszék tájékoztatására: „a magyarországi SzEB megszűnésével szabad kezet nyertünk a diplomáciai összeköttetések kiépítésére, és hogy minden mértékadó politikai faktor egyaránt kívánja, hogy a Vatikánnal a diplomáciai kapcsolataink minél előbb helyreálljanak.”¹²⁸ Mivel úgy vélte, hogy ezzel a szándékkal nemcsak a magyar kormány véleményét képviseli, hanem maga mögött tudhatja Mindszenty József esztergomi és Czaplak Gyula egri érsek támogatását is, meglehetősen magabiztosan és nyugodtan várta a szentszéki választ Francesco Borgongini Duca olaszországi pápai nuncius közvetítésével. Annál nagyobb volt csalódása az 1947. november 5-én átadott határozott válasz hallatán: „a Szentszék nem látja elérkezettnek az időpontot arra, hogy a magyar kormányval tárgyalásokat felvegyen és a diplomáciai kapcsolatokat helyreállítsa, mivel azon az állásponton van, hogy a magyar kormánynak – habár önhibáján kívül – nincsen meg a teljes cselekvési szabadsága.”¹²⁹

A követet csupán azért nem érte teljesen váratlanul a közlés, mert előző nap barátjától, egy hollandiai írótól, aki azzal az eltökélt szándékkal érkezett Rómába, hogy a Szentszékot meggyőzze a közép-európai katolikus országokkal való szorosabb együttműködés szükségességéről, már értesült a lényegről. Az illetőt a pápa külön kihallgatáson fogadta, kétszer is tárgyalt Domenico Tardinivel, másodjára a lengyel és a magyar referens (Angelo Rotta) jelenlétében. A beszélgetések alapján felmérte, hogy a szentszéki diplomáciában két áramlat uralkodik. A legutóbbi magyarországi fejlemények, beleértve az improvizorikus Tóth László-féle missziót, a katolikus sérelmek orvoslásának elhúzódtását, az alsópapsággal szemben tapasztalt túlkapásokat, mind olyan momentumok voltak, amelyek a Szentszékot várakozó álláspontjának fenntartására készítették. Azzal,

¹²⁸ MOL XIX-J-1-j, Vatikán-IV-14-487/pol. res./1947 (1. doboz), „Magyarország és a Vatikán közötti kapcsolatok” Velics László római magyar követ jelentése Molnár Erik külügyminiszternek. Róma, 1947. november 7.

¹²⁹ Uo.

hogy a Szentszék nem küldte el diplomatáját, az üzent a világnak, hogy Magyarországon a katolicizmus helyzete aggasztó és egyelőre nem ígér javulást. A jövőbeni fejlemények a Szentszék előrelátását igazolták. Sztálin 1947 őszén a Kominform intézményében feltámasztotta a Kommunista Internacionálét, és azt a szovjet birodalmi, expanzív külpolitika eszközévé tette. A nemzeti útkeresések lehetőségét felváltotta a szovjet állami modell mielőbbi átvételének kényszere.

A Szentszék tartózkodása más vágányra terelte a magyar kormányzati szándékokat. A politikusok a magyarországi katolikus egyház tárgyalási érdekltségére kezdtek építeni, és az elkövetkezendő egy évben nem (nagy)követcserében, hanem a Tóthmisszió céljait felmelegítve szerződésben – konkordátumban vagy a magyar állam és a magyar katolikus egyház közötti megállapodásban – gondolkodtak. A kiindulási pont a katolikus *Il Quotidiano* 1948. január 22-én megjelent „A Magyarország és a Szentszék” című vezércikkében (Carlo Adamitól) – amit akár szentszéki üzenetként is lehetett értelmezni – világosan megfogalmazódott: „Magyarország és a Szentszék közötti kapcsolat újrafelvételének alapja a katolikusok vallási jogainak elismerése és tiszteletben tartása, a két hatalom – az egyház és az állam – békés együttélése egy olyan rezsim alatt, amely mindenkinek megadja, ami jár, és így biztosítja a harmóniát és a nemzet egységét.”¹³⁰

A szerződéskötési törekvések eleinte őszintéknek tűntek, és nem is találtak azonnal zárt kapukat. Czapik Gyula egri érsek 1948-ban öt alkalommal – többnyire a püspöki kar, illetve Mindszenty József hercegprímás felhatalmazásával – tárgyalt a kormány képviselőivel. Mégsem minősítették ezek egyikét sem hivatalosnak, és – ellentétben a protestáns egyházakkal és az izraelita hitfelekezettel – nem vezettek el aláírt megállapodáshoz.¹³¹ Mindszenty a tárgyalási taktikát többször is egyeztetette Czapikkal (legalább két alkalomról az államvédelem is értesült): kész tárgyalni, négy feltétel teljesülése esetén: 1) a Szentszék és Magyarország diplomáciai kapcsolatának helyreállítása 2) az 1946 óta betiltott katolikus egyesületek engedélyezése 3) katolikus napilap engedélyezése 4) a pártok vallásellenes támadásainak beszüntetése. Az első kormány–püspökkari megbízotti tárgyalásra 1948. február 7-én került sor. Boér Miklósnak, a VKM katolikus ügyosztálya vezetőjének „lólalálában”, a tárgyalást megelőző nap este hat óráig kellett előkészíteni a Szentszék és Magyarország között köendő konkordátum alapanyagát, annak ellenére, hogy Rómából már 1948. január 15-én egyértelműen megüzenték: „konkordátum kötéséről jelenleg nem lehet szó”¹³² – elutasítóan reflektálva a közéletben és a sajtóban egyre gyakrabban felmerült gondolatra.

¹³⁰ NARA RG 59. Department of State, Decimal File 1945–49. From 864.248/1–145 to 864.404/1–3149. Box 6887. 864.404/1–2348. 795. sz. airgram, feladó: J. Graham Parsons. Vatikán, 1948. január 26.

¹³¹ Czapik tárgyalásairól bővebben lásd BALOGH MARGIT, *Kötélbúzás a kulisszák mögött, Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon 1948*, A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve (szerk. Szabó Csaba–Szigeti László), Budapest 2008, 65–102; RÉTFALVI BALÁZS, *Czapik Gyula 1948-as római útja és az apostoli vizitáció ügye*, Egyháztörténeti Szemle 12 (2011) 2, 3–38. <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/retfalvibalazs.htm>. (2012. 02. 20.)

¹³² PL 1157/1948. Feljegyzés dr. Boér Miklós részére a Vatikán és Magyarország kapcsolatának rendezéséről. Róma, 1948. január 15.

Boér konkordátum-elemzése kiinduló feltételül a Szentszék és Magyarország közötti diplomáciai kapcsolatok rendezését jelölte meg. Következtetése szerint egy konkordátum túlságosan messzemenő terv, normális viszonyok között is évekig tárgyalják, amíg hozzácsiszolják az illető ország sajátosságaihoz, nem beszélve a tényleges helyzet ismert feszültségeiről. A tárgyaláson Czapik érsek maga is leszögezte: a megállapodás érdemi módja egy *konkordátum* lenne a magyar állam és a Szentszék között, de ezt nem lehet gyorsan tető alá hozni. Súlyponti kérdésnek egyébként is a köztársasági államforma melletti deklaráció, s nem a diplomáciai kapcsolatok kérdése mutatkozott.

Ahogy mérséklődött a kormány megegyezési hajlandósága a második, április 16-ai fordulóra, úgy erősödött az a tárgyalásvezető Czapik érsek részéről. Elsődleges indoka az volt, hogy törvényi szabályozás híján az egyház teljesen ki van szolgáltatva a kormányzat kénye-kedvének. „Megegyezésre vonatkozó tárgyalásokkal talán 50%-ot sikerül megmenteni, elvi engedmények nélkül.”¹³³ Tehát Czapik az egyházzal immár kimondottan ellenséges kormányzat ellensúlyozását, féken tartását remélte egy *modus vivenditől* – legalábbis egy időre. A konkordátum szintű megegyezést pedig azért szorgalmazta, mert az nemzetközi hatályossággal, törvényes biztosítékokkal védhette volna az egyház kialakított pozícióit.

A tárgyalások – mint tudjuk – zsákutcába torkolltak. A kormányzat bejelentette és keresztül is vitte a felekezeti iskolák államosítását. Rákosi az egyház–állam viszony *sine qua non*jának a demokrácia melletti ünnepélyes egyházi nyilatkozattételt tekintette, ám erre hiába várt. Mindszenty pedig a „mindent vagy semmit” álláspontján állt. Arról volt szó szerinte, hogy *vagy van szabadsága az egyháznak iskolaállításra, nevelésre, vagy nincs*. Köztes lehetőség nem létezik, az egyház iskolajoga osztatlan, néhány iskola megléte az egyház küldetése szempontjából mellékes.

Rákosi lendületből kívánta megoldani az egyházkérdést. Azzal, hogy személyesen vezette a kormánydelegációt, elérte, hogy gyors eredményt remél. A kibékülés sürgetése figyelemelterelő eszköz volt az egyházzellenes intézkedésekről. Ám az is bizonyos, hogy hasonlóan a pártokkal szemben követett szálamitaktikához, hasadást akart kiprovokálni az egyházon belül, de akár Rómától is. A kommunista párt – bizonyíthatóan szovjet ösztönzésre – visszatérően fontolgatta a Rómától független, úgynevezett nemzeti katolikus egyház létrehozását.¹³⁴ 1948 őszére Rákosiék eminens szándékává vált, hogy a magyar katolikusokat szembefordítsák a római Szentszékkel, az egyetemes egyház központjával. Ezt a célt abba a követelésbe burkolták, hogy a magyar katolikusok ítéljék el a Vatikán „mesterkedését”, amivel beavatkozik a magyar állam belső ügyeibe. A magukat haladónak nevező katolikusok tettek is több nyilatkozatot, amit az egyes ordináriusok körlevélben ítélték el.

¹³³ Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára, Albert István hagyatéka 4. sz. tétel, „Egyház és állam – tárgyalások” c. dosszié, „Egyház és állam közti tárgyalások, előkészítő jegyzetek és gondolatok 1948. jan.–febr.” c. iratcsomón belül „A megegyezés szükségessége”.

¹³⁴ A nemzeti egyház magyarországi kísérletéről bővebben lásd BALOGH MARGIT, *Elvetett fordulatok az egyházpolitikában. Kísérletek a nemzeti katolikus egyház megteremtésére*, Évkönyv 7. Magyarország a jelenkorban (szerk. Ständeisky Éva–Rainer M. János), Budapest 1999, 227–242.

A szándékra a budapesti amerikai diplomácia is felfigyelt, és részletes jelentéseket küldött Washingtonba. Magát katolikusnak mondó, de Rómától független vallási közösség – a magyar nemzeti katolikus egyház – már korábban is létezett, de annak feloszlását 1947. december 13-án Szebenyi Endre belügyi államtitkár elrendelte azzal az indokkal, hogy antidemokratikus, papjai erkölcstelen és botrányos életmódot folytattak, egyikőjük otthonában például nyilaskeresztes karszalagot találtak. Ezután a volt tagok független katolikus egyház néven egy új egyház létrejöttét jelentették be. Az amerikaiak megítélése szerint a „független katolikus egyház bizonyos egyezsége jutott a kommunista párttal, hogy egyáltalán létezhesen. Még túl korán van ahhoz, hogy megítélhessük, ez az egyezés milyen mértékű és mire megy ki: nevezetesen, melyik oldalnak sikerült bolondot csinálni a másiktól és kihasználni azt, de – hacsak ezek a galambok nem rendelkeznek a kígyó ravaszságával – biztosak lehetünk abban, hogy a független katolikus egyházat riválisként akarják használni a római katolikus egyház megbuktatására.”³⁵

A nemzeti egyház koncepciója egyszerű megoldásnak tűnt a szentszéki–magyar kapcsolatokra is: ez esetben nem kellett volna foglalkozni a katolikus főpapság és a Szentszék közötti szabad érintkezéssel, és még hitelvi kérdésekben sem kellett volna elismerni Róma fennhatóságát. A párt főideológusa (Révai József) azonban nemcsak komolytalannak, de veszélyesnek is ítélte egy egyházzakadást: talán nem is annyira a szakadás ténye, mint inkább a nemzeti jelző miatt. A magyar történelemben a nemzeti minősítés nem az állammal való kollaborálást, hanem az attól való függetlenséget üzentte. (A protestáns egyházak születésük óta nemzeti egyházak, és esetükben a nemzeti öntudat és a függetlenség elválaszthatatlanul egybefonódik.) Végül mindegyik próbálkozás zsákutcának bizonyult, és sem az ókatolikus vagy a független nemzeti egyház erőltetése, sem a mesterségesen előidézett egyházzakadás nem járt eredménnyel. Járhatóbb útnak tűnt az ószövetségi minta: úzd el a pásztort, és a nyáj is szétszéled...

7. FINÁLÉ

A magyar kommunista politikusok részéről durva hiba volt azt feltételezni, hogy a Szentszék megegyezne a Magyar Köztársasággal anélkül, hogy számba venné a magyar katolikusok valós helyzetét és az ezzel kapcsolatos teendőket. Ezen a téren azonban 1948 folyamán nemhogy előrelépés nem történt, de viharos gyorsasággal mérgesedett el az állam–egyház viszony, amiben kulcsszerepet játszott Mindszenty bíboros hercegprímás hajlíthatatlan magatartása: a kommunizmussal szembeni kérlelhetetlen harc nevében mindennemű kompromisszumtól elzárkózott. A püspöki kar viszont nem volt homogén, a törésvonal ugyanott húzódtott, mint az egyháziak és nem egyháziak között: többen is úgy gondolták, hogy összeütközés helyett *modus vivendi* van szükség, mert a szovjetek

³⁵ NARA RG 59. Department of State, Decimal File 1945-49. From 864.248/1-145 to 864.404/1-3149. Box 6887. 864.404/4-2948. William P. Cochran, Jr. követségi tanácsos 387. sz. jelentése a külügyminisztériumnak. Budapest, 1948. április 29.

tartós közép-európai berendezkedésével számoltak. Ők az új történelmi helyzetben okos egyezkedésekkel akartak helyet biztosítani a katolicizmusnak. 1948 végére azonban minden megegyezési lehetőség szertefoszlott.

Az esztergomi érseki palotában 1948. december 23-án tartott házkutatás során egy fémtokban elrejtve számos irat került elő, többek között egy összefoglalás a Magyar Dolgozók Pártja budapesti végrehajtó bizottságának 1948. november 3-ai üléséről. (Az értesülések láthatóan nem csak az államvédelem irányába áramoltak.) A bíboros, ha máshonnan nem, ebből mindenképp megtudhatta: ütött az óra, közeleg a papság egésze és nyilván az ő elleni büntetőhadjárat. A pártfórumnak rendkívüli jelleget kölcsönzött az a ritka esemény, hogy Rákosi Mátyás főtitkár személyesen jelent meg és tartott előadást. „Bejelentette, hogy a demokrácia az eddigi defenzív álláspontból a legteljesebb offenzívába megy át a katolikus egyház ellen. A harc eszközei ugyanazok lesznek, mint amelyeket az illegális éveiben a kommunisták ellen alkalmaztak. S ezeket könyörtelenül alkalmazzák. Bárhol, bármilyen formában próbálkozzék is az egyházi reakció élethez jutni, mindenütt szembe fogja találni magát a demokrácia hajthatatlan erejével. Az egyház felé leadott figyelmeztetések megszüntek. A szószékről politizáló papokat egyenesen internálótáborba, börtönbe viszik... Eddig az állam akart pápai nunciust hozatni Magyarországra, most a Vatikán akarna küldeni, de már a demokráciának nem kell a Vatikán kiküldöttje.”¹³⁶

Pedig ebben a nyílt összeütközésbe torkollt helyzetben csak a Szentszék maradt az egyetlen, amely a holtpontról kimozdíthatta volna az elmérgesedett állam–egyház viszonyt. Czapik érsek épp ezért vállalkozott 1948. szeptember 21. és október 4. között egy római utazásra, hogy személyesen tájékoztassa a vatikáni legfelsőbb köröket.¹³⁷ Arra a felismerésre jutott, hogy az adott helyzetben sem a prímás, sem a püspöki kar nem képes előrelépni, ezért rajtuk kívül álló tényezőt kell keresni, aki intakt és megszabhatja a püspöki kar magatartását. Amint értesült Czapik útjáról a római magyar követ, rejteltáviratban érdeklődött: vajon az érsek kormányüzenetet hoz-e? A válasz nemleges volt.

Hivatalos megbízatást valóban nem kapott, de elutazása előtt konzultált Rákosival. A pártvezér visszaemlékezései szerint Czapiknak arról kellett tájékozódnia: elképzelhető-e, hogy Mindszenty jövőjét Róma a magyar kommunista pártvezetéssel bizalmasan egyeztesse?¹³⁸ Az elutasító válasz ellenére Czapik derűlátóan értékelte útját: „nagyobb reményekkel távozik, mint amilyenekkel idejött” – jelentette Velics követ. Holott a pápa – Mindszenty elmozdítása helyett – csupán ahhoz adta beleegyezését, hogy Angelo Rotta apostoli vizitátorként Magyarországra utazzon a kialakult körülmények megismerésére. Rotta feladata lett volna, hogy mind az egyházi, mind a kormányzati véleményt meghallgatva megtalálja a kibontakozás útját, és oly módon adjon higgadt, el nem hárítható tanácsokat a prímásnak, hogy közben ne csorbuljon a prímási tekintély. Lényegében azonban korlátozta volna Mindszenty mozgásterét.¹³⁹

¹³⁶ ÁBTL 3.1.9. V-700/II. 324/8–9. fol. „Mindszenty [!] házkutatási anyagában talált bizalmas feljegyzés.

¹³⁷ RÉTFALVI, *Czapik Gyula 1948-as római útja*, 3–38.

¹³⁸ RÁKOSI MÁTYÁS, *Visszaemlékezések 1940–1956 I–II*, Budapest 1997, 513–515.

¹³⁹ Az információ több forrásban előjön, például ÁBTL 3.1.9. V-302/1. 39. Jegyzőkönyv P. Kerkai Jenő S. J. kihallgatásáról, 1954. február 18.

Az Örök Városból visszatérve Czapik beszámolt a prímásnak, ám nem tett említést a vizitátorról. November 3-án viszont, amikor a püspöki kart tájékoztatta, már megemlítette, amit – mivel Mindszenty a felvetést szinte árulásnak tartotta – a két főpap közötti parázs vita követett. Az egri érsek a jegyzőkönyv szerint nyíltan kimondta, hogy szerinte az állam–egyház helyzete holtponton van, „megegyezés nem lehetséges, mert erre nem alkalmas sem a hercegprímás, sem a püspöki kar”.¹⁴⁰ Botránytól tartva, az egyház érdekében és a prímás iránti tiszteletből Grósz érsek egy hűségnyilatkozatot fogadtatott el a püspöki kar tagjaival, miszerint egységesen felsorakoznak a prímás mögött. Ezzel a deklarációval keresztülhúzta Rákosiék számítását, hogy a püspöki kar belső ellentéteire játszva lemondásra kényszerítsék Mindszentyt.

Angelo Rotta apostoli vizitatori küldetése formálisan a beutazási engedély megtagadása miatt hiúsult meg. A vízumkérelmet pedig a *L'Osservatore Romano* című félhivatalos egyházi lapban a magyar kormány egyházpolitikai gyakorlatát bíráló és Mindszenty mellett kiálló cikkekre hivatkozva utasították el a magyar hatóságok, mert úgy ítélték meg, hogy a Vatikán szócsöve nem őrizte meg pártatlanságát, és ezért a pápai megfigyelő nem engedhető be az országba. Ez azonban természetesen csak ürügy volt. Az egykori szovjet iratok ugyanis arról árulkodnak, hogy Moszkvában nemcsak a diplomáciai kapcsolatok helyreállítását, de a magyar kommunisták konkordátumra irányuló útkereséseit is ellenítették. Puskin nagykövet Farkas Mihály honvédelmi miniszterrel folytatott 1948. október 14-i megbeszélésén fel sem vetette, hogy a Mindszenty-ügyet büntető eljárással kéne „megoldani”, szerinte Mindszenty magatartását nem lehet elválasztani a Vatikán politikájától, még kevésbé szembeállítani azzal. „A Vatikán ráállhat Mindszenty leváltására, ha hasznosnak találja azt” – állapította meg, de „nem kételkedhetünk abban, hogy a Vatikán mindaddig nem váltja le Mindszentyt a bíborosi [!] tisztségéből, amíg nem kap a magyar kormánytól komoly engedményeket vagy garanciális jogokat a magyar katolikus egyház számára, illetve amíg nem köt számára kedvező megállapodást a magyar kormánnyal”. Végül ellentmondást nem tűrően a magyar vezető tudomására hozta, hogy „jelenleg helytelennek tartom egy megállapodás aláírását a Vatikánnal, de még a vele való tárgyalásokat is”. „Később megjegyeztem – tájékoztatta a nagykövet a szovjet külügyminisztériumot –, hogy véleményem szerint aligha szükséges sürgetni Mindszenty eltávolítását a bíborosi székből, mivel az ő ostoba politikája inkább a kommunistákat segíti, mint a katolikus egyházat. Az új bíboros valószínűleg okosabb lesz, ebből következően veszélyesebb is Mindszentyénél.”¹⁴¹

A szovjet diplomata érvelése Rákosit kínos magyarázkodásra késztette, és már október 23-án bejelentette Puskinnak, hogy ő maga soha nem gondolta komolyan a Vatikánnal folytatandó tárgyalásokat, csupán taktikai megfontolásból űzött játékot a katolikus fő-

¹⁴⁰ A püspöki kar 1948. november 3-ai konferenciájának jegyzőkönyve, 3. napirendi pont, *A magyar katolikus püspöki kar tanácskozások*, 409.

¹⁴¹ Archiv Vnyesnyej Polityiki Rossziszkoj Federacii f. 077, op. 28, p. 125, gy. 6, l. 100. Puskin követ jelentése. Idézi *Moszkva i Vosztocsnaja Evropa. Vlaszty i cerkov v period obsesztvennüh transformacij 40–50-h godov XX veka*, 543. – A szovjet nagykövet láthatóan nem érzékelte a különbséget az esztergomi érsek–prímási és a bíborosi méltóság között.

papokkal, azért, hogy rávegye őket: mondjanak le bizonyos jogaikról. Mentetődését Puskin meglehetősen bizalmatlanul fogadta: „Rákosi most azon erőlködik, hogy más fényben tüntesse fel a katolikusokkal folytatott tárgyalásait” – jelentette Moszkvába.¹⁴² Elképzelhetetlen, hogy a szovjet nagykövet felettesei tudta nélkül marasztalta volna el a magyar kommunista vezetőket a szentszéki tárgyalások miatt, és óvta volna őket a magyar hercegprímás erőszakos eltávolításától. Ismeretes, hogy Rákosi 1944 óta hiába bizonygatta, hogy ő hűséges és jó tanítvány, Sztálin mindvégig bizalmatlan maradt irányában. Logikus a feltételezés, hogy Mindszenty letartóztatását a pozícióját féltő Rákosi szovjet befolyás nélkül, maga határozta el, mert így remélte kiköszörülni a vatikáni tárgyalások miatt esett csorbát.¹⁴³ Egyéni politikusjátszmák mellett persze a világpolitika is végképp rákanyarodott a hidegháború útjára, amin Magyarországnak a szovjet birodalom szatellit államaként nem alakíthatott egyéni szerepet, és egy uniformizált sablonban a Vatikánt az „imperializmus védőbástyájának” kellett tekintenie.

Mindezek ellenére a Szentszék 1948. december 26-ig, Mindszenty József bíboros érsek letartóztatásáig, ha résnyire is, de nyitva hagyta a kaput, nem zárkozott el a kapcsolatok rendezése elől. A bíborossága révén vatikáni állampolgársággal is bíró esztergomi érsek letartóztatása viszont áthághatatlan falként ereszkedett le a tárgyalófelek közé. Egyeztetések helyett „nem marad más hátra, mint tiltakozni az ellen a sérelem ellen, ami Mindszentyt érte, s rajta keresztül az egész püspöki kart, a kardinális kollégiumot, s magát a pápát”.¹⁴⁴ A Vatikánban a szovjet blokkal minden egyezséget ellenző, atlantista vélemény kerekedett felül. Rómából Mócsy Imre jezsuita, a szentszéki–magyar egyeztetésen fáradozó legutolsó küldött már azzal a pápai levéllel térhetett haza, amely tárgyalások helyett helytállásra szólította fel a magyar püspöki kart.¹⁴⁵ A pápai levél hatására – bár közvetlen utasítást nem tartalmazott – a püspökök lemondták a kormánnyal 1949. január 8-ára tervezett megbeszélést. Minden igyekezet, ami 1949-ben a tárgyalások felvételére irányult, hamvába holt, akár a püspöki kar egyes tagjaitól, akár a másodfokú ítéletre várakozó, életfogytiglanra elítélt hercegprímástól indult ki.

A Szentszékkal való legális kapcsolattartás 1949 és 1962 között teljesen megszakadt, ahogy más külföldi székhelyű intézménnyel is csak az állami egyházpolitika közvetítésére, végrehajtására és az egyházak ellenőrzésére 1951-ben felállított Állami Egyházügyi Hivatal révén nyílt mód. Jóllehet a feudális, monarchista szokásoktól idegenkedtek, 1951-ben és 1957-ben törvényerejű rendeletek szabályozták a püspöki kinevezéseket, azokat előzetes állami hozzájárulástól tették függővé, ezenkívül hűségesküt kívántak az államra és az alkotmányra, amelynek szövegében az esküt tevő személy egyházi funkciója meg sem volt

¹⁴² Uo. I. 100–102.

¹⁴³ *Moszkva i Vosztochnaja Evropa. Vlaszty i cerkov v period obsesztvennih transformacij 40–50-h godov XX veka*, 543.

¹⁴⁴ ÁBTL 3.1.9. V-700/6. 17. P. Mócsy Imre S. J. gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve. 1949. január 17.

¹⁴⁵ ÁBTL 3.1.9. V-700/54. 6–7. Jelentés. Budapest, 1949. január 12. Tárgy: a pápa levele. Ugyanez még: ÁBTL 3.1.5. O-13.405/1. 179–181. – A levelet eredetileg litografált kézírással, latinul írták, amelyet a pápa saját kezűleg szignált, és így tett ki négy oldalt. Szövegét legutóbb teljes terjedelemben közli *Majd halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez*, 577–578.

említve. A hűségeskü kívánalma nem tekinthető forradalminak, hiszen a korábbi gyakorlat lépett újra életbe. Ám a rendeletek egyoldalú jellege, és az üldözésnek az a légköre, amelyben azokat meghozták, elfogadhatatlanná tették az egyház számára. Így azonban az állami hozzájárulás nélkül, csak az egyház által bevett módon kinevezett négy püspök „akadályoztatva” lett. A közeledés feltételei az 1960-as évek elején teremtdtek meg újra: a Kádár-kormány nagyobb megértése a működőképesség határain járó magyar katolikus egyház felé egyfelől, az egyetemes egyház „*aggiornamento*”-ja és a Vatikán elköteleződése a békéért folytatott erőfeszítésekben a másik oldalról 1963-ban lehetővé tették a tárgyalások megindítását.¹⁴⁶

Diplomáciai kapcsolatok felvételére azonban még a „helsinki folyamatban” sem lehetett számítani, arra a keleti tömb minden államát kötelező szovjet vétó mondatott ki.

FÜGGELÉK

I.

Esztergom, 1945. október 10.

Mindszenty József hercegprímás XII. Piuszhoz

Kéri a Szentszék és Magyarország közötti diplomáciai kapcsolatok helyreállítását.

(ÁBTL 3.1.9. V-700/27. 248 – *cop.*)¹⁴⁷

Copii.

Beatissime Pater!

Elapsis – Deo favente – immani bello illisque turbulentissimis temporibus, quae bellum immedie¹⁴⁸ subsequerantur, paulatim reorganisare cepimus ac satagimus, maximas utique adhuc inter difficultates, etiam publicam vitam in patria nostra tam multum passa.

Quod catholicis Hungariae summopere deest et de quo vehementer dolemus, est id, quod non est inter nos altissimam¹⁴⁹ Communis Nostri Patris optimi personam repraesentans nuntius apostolicus.

Quales inter circumstantias infelici anno lapsa Excellentissimus ac Re.-mus Dnus Angelus Rotta aepus tit. et nuntius aplicus¹⁵⁰ hinc abire coactus erat, ipse certo Sanctitati Tuae authentice rettulerat. Quid-quid sit, hoc certo affirmare possum triste hoc factum contra voluntatem non tantum catholicorum, sed generatim omnium optimarum Hungariae

¹⁴⁶ MOL XIX-J-1-j, Vatikán-IV-14/1960–63. (2. d.) „Magyarország és a Vatikán kapcsolata, 1963.” A bécsi követ 001/98. sz. napi jelentésének mellékletéből tájékoztató. Budapest, 1963. április 27.

¹⁴⁷ Ugyanez kézírásos piszkozatban: ÁBTL 3.1.9. V-700/32. 2.

¹⁴⁸ Helyesen: ‘*immediate*’.

¹⁴⁹ Helyesen: ‘*altissimam*’.

¹⁵⁰ Feloldása: ‘*Excellentissimus ac Reverendissimus Dominus Angelus Rotta archiepiscopus titularis et nuntius apostolicus*’.

evenisse. In his omnibus fervens ac in dies crescens vivit desiderium restitutionis diplomatici nexus inter Sanctam Sedem Apostolicam et Hungariam.

Nomine itaque catholicorum omnium Hungariae, praeprimis nomine omnium Episcoporum et ecclesiasticorum supplex de gè¹⁵¹ fieri praesumo coram Sanctitate Tua, ut nexum diplomaticum quamprimum clementissime restituere et nuntium suum ad nos mittere dignetur.

Ima cum humilitate significo regimen Hungaricum quoque hanc restitutionem vehementer exoptare meque ad hoc eius desiderium patefaciendum rogavisse. Huius mandati hisce satisfacere festino.

Qui in reliquis Pedes Sanctitatis Tuae deosculans me profiteor Sanctitatis Tuae humillimum ac devotissimum servum et filium oboedientissimum minimum:

Strigonii, die 10. Octobris 1945.

Joseph. Mindszenty m.p.
Pr. Pr. Hung.¹⁵² Aeppus¹⁵³ Strigonien.

2.

Róma, 1946. március 14.

*Giovanni Battista Montini Mindszenty József hercegprímás*hoz

Az Államtitkárság *substitutusa* pápa nevében kedvezően válaszol a Magyarország és a Szentszék közötti diplomáciai kapcsolatok tárgyában írt levelére, tájékoztatást kér a felmerülő nehézségekről, és felveti az internuncius küldésének lehetőségét.

(ÁBTL 3.1.9. V-700/30. 80–81 – *cop.*)¹⁵⁴

Copii.

Segretaria de Stato di Sva Santita
No. 110941
Dal Vaticano die 14 Martii 1946.

Eminentissime Seigneur

Augustus Pontifex libenter illas accepit ac legit litteras, quibus renuntiabas iis qui Rem publicam istud moderantur in votis esse ut inter Apostolicam Sedem et Hungariam publicae necessitudinis rationes iterum connecterentur, atque adeo Apostolicus apud vos Nuntius reverteretur.

¹⁵¹ *Sic!*

¹⁵² Feloldása: *'Princeps Primas Hungariae'*.

¹⁵³ *'Archiepiscopus'*.

¹⁵⁴ Az s.k. eredetiről készült másolat. –Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára a Mindszenty József elleni 1949-es büntetőeljárás anyagából az eredeti, az ítélethez fel nem használt nyomozati anyagokat visszaszolgáltatta a Prímási Levéltárnak. Jelen forrásközlés az ÁBTL-ben őrzött másolat alapján készült. (A levél magyar fordítását lásd ÁBTL 3.1.9. V-700/30. 79–80; gépelt másolat uo. V-700/27. 249.)

Vix attinet dicere quam huiusmodi votum cum voto consentiat Summi ipsius Pontificis, cuius in animo erga Hungaros, tanto discrimine rerum afflictos, alta insidet benevolentia, quamque Eidem curae sit ut optata res efficiatur.

Sed cum et a te aliunde dubitatio alia deinde sit aliquid impedimenti intercidisse ne propositum peragatur, gratum mihi feceris si, caute explore causa adjunctisque pensitatis, me comiter certiozem feceris an ii qui Respublicam Hungaricam administrant in eadem adhuc persistent sententia, atque fidem simul dare possint mittendum Apostolicum Nuntium ea libertate iisque praerogationibus fruiturum esse quae cum suo munere sunt arte conjuncta.

Quodsi rei faciendae difficultates eo enasci existimentur quod non omnia Nuntio Apostolico praecipua jura – quibus annumerandae sunt decani partes – agnosci velint, Apostolica Sedes, ne ob hanc causam commune utriusque partis propositum ad irritum cadat, parata est ad Internuntium Apostolicum mittendum.

Si vero tempus huic consilio perficiendo nimis longum visum fuerit, istud si ita placuerit, mitti poterit Reverendissimus Dominus Janiarus Verolino, qui negotiorum Apostolicae istius Nunciaturae curam interae gerat.

Quibus de officiis jam tibi gratum declarans animum, sacram Purpuram maxima observantia deosculor meque profiteor libentissime

Eminentiae Tuae Rev.mae
humill.mum ac dev.mum Servum verum¹⁵⁵

J. Bapt. Montini
Subst.¹⁵⁶ [m.p.]

3.

Esztergom, 1946. augusztus 2.

Mindszenty József hercegprímás Arthur Schoenfeldhez

Kéri a budapesti amerikai követ segítségét a Szentszék és Magyarország közötti diplomáciai kapcsolatok helyreállításában.

(National Archives and Records Administration, College Park, Maryland, Record Group 84. Records of the Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest Legation, General Records 1946. Box 103. 84o.4. Catholic Church – orig.)¹⁵⁷

¹⁵⁵ *‘Eminentiae Tuae Reverendissimae humillimum ac devotissimum Servum verum’.*

¹⁵⁶ *‘Johannes Baptista Montini manu propria, Substitutus’.*

¹⁵⁷ Mellékletként: Tildy Zoltán angolra fordított levele Mindszenty Józsefhez. Budapest, 1945. december 27. Esztergomban a Prímási Levéltárban az iktatókönyv jegyzi a 3888/1946. sz. iratot, de a helyén csak őrjegy található. – A bíboros levelének fogalmazványát az 1948. december 23-án tartott házkutatáskor lefoglalták, az a vizsgálati eljárás anyagát képezte. (ÁBTL 3.1.9. V-700/15A. 367. Mindszenty kézírásával készült fogalmazvány; V-700/27. 250. és V-700/32. 27. és 29. A fogalmazvány gépelt tisztázata, utóbbi helyen a levélben jelzett melléklettel, ami Tildy Zoltán levelének angol fordítása. Tildy levele magyarul: ÁBTL 3.1.9. V-700/27. 295.)

Nr. 3888/1946.

Your Excellency!

The former prime ministers Mssrs. Béla Miklós and Zoltán Tildy have given obligatory promise to undersigned concerning the return of the Vatican diplomacy to Hungary.

I enclose the in chronological order subsequent one with the request to kindly help the case to its realization.

This case of vital importance could not be realized till now, on account of either the Hungarian Government not having presented it to the Allied Control Commission, or, if it did present it, the latter's president did not submit the said case.

May I beg Your Excellency to accept the expression of my sincere esteem,

Esztergom, August 2nd, 1946.

[m.p.]

Joseph Mindszenty
Cardinal, Prince Primate,
Archbishop of Esztergom¹⁵⁸

1 enclosure.

Prime Minister: Nr. 12.264/1945. Copy. Budapest, 27th December, 1945.

Your Eminence! In answer to your esteemed letter of the 15th inst. may I express my thanks for Your Eminence having introduced negotiations¹⁵⁹ in the Vatican regarding the resuming of diplomatic relations and especially, that the Vatican gladly received Your Eminence's notification. The Hungarian Government remembers the person of archbishop Angelo Rotta with gratitude and reverence and when in the future the Consistory will thus decide, the Hungarian Government will gladly receive him as apostolic nonce, when he will again, as in the past and everywhere, fill the role and place in the diplomatic corps of Budapest. The initiative concerning the resuming of diplomatic relations at the Allied Control Commission is already in progress. May I beg Your Eminence to accept the expression of my sincere esteem, Zoltán Tildy prime minister

His Eminence Joseph Mindszenty Prince Primate, archbishop.

¹⁵⁸ Az aláírás alatt a levél bal alsó sarkában kézírással: „Action taken – Despatch 1829 to Dept CC to Paris – 8/10/46” (azaz: „intézkedés történt – 1829-es sürgöny a minisztériumnak, másolatot kap Párizs”) – továbbá egy olvashatatlan aláírás.

¹⁵⁹ Helyesen: ‘negotiations’.

4.

Róma, 1947. évi június hó 15.

Tóth László jelentése római küldetéséről

Részletekbe menően beszámol 1947. május–júniusi vatikáni diplomáciai missziójáról
(MOL XIX-J-1-j, Vatikán-IV-14-258/pol.-1947 [1. doboz] – orig.)

J e l e n t é s

1947. május–június havi római kiküldetésemről

Mindenekelőtt szükségesnek tartom a következőkre felhívni a figyelmet. A Vatikán és az egyes államok viszonya lényegesen különbözik attól, ahogy a két állam viszonya egyébként alakulni látszott. Ezt a körülményt figyelmen kívül hagyni sohasem szabad, különben a helyzet megítélése, a célok kitzése hibásan történik. A Vatikán és egyes országok viszonyában politikai-hatalmi és gazdasági kérdések, amelyek más államok egymás közötti viszonyát elsősorban meghatározzák, vagy egyáltalán semmi, vagy egészen alárendelt jelentőségű, csekély szerepet játszanak. Ellenben a Vatikán, a katolikus egyház szervezetének és működésének legfőbb irányítója, politikájában a katolikus egyház szabad működésével, vallott és vállalt feladatai megvalósíthatásának biztosításával foglalkozik, minden rendelkezésre álló eszközzel való támogatására törekszik. Jogi, főleg a katolikus egyház által tanításszerűen hirdetett természetjogi és erkölcsi elvek, azok alkalmazása és gyakorlásuknak a nemzetek életében való biztosítása képezik elsősorban a Vatikán politikájának céljait, ezek határozzák meg elsősorban a Vatikán és az egyes államok viszonyának ilyen vagy olyan alakulását is.

De lényeges különbség és sajátos mozzanat az is, hogy amíg a Vatikán a nemzetközi jog ismérvei szerint megállapított saját államterülettel teljesen jelentéktelen mértékkel rendelkezik, állampolgárainak számát tekintve pedig valóban a világ legkisebb állama, mégis az öt világrészben mindenütt nemcsak közvetlen érdekeltséggel bír a katolikus vallás elterjedése révén, hanem a katolikus egyház jól szervezettsége, hívőinek általában fegyelmezett magatartása és az egyházi intézményekhez való, napjainkban kétségkívül emelkedő ragaszkodása révén a Vatikán minden országban legalábbis a katolikusok arányszámának megfelelő befolyással bír.

Csupán utalok rá, hogy a XX. század világháborújának szenvedései és egyéb megrázkódtatásai az emberek széles rétegeit tették fogékonyá a vallásos életben a tömegek számára legérthetőbben kifejezett transzcendentalizmus iránt, ez magyarázza meg a különböző egyházak, s elsősorban a katolikus egyház fellendülését az utolsó évtizedekben, szemben a XIX. század vallási közömböségével. Azt pedig, hogy a leginkább központi szervezettel és egységes vezetéssel bíró katolikus egyház és így a Vatikán számára politikai tekintetben, a nemzetközi érintkezés szempontjából is mit jelentenek a közlekedés, a hírközlés, a propaganda modern eszközei, amelyekkel bőségesen él is, felesleges bizonyítani.

A Vatikán ilyen formán minden állam számára jelentőséggel bír és különösen világ-politikai feszültségek idején a nemzetközi politika egyik gócpontja is. Ez magyarázza meg, hogy a Vatikánnal olyan államok is kapcsolatot keresnek és tartanak fenn, amelyek kis vagy épen elenyészően csekély számú katolikus alattvalóval rendelkeznek, például Finnország. Fel kell hívnom itt a figyelmet arra is, hogy a Vatikánnak egyes államokba küldött képviselői nem minden esetben

bírnak azonos jogkörrel. Azokban az államokban, amelyekkel a Vatikán diplomáciai kapcsolatot tart fenn, a Vatikán képviselői a nunciusok (nagykövetek), internunciusok (követek) és az időnként őket helyettesítő ügyvivők egyrészt a külállamok követei számára szokásos a nemzetközi tételes jogban és szokásjogban megállapított tevékenységet folytatják. De ezen kívül a pápai nunciusok, illetőleg internunciusok hivatali működésük területén lévő katolikus egyház, főleg a papság életének, működésének irányításával, ellenőrzésével is foglalkoznak. Ezen működésüket elvileg és általánosságban az 1918. évben kiadott új kánonjogi kódex szabályozza. Ilyen módon tehát a Vatikán politikai képviselőinek egyidejűleg nagy és jelentőségteljes beavatkozási joguk és lehetőségük van működési területük katolikus egyházi életének közvetlen irányítására és befolyásolásra is.

Azokba az államokba, amelyek nagyobb számú katolikus hívővel bírnak, de a Vatikánnal kölcsönös diplomáciai kapcsolatban nincsenek, a Vatikán ún. apostoli delegátusokat küld, akik diplomáciai jelleggel nem bírnak, és működésük az illető terület katolikus egyházi életének irányítására és ellenőrzésére szorítkozik. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, mert igen jellemző a Vatikán sokrétű és sokféle színezetet mutató kapcsolataira, hogy amíg Anglia 1915 óta követet küld a Vatikánhoz, addig a pápa, nyilván a politikai szempontból jelentős angol protestáns körök hagyományos antipápizmusára való tekintettel, csupán apostoli delegátust küld Londonba. Az észak-amerikai Egyesült Államok elnökei 1940. február óta az elnök személyét képviselő nagykövetet küldenek a Vatikánhoz, viszont a pápát az Egyesült Államokban is, ahol a protestánsok egy része elvi okokból ellenzi ezt a kapcsolatot, csak diplomáciai jelleg nélkül való apostoli delegátus képviseli.

Viszont Finnország, amely 1943. június óta tart követet a Vatikánnál, olyan kis számú, kb. 2000 római katolikus vallású lakossal bír (akik egy holland származású címzetes érsek, mint apostoli vikárius kormányzása alatt állnak), hogy ide a pápa apostoli delegátust sem küld, hanem a finnországi katolikus egyház, mint missziós terület a Hitterjesztési Kongregáció (S. Congregazione „de Propaganda Fide”) ellenőrzése alatt áll.

Ezeket előre kellett bocsátanom a továbbiak világosabb érthetősége és kiértékelése végett.

Rómába május elsején érkeztem meg. Küldetésem célját az a két levél határozta meg, amelyet Nagy Ferenc akkori miniszterelnök¹⁶⁰ Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, illetőleg Ortutay miniszter Úr hozzám intézett.

E levelek szó szerint így hangzanak:

I. Nagy Ferenc levele Ortutay Gyulához:

Másolat. Miniszterelnök. Budapest, 1947. évi április hó 15-én. Miniszter Úr! A magyar kormány egyértelmű óhaja, hogy azok az egyházpolitikai kérdések, amelyek az utóbbi időben felmerültek,¹⁶¹ békés úton és az egész magyar népet megnyugtató módon rendezzessenek, ezért örömmel látná, ha a katolikus egyházat illető kérdések felől a Szent Szék megbízottjával a legrövidebb időn belül tárgyalások indulnának meg, hogy ezek eredményeképpen megállapodás jöjjön létre. Amidőn megállapítani kívánom, hogy ezen kérdések megoldásának

¹⁶⁰ Nagy Ferenc miniszterelnök 1947. június 1-jén Svájcban lemondott, a Rómába küldött Tóth László viszont folytatta eredeti megbízatása szerinti munkáját.

¹⁶¹ Itt különösen a fakultatív hitoktatás kérdéséről van szó, amelyről a koalíciós pártok 1947. március 6-án állapodtak meg. A javaslat az egyházak közös és nem várt erejű ellenállásába ütközött.

előkészítése főként Miniszter Úr illetékességébe tartozik, egyúttal közölhetem, hogy a magyar kormány örömmel látja, ha a Szent Székkel való tárgyalások előkészítésével Miniszter Úr dr. Tóth László egyetemi tanár urat, a szegedi egyetem rektorát bízza meg. Nagy Ferenc s.k. Dr. Ortutay Gyula kultuszminister úrnak Budapest.

II. dr. Ortutay Gyula levele Tóth Lászlóhoz:

Magyar Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter. Budapest, 1947. április 16. Rektor Úr! Eredetiben csatolom Nagy Ferenc Miniszterelnök Úrnak hozzám intézett levelét. Az abba foglaltak alapján felkérem és megbízom Rektor Urat, hogy a legrövidebb időn belül utazzék Rómába a Miniszterelnök Úr levelében körülírt megbeszélések és tárgyalások lefolytatása céljából. – A magam részéről is nyomatékosan hangsúlyozom, memyre kívánatos a függőben lévő egyházpolitikai kérdéseknek sürgős és közmegnyugvást keltő megoldása. – Amidőn Rektor Urat a Szentszékkel folytatandó tárgyalásokkal megbízom és azokra a jelen levelemmel felbaltalmazom, egyúttal felkérem: tárgyalásaimak menetéről és eredményeiről alkalmas módon tájékoztasson, hogy a magyar kormánynak alkalma legyen azokra vonatkozóan állást foglalni, illetőleg azokat örömmel tudomásul venni és megerősíteni. Fogadja Rektor Úr őszinte tiszteletem nyilvánítását Ortutay Gyula s.k. Melléklet. – – Tóth László dr. egyetemi rektor úrnak, Szeged.

A két levelet tárgyalásaim során eredetiben is bemutattam, a magyar külügyminisztérium által készített hiteles fordításukat pedig át is adtam.

A vatikáni Államtitkársággal való kapcsolat felvételét két úton kezdtem meg. Egyrészt Kertész István¹⁶² követ úr útján, aki beszélt küldetésem céljáról az Olasz Köztársaság mellett működő pápai nunciussal, aki az 1929. évi lateráni egyezmény értelmében az olasz állammal akkreditált diplomáciai testület doyenje is. Borgongini Duca¹⁶³ nuncius – közlése szerint – az így nyert információkat nyomban továbbította is a vatikáni Államtitkársághoz. Másrészt a Szent Péter-bazilika magyar gyóntatójának, a politikai tekintetben is jól tájékozott és helyes ítéletű Monay Ferenc¹⁶⁴ minorita szerzetesnek [a] segítségét kértem, hogy tájékoztassa az Államtitkárság illetékes tényezőit küldetéséről és személyemről. Ezt azért tartottam szükségesnek, mert tudom, hogy a Vatikán előzetes információk beszerzése nélkül még nem kötelező formájú beszélgetésekbe sem szívesen bocsátkozik politikai természetű kérdésekről. A több mint két évtized óta Rómában tartózkodó Monay páter, akit én régóta ismerek, jól oldotta meg bevezetésem a pápai államtitkárságra, ahol a magyar ügyekkel Rotta Angelo címzetes érsek, nuncius és Verolino Gennaro nunciaturai tanácsos foglalkoznak, akik 1945. áprilisáig a budapesti nunciaturán működtek és Magyarországot 1945. januári fegyverszüneti egyezmény értelmében hagyták el. Különben mindkettőjüket már régebbi idő óta személyesen ismertem. A következőkben állandó tárgyalópartnerem Verolino tanácsos volt, akivel ittlétem alatt kb. húsz beszélgetést folytattam.

¹⁶² Kertész István (1904–1986) jogász, történész. 1938 óta a Külügyminisztérium munkatársa. 1946-ban a magyar küldöttség főtitkáráként jelen volt a párizsi béketárgyalásokon. Nagy Ferenc miniszterelnök lemondása után szeptemberben szintén lemondott, és az USA-ba emigrált.

¹⁶³ Francesco Borgongini Duca (1884–1954). Közreműködött a lateráni szerződés előkészítésében, s annak aláírása (1929. február 11.) után őt nevezték ki az első Olaszországba akkreditált apostoli nunciussá, e tisztségét 1953-ig viselte. 1953-ban XII. Pius bíborossá kreálta.

¹⁶⁴ Monay Ferenc (1878–1964) minorita szerzetes, 1918–1925 között tartományfőnök, 1927-től Rómában magyar gyóntató. Számos rendtörténeti, illetve a római gyóntatókról írt munka szerzője.

Könnyűszerrel állapíthattam meg, hogy a Vatikánban elég részletesen vannak informálva a magyarországi helyzetről, nem csak egyházi vonatkozásaiban, de általában is. Ellenben tájékozottságukon mindjárt észrevehető volt, hogy mennyire káros magyar szempontból, hogy Magyarországnak már több mint két éve nincsen képviselője, nincsen közvetlen kapcsolata a Vatikánnal. Egy magyar kiküldött tárgyilagos tájékoztatásával sok hamis nézetet oszlatatható volna el itt a mai magyar helyzetről és annak alakulásáról.¹⁶⁵

Rómába érkezve tudtam meg, hogy Luttor Ferenc, aki 1928 óta a vatikáni magyar követség kánonjogi tanácsosa volt, majd 1944 júniusáig, Apor Gábor követ, Perczel Tamás követségi titkár és Aradi Zsolt sajtóelőadó disszidálása után előbb a Sztójay-kormány, majd Szálasiék ügyvivőjeként működött a Vatikánnál egészen 1946 elejéig, már nincsen Rómában, hanem 1947. március végén Argentínába utazott, miután sem az Egyesült Államokba, sem Kanadába beutazási engedélyt nem kapott, bár az Egyesült Államokba szóló beutazási engedélye érdekében még Spellman bíbornok, new yorki érsek is közbelépett, de eredménytelenül. Luttor római szerepléséről a legkülönbözőbb forrásokból számtalan hírt hallottam. Még jó barátai, papok is, akik pedig világiakkal szemben paptársukról kedvezőtlenül nyilatkozni nemigen szoktak, Luttor magatartását, politikai szereplését teljesen elhibáztatnak mondják. Valóban Luttornak száz százalékosan németbarát, a magyar szélsőjobb oldali mozgalmakkal rokonszenvező egyénisége, amiről már a világháborút jóval megelőzően, Gömbös Gyula¹⁶⁶ idején is hallani lehetett, a legkevésbé volt alkalmas arra, hogy megértő, tárgyilagos magyarázatokkal kísérelje vatikáni hivatalos és nem hivatalos körökben [leírni] a mai magyar helyzet alakulásának körülményeit és nehézségeit. Csak röviden említettem meg itt, mintegy ellentétképpen, hogy az 1944 júniusában disszidált magyar követség¹⁶⁷ azóta is Rómában élő tagjai, Apor Gábor és Perczel Tamás, minden lehetséges információm és saját tapasztalataim szerint is az új magyar helyzet iránt a legteljesebb megértéssel és lojalitással viseltetnek, itteni, ma természetesen csak társadalmi szereplésük során, mindent megtesznek azért, hogy az új Magyarországról hangoztatott téves véleményeket eloszlassák.

Rottával és Verolinoval folytatott beszélgetéseim elején már részletes tájékoztatást adtam nekik a magyar helyzetről. Majd a magyar kormány egyházpolitikai cselekvését és szándékait egy rövid emlékiratban foglaltam össze, amelyet idemellékelek, s amelynek olasz nyelvű szövegét minden érdekelt főbb vatikáni tényezőhöz eljuttattam. A megbeszélések természetesen egészen részletesen felölleltek olyan kérdéseket is, amelyekkel emlékiratomban egy vagy más érthető okból nem szólhattam.

Az egyik ilyen kérdés Mindszenty [!/] bíbornok és viszonya a mai magyar kormányzathoz. A katolikus egyház szellemének, és a Vatikán politikai levegőjének teljes félreértése lett volna, ha

¹⁶⁵ Angelo Rotta (1872–1965). 1895-ben pappá, 1922-ben érsekké szentelték. 1930 és 1945 között pápai nunciust Budapesten. előtte Törökországban és a Balkánon szolgált. 1944-ben a diplomáciai zsidómentő akciók irányítója. – Gennaro Verolino (1906–2005). 1928-ban szentelték pappá. A Szentszék diplomáciai szolgálatába lépett. Kolumbiában, Olaszországban, Magyarországon és Csehszlovákiában szolgált. 1951-ben szentelték érsekké, majd számos harmadik világbeli, elsősorban latin-amerikai államban volt nuncius. Magyarországon 1942-től 1945 áprilisáig teljesített szolgálatot a budapesti nunciatura titkáráként.

¹⁶⁶ Gömbös Gyula (1886–1936) vezérkari tiszt, fajvédő politikus, a jobboldal egyik markáns vezetője, 1932-től haláláig miniszterelnök.

¹⁶⁷ Miután a pápai Államtitkárság lehetőséget adott rá, 1944 júniusában Magyarország szentszéki követe, báró Apor Gábor és munkatársai beköltöztek a Vatikán területére, és ezzel a lépéssel nyíltan megtagadták a Sztójay-kormány képviselőletét.

én Mindszenty bíbornok úr politikai magatartását, akár a magyar kormány megbízásából is bírálat tárgyává tettem volna. Erre, a vatikáni szokásokat ismerve, csak merev elzárkózás lett volna a válasz. Ők egy bíbornokról, egy ország első főpapjáról még akkor sem ejtenének ma egy félig-meddig a nyilvánosságnak szóló kritikát, ha az illető főpapnak egyik vagy másik ténykedésével a Vatikánban nem értenek egyet. Ezért arra utaltam számtalanszor beszélgetéseim során, hogy a kormánynak, a politikai pártok vezetőinek súlyos aggodalmaik vannak amiatt, hogy a bíbornok úrnak Magyarországon túl is igen jól tudott népszerűségét olyanok is ki- és felhasználni igyekeznek, akik a katolicizmust csupán cégrül akarják felhasználni politikai céljaik eléréséhez. Utaltam arra is, hogy sem a Vatikánnak, sem a katolikus egyháznak semmiképpen sem érdeke, hogy egy Gömböstől Szálasihoz vezető szélsőjobbaldali irányzat kerüljön ismét uralomra esetleg éppen a jóhiszemű, vallásos katolikus tömegek kihasználásával. Ráműtöttem ennek kapcsán arra is, hogy a magyar püspöki kar azon tagjai, akikkel alkalmam volt beszélni római utam előtt, Czapik érsek úr, Hamvas és Bánáss püspök urak,¹⁶⁸ minden tekintetben osztják ezt az aggodalmat és a maguk részéről is elhibázottnak és szerencsétlennek tartanak, ha részben katolikus segítséggel egy Gömbös-féle rendszer kerülne ismét uralomra Magyarországon. Azt hiszem, hogy ebben a kérdésben sikerült teljesen kielégítő választ kapnom, mert Tardini¹⁶⁹ prelátus, aki a pápai Államtitkárság politikai osztályának, az ún. rendkívüli egyházi ügyek kongregációjának a vezetője, május 16-iki megbeszélésünk alkalmával hangsúlyozottan mondta, hogy: – ugye most már jó a viszony a kormány és a bíbornok úr között – amely kérdés formájába öltöztetett nyilatkozat volt arra vonatkozóan, hogy a Vatikán is óhajtja, a maga részéről is előmozdítja, hogy az említett viszony a két tényező között valóban normalizálódjék. Nem ilyen kerülő úton és képletes formában, hanem határozottan és egyenesen mondta ugyanakkor Tardini prelátus, hogy a magyar katolikusok ne vegyenek részt szélsőséges politikai mozgalmakban, mint mondta, ne menjenek se jobbra, se balra, hanem a középen maradjanak. Hozzátette még, hogy erre nézve ő tájékoztatni is fog. Egyébként a katolikusoknak a politikai középen való elhelyezkedése ma általános jelenség, például Olaszországban és Franciaországban is, és nyilván nem a Vatikán tudta és szándéka nélkül történik így.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Czapik Gyula egri érsek, Hamvas Endre csanádi, Bánáss László veszprémi püspök.

¹⁶⁹ Domenico Tardini (1888–1961) pápai államtitkár, diplomata, bíboros. 1935–1937 között az Államtitkárság *sostitutoja*, 1937-től a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkára, majd 1952-től *Prosegretario di Stato*, 1958-tól államtitkár és e Kongregáció prefektusa, 1958-tól bíboros.

¹⁷⁰ A francia kereszténydemokraták (MRP) az 1946. november 10-i parlamenti választásokon a szavazatok 25,9 százalékát szerezték meg. Az MRP a második legnagyobb párt volt a kommunista párt (FKP) mögött, amely 28,2 százalékot ért el. 1947. május első hetében a kommunista pártot kizárták a kormányból, ezután rövid életű, a politikai középen elhelyezkedő három párti (szocialista–kereszténydemokrata–radikális párti) kormányok irányították Franciaországot. Az olasz kereszténydemokraták (DC) az 1946. június 2-i alkotmányozó gyűlési választásokon 35,2 százalékot kapott, az ország legnagyobb pártja lett (a szocialista párt 20,7, a kommunista 19 százalék). 1947. május 13-ig nemzeti egységkormányok voltak a kereszténydemokrata De Gasperi miniszterelnökségével, azután De Gasperi új kormányt alakított a kommunisták és a szocialisták nélkül. Az 1948. tavaszi első parlamenti választáson a DC még tovább erősödött, és több évtizeden át szinte leválthatatlan maradt. E kereszténydemokrata pártoknak a politikai centrumban való elhelyezkedése – Tóth rektor véleményével ellentétben – egyik országban sem a Vatikán „szándéka szerint” történt, hanem sokkal inkább a pártok jellegéből és vezetőik reális helyzetfelméréséből és céljaiból. Sem a francia MRP, sem az olasz DC nem vallási alapon álló 19. századi katolikus párt, hanem egy modern kereszténydemokrata tömegpárt, amelyeknek nagy „autonómiája” volt a Szentszék és a nemzeti egyházak felé.

Megbeszéléseink során kiterjeszkedtünk a magyar egyházpolitika valamennyi aktuális kérdésére. Nagyon jó hatást tett az a közlés, hogy a magyar kormány valóban és őszintén akarja a diplomáciai kapcsolatok újrafelvételét, amit azzal is tanúsítani kívánt, hogy az új költségvetésbe felvette a vatikáni követség költségeit. A diplomáciai kapcsolatok újrafelvételének kérdésénél, de máshol is állandóan utaltam arra, Magyarország milyen mértékben van kötve a fegyverszüneti egyezmény által. Részletesen beszéltünk a fakultatív hitoktatás kérdéséről is. A Vatikán álláspontja itt az volt, hogy semmi olyan engedményt nem tesz, ami a katolikusok magatartását, álláspontját gyöngítene. De nem is tartja célravezetőnek – azt Tardini prelátus is mondta – hogy egy ilyen részletkérdés kiemeltessék azon kérdések közül, amelyek Magyarországon az állam és az egyház között megoldásra várnak. Vatikáni álláspont szerint feltétlenül megoldásra vár még a sajtószabadságnak a katolikusok számára való biztosítása. Nagyon zokon vesszük, hogy nincsen katolikus napilap. Azután a katolikus egyesületek kérdése is – vatikáni felfogás szerint – megoldásra vár. Mint mondták, a szabadságjogok törvénybe vannak ugyan már iktatva, de alkalmazásuk még nem felel meg a demokrácia követelményeinek. Az ilyen természetű kérdéseknél rendszerint az volt a feleletem, hogy utaltam az újjáépülő Magyarország politikai és egyéb nehézségeire, mint az elmúlt rendszer gyászos politikájának a logikus következményeire, továbbá arra, hogy a remélnél sokkal hosszabbra nyúlt fegyverszüneti állapotból is számos nehézség támad.

Részletesen beszéltünk arról, hogy a magyar kormány mennyire kívánatosnak tartaná, hogy a Vatikánnak egy megbízottjával minél előbb, tehát még a diplomáciai kapcsolatok felvétele előtt tárgyalhasson a függő kérdések megoldásáról akár egy konkordátum formájában. Az álláspontjuk itt az volt, hogy a magyarországi katolikus papság köréből a Vatikán ilyen tárgyalásnál mást, mint a magyar egyház fejét, Mindszenty bíbornokot, nem bíz meg, nem is bízhat meg. Külföldi papot szívesen elküldenének most is Magyarországra már csak tájékozódás végett is, ha a magyar kormány biztosítani tudja az illető számára a Szövetséges Ellenőrző Bizottság utazási engedélyét és az illető szabad mozgását. Nem látja azonban a Vatikán a fegyverszünet ideje alatt lehetségesnek bármilyen egyezmény megkötését. Felfogásuk szerint a nemzetközi jog elveinek megfelelően a fegyverszünet tartama alatt Magyarország szuverenitásának gyakorlásában korlátozva van. Nem tud biztosítékot nyújtani arra vonatkozóan, hogy a vele kötött egyezményeket végre tudja-e hajtani. Tehát a Vatikán véleménye szerint – ezt Tardini prelátus is kifejtette előttem – konkrétumokra, egyezmény (konkordátum, *modus vivendi*) megkötésére csak akkor kerülhet sor, ha Magyarország szuverenitása újból csorbíthatatlanul helyreáll. Egyébként hogy a Vatikánban komolyan foglalkoznak a magyar egyházpolitikai kérdések megoldásának előkészítésével, onnan tudom, hogy – bizalmas, szavahihető információm szerint – a pápai Államtitkárságon Tardini prelátus elnöklelte alatt egy bizottságot alakítottak azóta, amely a magyar ügyek tanulmányozásával foglalkozik, és tagjai sorában vannak persze Rotta és Verolino is.

Megbeszéléseim során egyes konkrét esetek is megvilágításba kerültek. Egy alkalommal említették például, hogy egyes magyar lapok éles, olykor sértő hangon támadják Mindszenty bíbornokot. Mire én azt feleltem, hogy tudomásom szerint egyes olasz élclapok nemcsak a papságot, de a pápa személyét is élesen támadják, pedig Olaszországban a katolikus párté a relatív többség és idetartozik a miniszterelnök is. A Prohászka-szobor ledöntése¹⁷¹ is természetesen szóba került. Itt

¹⁷¹ 1947. április 26-án éjjel fiatalok, köztük Faludy György költő Károlyi Mihály kérésére ledöntötték Prohászka Ottokár (1858–1927) székesfehérvári megyéspüspök 1934-ben a gróf palotájának kertjében felállított

utaltam egyrészt Prohászka politikai szereplésére az ellenforradalmat követő első nemzetgyűlés idején, másrészt arra is, hogy a szobor talapzatán politikai jellegű relief is volt, ami kifejezésre juttatta a szobor felállításának bizonyos politikai motivációját is.¹⁷² Prohászka emléke különben a Vatikánba[n] nem túlságosan rokonszenves, a Vatikánban elejtett ember az, akinek valamilyen munkája, mint Prohászkaé is 1911-ben, az egyház által tiltott könyvek jegyzékére került.¹⁷³ Élesebben bírálták Schütz Antal dogmatikai tankönyve első kötetének a fasiszta könyvek revíziói során történt bevonását.¹⁷⁴ Feleletemben itt egyrészt arra utaltam, hogy a fasiszta könyvek összeszedése a fegyverszüneti egyezmény értelmében a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz tartozik, amelynek ilyenfajta ténykedésébe a magyar kormánynak nincsen beavatkozási joga. De utaltam Schütz Antal közismert németbarát magatartására, továbbá arra, hogy 1944 őszén helyét, majd az ország területét is elhagyta. Nyomatásban már néhány év előtt megjelent önéletrajzának egyes részletei is céloznak különben politikai rokonszenvének későbbi alakulására.

Különösen tárgyalásaim elején nehézségeket okozott, hogy nem tudtam írásos bizonyítékát nyújtani annak, hogy küldetésemről a magyar püspöki kar és Mindszenty bíbornok úr is tudomással bír és azt szívesen is látják. Mint magánembernek ezt elhitték ugyan nekem, de kétségkívül jobb lett volna ezt dokumentálni is. Sajnos kérésem, amit erre vonatkozóan a külügy- és kultuszminiszter urakhoz intéztem, nyilván hibás formában érkezett meg, mert teljesen oda nem illő választ kaptam.

Tárgyalásaim eredményét bizonyította az a cikk, amely az *Il Quotidiano* című római napilap 1947. május 10-iki számában jelent meg „Santa Sede e Polonia” címmel. A cikkből, amelynek másolatát mellékelem, kitűnik, hogy vatikáni felfogás szerint – az *Il Quotidiano* az olasz *Actio Catholica* hivatalos napilapja és ilyen természetű cikkeit, köztudomás szerint, a pápai Államtitkárság sugalmazza – a diplomáciai kapcsolatok Budapest és Vatikán között nem szakadtak meg, csupán szünetelnek a viszonyok miatt. Nincs tehát akadálya, hogy a diplomáciai képviseltek újból megkezdjék működésüket bizonyos garanciák adása esetén. A cikknek magyar szempontból kedvező voltát különösen aláhúzza az a mód és hang, ahogy utána a cikk Lengyelország és a Vatikán kapcsolatainak nehézségeit tárgyalja. A cikk jelentőségét számomra különben a legbeszédesebben

bronzszobrát. Pár nap múlva a szobrot restaurálásra elszállították, évtizedekig ismeretlen helyen tárolták, mígnem 1977-ben előkerült. 1984-ben a székesfehérvári Vasútvidéki Plébánia udvarában állították fel újra.

¹⁷² A talapzat hátsó oldalán a szobor felállításakor elhelyeztek egy domborművet, amely az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga megalapítását örökítette meg. Az alapító tagok között Prohászka alakja is látható volt. A Fővárosi Polgármesteri Hivatal már 1945 őszén leszereltette ezt a reliefet.

¹⁷³ 1911 nyarán Prohászka három írását: *Az intellektualizmus túlbajtásai* című akadémiai székfoglalóját, a *Modern katolicizmus* című hitvédelmi munkáját és az egyházi vagyonkezelés reformjának szükségességét hangsúlyozó *Több békeséget!* című karácsonyi hírlapi cikkét modernista szemlélete miatt az illetékes Kongregáció az *Indexre* tette.

¹⁷⁴ Az 1945. január 20-án, Moszkvában megkötött fegyverszüneti egyezmény 16. pontja értelmében a folyóiratok, könyvek kiadása, behozatala és terjesztése Magyarországon csak és kizárólag a Szövetséges Ellenőrző Bizottság előzetes engedélyével történhetett. Február 26-án jelent meg az „*Ideiglenes Nemzeti Kormány 530/1945. M. E. számú rendelete a fasiszta szellemű és szovjetellenes sajtótermékek megsemmisítéséről*”. A rendelet alapján a könyvnyomdák, könyvkiadó-vállalatok, könyvkereskedők, könyvtárak valamint magánszemélyek birtokában lévő minden „fasiszta, antidemokratikus és szovjetellenes” sajtóterméket – nyelvtől függetlenül – meg kellett semmisíteni. E körbe soroltatott a magyar dogmatika megteremtőjének, Schütz Antal piarista professzor munkája is, habár az említett rendelethez tartozó jegyzékben még nem található.

Rotta nuncius úr magatartása bizonyította. A cikk megjelenése napján épp nála voltam, mire kezében az újsággal fogadott és gratulált, hogy ez már komoly dolog, kiküldetésem sikerét jelenti.

Szerettem volna a cikkben foglalt konkrétumokat egy hozzám intézett levél formájában lerögzítve megkapni, azzal kiegészítve, hogy a levélben valamiféle formában kifejezést adtak volna annak is, hogy a pápa vagy az Apostoli Szent Szék (a forma még nem alakult ki) jókívánásait fejezné ki Magyarország újjáépítésének munkájához, amelyben a magyar katolikusok is tevékeny részt vesznek. Rotta és Verolino hajlandók is voltak egy ilyen levél kiadására, amely hozzám lett volna intézve. Ellenben amikor Tardini prelátussal erről beszéltem, ő azt mondta, nem adhat semmiféle levelet, mert ha levelet írna, abban egyes egyházpolitikai téren mutatkozó bajokra is reá kellene mutatnia – ezekről fentebb már szóltam –, egy ilyen tartalmú levél pedig ebben a pillanatban inkább ártana, mint használna a magyar kormány és a Vatikán viszonyának. Elégedjek meg tehát az újság, illetve szóbeli nyilatkozatokkal. Ekkor vettem fel Tardini prelátus előtt, amit különben már kezdettől fogva terveztem, hogy magán kihallgatást kérek a pápától, és tőle kérek néhány meleg, rokonszenvet kifejező szót a magyar nép számára, amit azután közzé is tehetünk. Ezt Tardini is helyeselte és magára vállalta, hogy a pápai főkamarszmesteri hivatalt is informálni fogja kihallgatásomról.

Beszélgetésem Tardini prelátussal május 16-án délben történt. Ezen a napon jelentek meg az itteni és az ide érkezett svájci lapokban az első konkrét hírek, hogy Nagy Ferenc Svájcba utazott és onnan aligha tér vissza Magyarországra a békeszerződés ratifikációja előtt.¹⁷⁵ Ezekre a hírekre a Vatikánban nyomban felfigyeltek. Tardini prelátus az újságra mutatva, félig tréfásan mondotta nekem, hogyan kössön ő egyezményt egy olyan országgal, amelynek miniszterelnökéről éppen most olvassa az újságban, hogy az ottani politikai helyzet elől távozott hirtelen. Ő (Tardini) nem sokat ad ugyan az újságok híreszteléseire, de hát ez azért mégis gondolkodásra késztet.

Amilyen mértékben szaporodtak az itteni sajtóban a magyar válság kieleződéséről szóló hírek, olyan mértékben lassúbbodott az én gyorsan indult és a szakértők szerint kedvezően folyt tárgyalásaim menete is. A pápai kihallgatásra hosszú ideig kellett várnom, míg végre május 31-én a magyar kormányválság tetőpontján, Verolino azt közölte velem, hogy a főkamarszmesteri hivatal véleménye szerint a pápa most nem fogadhat, mert ez talán nekem is kellemetlen volna. Én ezt a nézetet nem osztottam, hanem a válság napjaiban is folytattam tevékenységemet. Sűrűn megjelentem a pápai államtitkárságon, ahol már jó ismerőssé lett tisztviselőket, elsősorban Verolint figyelmeztettem arra, hogy mind az olasz, mind a külföldi lapok nagyobb részének magyarországi hírei enyhén szólva túlzottak. Reá mutattam, hogy azok inkább csak hangulatképek, konkrétumot vajmi keveset tartalmaznak és olyan általánosságban vannak fogalmazva, hogy akár egy dél-amerikai államról is szólhatnának.

Ezekben a napokban azonban a nehéz helyzet dacára sem tartottam helyénvalónak, hogy elutazzam Rómából. Ez tekintve, hogy itteni szerény működésemet különösen a külföldi sajtótudósítók állandóan figyelemmel kísérték, kétségkívül túlzott és kedvezőtlen magyarázatokra adott

¹⁷⁵ A Magyar Közösség néven elhíresült, önmagában jelentéktelen köztársaság-ellenes „összeesküvést” a baloldal a Kisgazdapárt hatalomból való kiszorítására használta fel: előbb a párt főtitkárát tartóztatták le 1947. február 25-én, majd június 1-jén a Svájcban szabadságát töltő Nagy Ferenc miniszterelnököt kényszerítették lemondásra, aki többet már nem térhetett vissza Magyarországra. (A Dinnyés-kormány már egy nappal korábban, május 31-én megkezdte működését.)

volna alkalmat. Így tehát maradtam és folytattam tájékoztató beszélgetéseimet. Ennek nem is maradt el az eredménye. Montini prelatussal, a pápai al-államtitkárral hosszú időn át nem tudtam találkozni, mert beteg volt, nem járt hivatalba, így csak névjegyet hagytam nála. Június 3-án azután értesítést kaptam, hogy nagyon érdeklődik felőlem, küldetésem után és szeretne velem beszélni. Június 4-én hosszabban beszéltem vele. Megnyugtatómra szolgált, hogy csaknem szóról szóra megismételte mindazt, amit Tardini prelátus már elmondott a diplomáciai kapcsolatok felvételéről, az egyezmény lehetőségéről, Mindszenty bíbornok úr és a magyar kormány jó viszonyáról és a magyar katolikusok közepén haladó politikai magatartásáról. Fontosnak tartom, hogy ezeket a pápai államtitkárság másik vezető főtisztviselőjétől is hallottam, így ennek komolyabb alátámasztása van. A beszélgetés során említettem Montininek, hogy római küldetésemet nehezen tudnám befejezettek tekinteni egy pápai magánkihallgatás nélkül. Kellemes meglepetés volt számomra, hogy ő vállalta ennek az elintézését. Ezúttal sikerrel is járt, mert június 7-én este megkaptam a meghívót, hogy a pápa másnap délben 1/4 1-kor külön kihallgatáson fogad. A külön kihallgatás abban különbözik a magánkihallgatástól, hogy nem a pápa dolgozószobájában, hanem az azzal szomszédos termekben folyik le. A beszélgetés négy szemközt történik, de állva, ami időtartamát természetesen csökkenti. A gyakorlat szerint külön kihallgatást olyan személyek kapnak, akiket nem hivatalos minőségben fogad a pápa. Különben első voltam az aznapi kihallgatás során, viszont nyilván az újságok kombinációinak akarták elejét venni azzal, hogy nevemet nem közölték az aznapi kihallgatások névsorában, ami különben elég gyakori eset.

A pápa a beszélgetést személyes vonatkozásokkal kezdte. Tudja, hogy én már hosszabb időt töltöttem Rómában évekkal ezelőtt, majd említette, hogy emlékszik reám, mi már találkoztunk. Rómában a német régészeti intézetben. (Ez így is történt 1927-ben, amikor a pápa még berlini nuncius volt, és római szabadsága idején részt vett egy német archeológus emléktáblájának leleplezésén, ahol én is ott voltam, mint a Magyar Intézet titkára és akkor tényleg beszélgettünk.) Majd hosszasan nagy lelkesedéssel beszélt magyarországi élményeiről az 1938. évi budapesti eucharisztikus kongresszussal kapcsolatban.¹⁷⁶ Mire azt feleltem, hogy az ő személye és akkori szereplése is felejthetetlen számunkra, éppen úgy, mint az a fáradságos munka, amit a béke érdekében végzett trónra lépése óta. Ezután a pápa egy fordulattal az aktualitást érintette. Úgy látszik – „almeno secondo i giornali” („legalább is az újságok szerint”) mondotta a pápa – Magyarországon a helyzet most megváltozott. Erre én azt feleltem, hogy az újságok hírei – meggyőződésem szerint – nagyon is túlzottak. Tovább menni nem tartottam volna illendőnek, mert a kérdést a pápa is az újsághírekre való kételkedő utalással vetette fel. Majd oda konkludált, hogy Magyarország helyzete csupán szerves része a nemzetközi politika alakulásának. Ekkor már, 5-6 perc után jónak láttam felvetni a kérést, hogy a köztársasági elnök úr és a magam szerény nevében is kérem, adja áldását az újjáépítésen annyit fáradozó magyar népre. A pápa megígérte, figyelemmel és szeretettel kíséri a magyar nép további sorsának alakulását, majd kérésemnek megfelelően áldását adta. Az áldást az előírásoknak megfelelően, térden állva fogadtam, majd búcsúzóul a pápa egy emlékérmét nyújtott át nekem, amelyet az akkor behívott szolgálattelévő kamarás számomra már készen tartott.

¹⁷⁶ 1938-ban a 34. Eucharisztikus Kongresszuson Eugenio Pacelli mint pápai legátus járt Magyarországon, ő lett 1939-ben a pápa XII. Pius néven. (Kíséretének egyik tagja volt G. B. Montini, a későbbi VI. Pál pápa.)

A pápai kihallgatás után az volt a benyomásom, hogy ez bizonyos mértékig azt is kifejezte, hogy a magyar helyzetet a Vatikánban legalább is pillanatnyilag nyugvópontra érkezettnek látják. Ezért kaptam én pápai külön kihallgatást mégis június 8-ikán, amikor május 31-én éppen a magyar politikai helyzetre való tekintettel, még elutasító választ kaptam. A pápai kihallgatás után szükségesnek tartottam még, hogy a Vatikánnál akkreditált hírlapi tudósítók közül azoknak, akik a magyar ügyekkel bővebben és állandóan foglalkoznak, a magyar helyzetről egy barátságos vacsora keretében tájékoztatást adjak. Ez alkalommal is nagy segítségemre volt Péterffy Gedeon¹⁷⁷ a római magyar papi kollegium vezetője, – aki a Magyar Kurir részéről mint tudósító akkreditálva van a Vatikáni sajtóirodánál. Péterffy szerkeszti a Magyar Kurir római kiadását, amelynek híreit rendszerint teljesen átveszi az Osservatore Romano. Ugyancsak Péterffy látja el a vatikáni rádió magyar hírszolgálatát is. Péterffy mind a sajtó, mind a rádió terén arra törekszik, hogy tárgyilagos képet adjon Magyarországról és a magyar katolicizmus helyzetéről. Ez természetesen magával hozza, hogy nem adhat mindig csak kedvező képet. Ez talán meglepetést kelthet néha otthon, de az itteni helyzetben és légkörben tényleg Péterffy működése ígérhet eredményeket a magyar kormánypolitika szempontjából is.

Római tartózkodásom alatt mindenkivel, akinek személyét magyar szempontból fontosnak tartottam, igyekeztem kapcsolatot teremteni. Ezek közül csak Conte della Torre-t emelem itt még ki, aki az Osservatore Romano főszerkesztője és katolikus résztől az olasz antifaszizmus egyik vezéralakja. Őt régóta ismerem, többször járt Magyarországon, amikor én is kísértem őt. Most itt Rómában sokszor voltunk együtt és tőle mindig értékes támogatást kaptam. Talán ezzel is összefügg bizonyos mértékben, hogy a római magyar követség ügyvivőjének megjegyzése szerint a mostani magyar válság alkalmával az Osservatore Romano volt az egyetlen római lap – Togliatti és Nenni lapjait¹⁷⁸ nem számítva, – amely a magyar válsággal kapcsolatban megmaradt pusztán a hír közlésénél.

Mócsy Imre¹⁷⁹ magyar jezsuita révén kerültem kapcsolatba Leiber¹⁸⁰ jezsuita páterrel, aki a pápa mellett a magántitkári teendőket látja el és különösen a közép-európai ügyekkel foglalkozik. Vele is hosszú megbeszélés volt és nála szinte feltűnően nagy megértésre találtam a magyar viszonyokkal kapcsolatban. Ígéretet kaptam tőle, hogy a tőlem hallottakról beszámol a pápának, ami-ben – ismerve a Vatikán kitűnő hírszerző készségét – nincs is okom kételkedni.

Anélkül, hogy megbeszéléseimet tovább részletezném, fontosnak tartom megállapítani, hogy Magyarország iránt mindenhol kezdve a pápán, a legteljesebb megértésre és a legbarátibb érzelmekre találtam. Mindenki a legteljesebb részvét hangján beszél Magyarország háborús szenvedéseiről, viszont örömmel hallják a magyar újjáépítés eredményes munkáját. A barátság és a rokonszenv Ma-

¹⁷⁷ Péterffy Gedeon (1912–1993) római katolikus pap, 1947-től Rómában a Pápai Magyar Intézet igazgatója.

¹⁷⁸ Pietro Nenni és Palmiro Togliatti a két nagy olasz baloldali párt „történelmi” vezetői. Nenni az Olasz Szocialista Párt vezetője, az Alkotmányozó Gyűlés képviselője, és a párt központi napilapjának, az *Avanti!*-nak a főszerkesztője. Togliatti az Olasz Kommunista Párt vezetője, a *Rinascita*-nak, a párt politikai-kulturális folyóiratának az alapító főszerkesztője, s szintén képviselő az Alkotmányozó Gyűlésben.

¹⁷⁹ Mócsy Imre (1907–1980) jezsuita szerzetes, 1944 februárjától 1947 derekáig Rómában a Gergely Egyetem teológiai karán tanár, ezután a szegedi teológiai főiskolán szentírástudományt tanított. Egy év múlva Czapi Gyula egri érsek küldöttként Rómába látogatott, amikor azonban visszatért, az államvédelmi hatóságok letartóztatták és internálták.

¹⁸⁰ P. Robert Leiber (1887–1967) német jezsuita szerzetes, 1924–1958 között Eugenio Pacelli (1939-től XII. Pius pápa) személyi titkára.

gyarország iránt meg van tehát a Vatikánban és a Vatikánhoz közel álló körökben is. Viszont ennek reánk nézve kedvező gyakorlati eredményei erősen függnék a nemzetközi helyzet alakulásától is.

Fontosnak tartottam, hogy a Rómában tartózkodó magyar papsággal érintkezésbe lépjek, mert hiszen a Vatikán információinak egy részét mégis csak tőlük kapja. Azt hiszem, ez a hosszú és fáradtságos munkám nem volt hiábavaló, mert minduntalan tapasztaltam egyben-másban a támogatásokat. Így Monayn és Péterffyyn kívül külön ki kell emelnem Magyary Gyula¹⁸¹ pápai kamarás itteni munkáját, aki a magyar ellenállási mozgalomban olyan értékes részt vállalt és jelenleg az egyik itteni pápai egyetem jogprofesszora. Azután Schrotty Pál¹⁸² ferences rendi generális asszisztens, aki hosszú római tevékenységre tekint vissza, józan és körültekintő egyéniség, Mócsy Imre pedig, az egyik pápai egyetem teológiai tanára, tapasztalásom szerint azzal is értékes felvilágosító munkát végez, hogy kalandos kivándorlási tervek helyett hazatérésre készíti az itt hányódó vetődő magyarokat.

A magyar követség tagjainak segítő munkáját nem hagyhatom szó nélkül. Elsősorban Kertész István követ úr páratlan készségéről, az ezekben a kérdésekben is tapasztalt nagy tudásáról kell itt említést tennem, amelyekkel munkám végzését olyan nagy mértékben előmozdította. Kertész személye rövid időn belül legteljesebb bizalomra talált a Vatikánhoz közelálló magyar kolonia körében is. Hasonló megértésre és támogatásra találtam Kertész követ úr szabadságra menetele után Pödör László követségi tanácsos, ügyvivő úrnál, valamint Forbáth Guido és Eszterházy Andor követségi titkár uraknál is. Írásbeli teendőim végzésénél pedig, még Gyöngyösi miniszter úr óhajának megfelelően Forbáthné Benedek Klára volt külügyi tisztviselő segített hálára kötelező szívességgel és készséggel.

Jelentésem összefoglalása, valamint itt szerzett tapasztalataim révén legyen szabad kiemelnem a következőket.

A rendszeres diplomáciai kapcsolatok felvétele és ezzel kapcsolatban konkordátum, modus vivendi – tárgyalások megindítása Magyarország szuverenitásának teljes helyreállításától függ. Addig is kívánatos volna, ha Magyarország kb. az én mostani missiomhoz hasonlóan valami féle nem hivatalos kapcsolatot tartana fenn a Vatikánnal legalább is a kölcsönös információk kicserélése végett.

Magyarország jelenlegi nemzetközi helyzetében számolni kell azzal is, hogy, ha egy emigráns magyar kormány alakul, az a Vatikán felé nyomban kapcsolatot keres és annak rokonszenvére hivatkozva próbál hatni a magyar katolikus tömegekre. Ismerve a Vatikán óvatos, hosszú lejáratokra dolgozó politikáját, nem látszik valószínűnek, hogy a Vatikán elsőnek ismerné el ezt az emigráns magyar kormányt. De egyik vagy másik nagyhatalom elismerése, vagy ostentatív¹⁸³ támogatása után a Vatikán részéről is történhet valamilyen állásfoglalás. Jó lenne tehát, ha a magyar kormány ebbe a nehéz helyzetben tartózkodnék minden olyan ténytől, amelyet a magyar mozgalmak politikai támogatásra nem találnak. Természetes, hogy ebben a kényes

¹⁸¹ Magyary Gyula (1901–1988) római katolikus pap, a filozófia, a teológia, a politikai tudományok, az egyház- és kánonjog doktora. 1929-től Bécsben, 1940-től Rómában élt, ekkor kapta a pápai titkos kamarási címet is. 1943-ban a pápai egyetem, a mai *Pontificia Università Urbaniana* egyházjog professzorává, később a jogi kar dékánjává nevezték ki.

¹⁸² Schrotty Pál (1886–1960) ferences szerzetes, 1940–1946 között tartományfőnök, közben 1943-ban, mivel a kapcsolat Rómával a háború miatt mind nehezebb lett, a magyar rendtartományok élére rendkívüli delegátusnak (*delegatus generalis extraordinarius*) nevezték ki széles körű felhatalmazásokkal. Ezt a tisztét haláláig viselte.

¹⁸³ *Ostentativ* (ném.): kihívó, tüntető.

kérdésben is szükség van a kormány és magyar katolikus püspöki kar, kiemelve itt, a bíbornok urat – egyetértésére, mert hiszen a Vatikánnál sikert a magyar kormány ebben az esetben is csak a püspöki kar támogatásával remélhet.

Róma, 1947. évi június hó 15-én

[*m.p.*]

Tóth László
egyetemi nyr. tanár.

M e l l é k l e t

A magyar köztársaság kormánya az ideiglenes nemzeti kormánynak 1944 decemberében Debrecenben történt megalakulása óta súlyt helyezett arra, hogy a vallás szabad gyakorlatának tökéletes biztosításán túlmenően az Állam és az Egyház, elsősorban a Magyarország népességének mintegy kétharmadát alkotó katolikus egyház között a viszony jó legyen. A magyar kormány ezt a szándékát a háborús viszonyok, majd a háború utáni nehézségek dacára is keresztülvitte. A nagybirtokrendszert megszüntető földreform ugyan nem hagyta érintetlenül az egyházi nagybirtokokat, de a javadalmak mindenütt részesültek a törvény szerint meghagyható legmagasabb földbirtokban, azok a plébániák pedig, amelyek eddig földjavadalommal nem rendelkeztek, a földreform során igen sok esetben földbirtokjuttatásban is részesültek. Azonfelül amint a magánföldbirtokosok elvett földjeikért eddig kárpótlásban nem részesültek, az egyházi javadalmak, rangjuknak megfelelően az állam részéről fizetésben részesülnek. Az egyház által fenntartott iskolák ma is zavartalanul folytatják működésüket. Az egyházi adóknak az a beszedési rendszere, amely a múltban is érvényben volt, vagyis, hogy az egyházi adókat az állami közegek az állami adókkal együtt, mint az állami egyenes adók meghatározott százalékát hajtják be, ma is érvényben van.¹⁸⁴ Sőt a legutóbb is, amikor az állami adózási rendszer átalakítása folytán az egyenes adók összege többszörösre emelkedett, a magyar kormány ennek dacára is érvényben hagyta az egyházi adóknak az állami egyenes adókhöz való százalékos viszonyát, ami gyakorlatban egyház javát szolgáló adójövedelem emelését jelentette. A magyar Kormány szándéka ezt a megértő jó viszonyt az Állam és a Katolikus Egyház között a jövőben is fenntartani, sőt mélyíteni. A szövetséges és társult hatalmak által a fegyverszüneti egyezmény végrehajtását intéző szövetségi ellenőrző bizottság, valamint a Magyarország megszállását egyedül végrehajtó Szovjet Hadsereg a magyar kormány ezen törekvéseit állandóan támogatták és támogatják.

A szövetséges és társult hatalmak és Magyarország között Moszkvában 1945. január 20-án megkötött fegyverszüneti szerződés ideje alatt Magyarország nincsen állami szuverenitásának teljes birtokában, így a fegyverszüneti szerződés kifejezetten meghatározza, hogy Magyarország és a külállamok között fennállott diplomáciai kapcsolatok megszűnnek, illetve újabb kapcsolatok csakis a Szövetségi Ellenőrző Bizottság engedélyével teremthetők a fegyverszüneti tartam alatt.¹⁸⁵

¹⁸⁴ Az egyházi iskolákat 1948. június 16-án államosították. Az egyházi adók közadók módjára történő behajtását 1947 végén megszüntették.

¹⁸⁵ A fegyverszüneti egyezményt az 1945. évi V. törvény cikkelyezte be. Tétélesen egyik pontja sem szabályozza Magyarország és a külállamok közötti diplomáciai kapcsolatokat. A gyakorlat azonban valóban a forrásban közöltekkel megegyező volt.

Ezen rendelkezés következtében hagyta el Angelo Rotta címzetes érsek, apostoli nuncius úr a nunciatúra személyzetével együtt 1945 áprilisában Magyarországot. A magyar kormány sohasem gondolt arra, hogy ez a diplomáciai kapcsolatok teljes megszüntetését jelenti Magyarország és a Szentszék között. A nemzetgyűlésen és a közvéleményben elhangzott nyilatkozatokon kívül két miniszterelnöki nyilatkozat is elhangzott a magyar nemzetgyűlésen olyan értelemben, hogy a magyar kormány kifejezetten kívánja a Szentszékkel való diplomáciai kapcsolatok felvételét. Ezen szándékát a kormány tulajdonképpen meg is valósította akkor, amidőn a nemzetgyűlés által már meg is szavazott és törvényerőre lépett 1947. augusztus elsejével kezdődő állami költségvetésbe a Szentszék mellett működő magyar követség költségeit be is állította. Az 1947. február 10-én Párizsban aláírt magyar békeszerződés érvénybelépése (ratifikációja) után Magyarország részéről semmi akadály sem lesz annak, hogy a normális diplomáciai kapcsolatok Magyarország és a Szentszék között újból felvételnek.

Kétségtelen, hogy a fegyverszünetnek már csaknem két és fél esztendeje alatt, amely egybeesik a háború által olyan mélyre sújtott Magyarországnak politikai, gazdasági, társadalmi és szellemi újjáépítésével is, állandóan merültek és merülnek fel olyan kérdések, – ilyen például a fakultatív hitoktatásnak minap felmerült kérdése is, – amelyek megoldásánál kívánatosak volnának a katolikus egyház legfőbb tekintélyének, az Apostoli Szentszéknek megbízottjával való közvetlen tárgyalások is. De egyes aktuális kérdésekben túlmenően is a magyar kormány az az elgondolása és szándéka, hogy az elmúlt rendszer mulasztását pótolva egy, az Állam és a katolikus Egyház viszonyának egész területét felölelő konkordátum megkötésére kezd tárgyalást a Szentszékkel, vagy addig is egy-egy kérdéscsoportot megoldó *modus vivendi* alkotását javasolja. A magyar kormány az a meggyőződése, hogy ezeknek a kérdéseknek tartós megoldásával egyaránt szolgálja Magyarország újjáépítését és a katolikus Egyház érdekeit is.

A magyar kormány erősen reméli, hogy a Szentszék még a békeszerződés érvénybelépése előtt módot talál arra, hogy az említett tárgyalások megkezdésére és folytatására megbízottját megnevezze. A maga részéről mindent el fog követni, hogy a Szentszék megbízottja mielőbb Magyarországra jöhessen, bár erre a fegyverszüneti egyezmény értelmében biztosítékot nyújtani nem áll módjában. Reméli azonban a magyar kormány, hogy a Szentszék bölcsessége meg fogja találni mind az alkalmas személyt, mind az alkalmas módokat, hogy a tárgyalások minél előbb megindulhassanak.

A magyar kormány végül örömmel látná, ha a szerencsétlen háború által olyan mélyen sújtott Magyarországot az újjáépítés nehéz és fáradságos munkájában erkölcsileg támogatná, kifejezésre juttatva a magyar katolikusok előtt az újjáépítésben való részvétel szükségességét.

*The relations between the Holy See and Hungary
during the coalition
(1945–1949)*

After the Second World War, Hungary's scope for action, concerning foreign affairs, diminished to minimal, without the permission of the Allied Control Commission the government was not allowed to make decisions on foreign affairs. After the treaty's coming into force, as an occupied country, Hungary was completely under the Soviet sphere of influence.

The diplomatic representation of the Holy See had to leave Hungary on 6 April 1945, which *de iure* did not mean the break of the diplomatic relations, though, *de facto* it did happen: there was not an apostolic nuncio in Hungary until 21 June 1990; neither was there a Hungarian ambassador delegated to the Apostolic See. The Hungarian monarchs and governments were never indifferent to the filling of bishoprics by Rome. Without a nuncio, there was very little prospect of enforcing the centuries-old Hungarian Royal Patronage and Supremacy, albeit, it became current after the death of Prince-primate Jusztinián Serédi on 29 March 1945. The Holy See did not take the simple agreement of 1927 (*intesa semplice*) into consideration at the episcopal and archiepiscopal appointments of 1945 and 1949, neither did it concerning the appointment of József Mindszenty, the archbishop-primate of Esztergom.

The Holy See endeavoured to normalize the diplomatic relations, and though for different reasons, this was also the interest of the Hungarian government as well as of the Hungarian Catholic Church. This effort gradually altered from the beginning of 1946, though the intention became vivid, it had to face many obstacles. Moreover, in the foreign policy of the Soviet Union, the view against the Vatican, more precisely against its being an international legal entity, and its anti-Catholic attitude which went back to the orthodox tradition, were being strengthened. By the end of 1946, the role of the Jesuits as a mediator between Moscow and Rome concluded. In May 1947, László Tóth, the rector of the University of Szeged, was sent to Rome by the Hungarian government to prepare the debate of the current questions (optional religious instruction in the schools, Catholic press, associations, etc.), but his mission – as it was not well-considered and prepared – closed without success. At that time, the politicians were pondering on the preparation of a concordat. This intention of the government remained also after the treaty had become enforced, since the Holy See – due to the restricted political scope for action that became permanent despite the new circumstances – had already refused the restoration of the diplomatic relations.

The year of 1948 was passed with the unscrupulous takeover of the left wing and the confrontation of the Catholic Church, while the efforts to reach an agreement or solution derailed. After the arrest of Cardinal-archbishop József Mindszenty on 26 December 1948 and his sentencing, an insurmountable barrier evolved between the Holy See and Hungary, and between 1949 and 1962 the possibility of maintaining legal relations completely ceased to exist.

MARGIT BALOGH

CONTENTS

<i>Preface</i>	9
The medieval 'quitantiae' of the Apostolic Camera (Tamás Fedeles)	11
The papal bulls of Márton Ilkusi (Bylica) (Publication of sources from the Vatican Archives) (Kornél Szovák)	27
The Hungarian related breves of Clement VII (1523–1526). Data on the relations of the Hungarian Kingdom and the Holy See (Gábor Nemes)	51
The papal confirmation (appointment) of the Hungarian bishops in 1554 (In the light of Vienna archival sources) (István Fazekas)	71
Ragusa and the beginning of the Balkan missions (Antal Molnár)	85
The apology of Demeter Náprági, bishop of Transylvania and chancellor from 1601 (Publication of sources from the Vatican Archives) (Tamás Kruppa)	105
The correspondence of Pázmány and Cardinal Klesl at the turn of 1626/1627 (Publication of sources from the Magalotti Archives of Florence) (Péter Tusor)	119
The archives of the Collegium Germanicum et Hungaricum (Tamás Tóth)	137
From the 'Monumenta' to the 'Annates'. The research of priest-historians of the Veszprém diocese in Vatican (Balázs Karlinszky)	157
The bequest of Bishop Csiszárík of Veszprém (Documents for the diplomatic relations between the Holy See and Hungary) (Máté Gárdonyi)	179
The recently opened fonds of Vatican and the Hungarian historical research (Péter Tusor, Krisztina Tóth)	203
The filling of the archiepiscopal see of Esztergom in 1927 (In the light of the sources of Vatican) (Balázs Csíky)	253
The background of an apostolic administrator's appointment. The resignation of Count János Mikes from the bishopric of Szombathely (Krisztina Tóth)	281
The succession of István Miklósy, the bishop of Hajdúdorog. New data from the archives of the nunciature of Budapest (Tamás Véghseő)	329
The villa of the Hungarian embassy to the Holy See and the Opus Dei (Balázs Rétfalvi)	347
The relations between the Holy See and Hungary during the coalition (1945–1949) (Margit Balogh)	367
<i>Abbreviations</i>	427
<i>Index</i> (by György Sági)	429
<i>Hungary and the Holy See of Rome</i> (Summaries in English, tr. by Ágnes Palotai)	447